

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

international scientific-practical journal

ALMATY, KAZAKHSTAN

ISSN: 3007-8946

15 JANUARY 2025

els.education23@mail.ru

irc-els.com

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

15 января 2025 г.
Almaty, Kazakhstan

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-3-7

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІЛІМ САПАСЫН КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖОЛДАРЫ

Г.Ж. ИБРАЕВА

«Әлихан Бөкейханов атындағы қазақ орта мектеп» КММ
бастауыш сынып мұғалімі,
Қазақстан Республикасы, Есік қаласы

***Аңдатпа.** Аталған мақалада бастауыш сынып оқушыларының білім сапасын арттыруда критериалды бағалау жүйесінің маңызы туралы айтылған. Бұл жүйе оқушылардың білімін әділ әрі объективті бағалауға мүмкіндік береді, олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу нәтижелерін жетілдіруге ықпал етеді. Критериалды бағалаудың жолдары оқушының даму деңгейін айқындап, оның білімін тереңдетуге бағытталған, шығармашылық қабілеттері мен сыни ойлау дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретіні қарастырылған.*

***Кілт сөздер:** бастауыш сынып оқушылары, бағалау, критериалды бағалау.*

***Annotation.** This article talks about the importance of a criterion-based assessment system in improving the quality of education for primary school students. This system allows for a fair and objective assessment of students' knowledge, taking into account their individual characteristics, and helps improve learning outcomes. It is believed that criteria-based assessment methods determine the student's level of development, are aimed at deepening his knowledge, and allow him to develop creative abilities and critical thinking skills.*

***Keywords:** primary school students, assessment, evaluation criterion*

Қазіргі білім беру жүйесіндегі оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың маңызы зор. Бағалау оқыту проблемаларын диагностикалаудың негізгі индикаторы және бастауыш білім беру ғана емес, жалпы білім беру деңгейінің көрсеткіші болып табылады. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылы жолдауында: Орта білімнің сапасы – табысты ұлт болудың тағы бір маңызды шарты. Әрбір оқушының білім алып, жан-жақты дамуы үшін қолайлы жағдай жасалуы тиіс. Сол үшін "Жайлы мектеп" ұлттық жобасы қолға алынды. Бағалау жүйесі білім беру мазмұнының ажырамас бөлігі болып табылады. Оқыту процесінің құрамдас бөлігі ретінде бағалау мұғалімнің оқытудың тиімді әдістері мен құралдарын дұрыс таңдауына бағытталуы керек. Педагогтерді оқу үдерісіне оқушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалауға дайындау Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының негізгі мақсаты болып табылады [1].

Білім сапасын арттыру қазіргі білім беру жүйесінің маңызды мақсаттарының бірі болып табылады. Осы мақсатты іске асыруда критериалды бағалау әдісінің маңызы ерекше. ~~Критериалды бағалау оқушылардың білім, білік және дағдыларын нақты критерийлер бойынша бағалауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруге, оқудың тиімділігін арттыруға және оқушының өз-өзіне деген сенімін дамытуға көмектеседі.~~

Бағалау – одан арғы оқу туралы шешімді қабылдау мақсатымен оқытудың нәтижелерін жүйелі түрде жиынтықтауға бағытталған қызметті белгілеу үшін қолданылады.

Роберт Глейзер «Критериалды бағалау» терминін алғаш 1963 жылы қолданған, ол әдеттегі мінез-құлық моделінің жиынын анықтау үдерісін, білім алушылардың оқу жетістігі деңгейінің шамасы мен қолжетімділігінің арасындағы сәйкестікті сипаттады [2]. Автор критериалды стандарттағы бағалаудың басқа оқушылар жетістігіне тәуелділік пен салыстыруға қатысы жоқ екенін, сондай-ақ, әр оқушының құзыреттілік деңгейі туралы ақпараттануға бағытталғандығын атап көрсетті. Оқушылардың оқу жетістігін критериалды

бағалау жүйесі оқыту, оқу, бағалаудың өзара байланысына және оқу үдерісін ұйымдастырудың бірыңғай тәсілдерін қамтамасыз етуге негізделген.

Критериалды бағалау — оқушылардың білім сапасын тек қана балл немесе баға қою арқылы емес, нақты бір критерийлер бойынша бағалау процесі. Бұл әдіс білім алушының оқыту процесінде нені меңгергенін, қандай дағдыларды қалыптастырғанын нақты түрде көрсетеді. Әрбір пән бойынша анықталған бағалау критерийлеріне сүйене отырып, мұғалім оқушының қай бағытта жетістіктерге жеткенін және қай тұста кемшіліктері бар екенін айқындайды.

М.Жұмабаевтың педагогикалық бағалаудың ерекшеліктері туралы көзқарасының маңызы зор: «...оқу үдерісінде дене немесе басқа жазалау әдістерін қолдануға болмайды, бұл оқуға деген ынтаны төмендетеді. Педагогикалық бағалау – баланың жеке басын қалыптастырудағы басты буын. Өзінің оқу жетістіктерін өзіндік бағалау оқушылардың жетістігі мен өзін-өзі дамытуына әкеледі. Өзара бағалау басқа білім алушылардың жетістіктері мен өз жетістіктерін сыни түрде байқауға мүмкіндік береді, өзара бағалау арқылы оқушы өз білімін толықтырады. Кері байланыс беру кезінде мұғалім баланың жеке қасиеттерін емес, оның оқу әрекетін, қандай әрекеттерді орындағанын мақтап, мадақтауы керек» [3]. Бұдан шығатын қорытынды М.Жұмабаевтың бағалауға байланысты айтып кеткен идеяларының бүгінгі білім мазмұнымен енгізілген критериалды бағалау жүйесінің негізін салып кеткенін көруге болады.

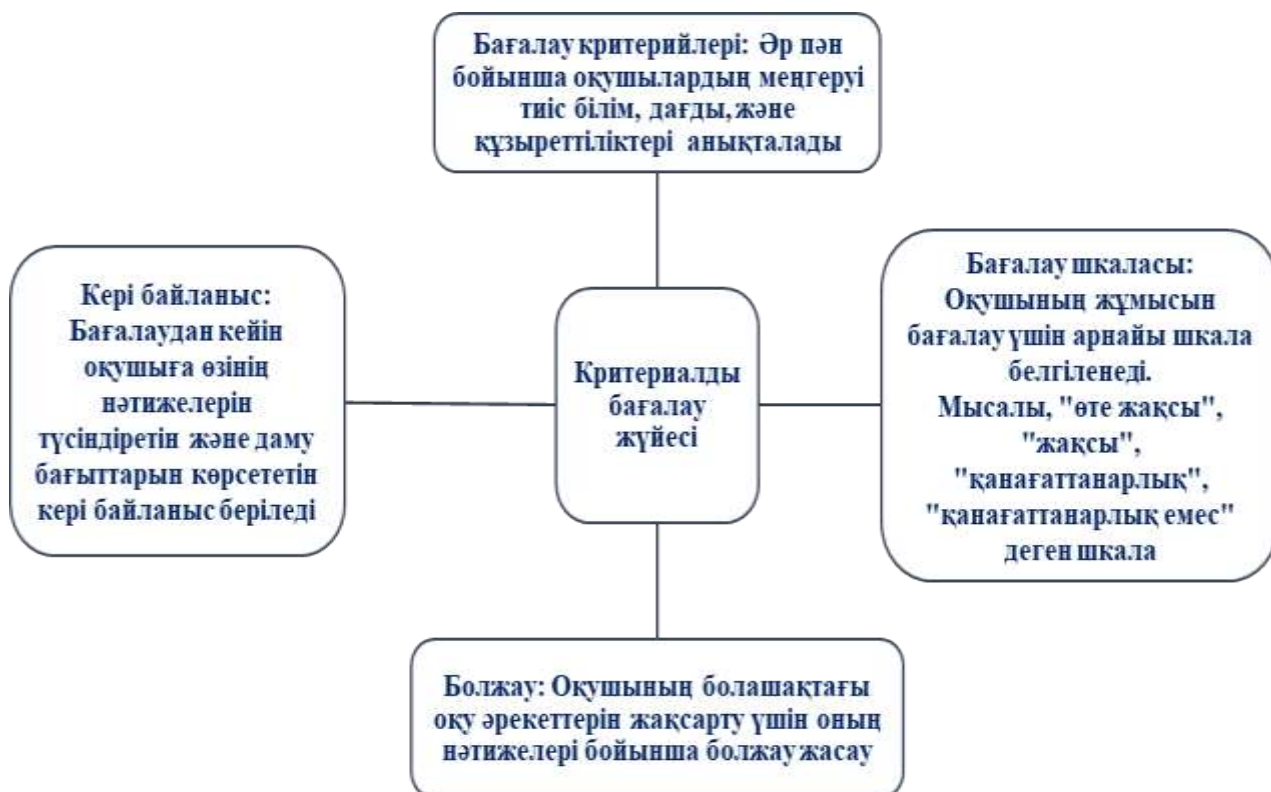
Критериалды бағалаудың артықшылықтары

1. Жеке көзқарас: Әр оқушының жеке жетістіктерін бағалау. Оқушының мүмкіндіктері мен даму деңгейін ескере отырып, оған қажетті көмек көрсету мүмкіндігі.

2. Әділ бағалау: Барлық оқушылар үшін ортақ бірдей критерийлердің болуы бағалауды әділ әрі объективті етеді.

3. Оқушының өз-өзіне деген сенімін арттыру: Өзінің жетістіктерін нақты көрген оқушы мотивация алады және келесі қадамдарға ұмтылады.

4. Оқу процесін бақылау: Мұғалім оқушының даму деңгейін нақты біледі, бұл өз кезегінде оқу барысында түзету жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді.

1- сурет. Критериалды бағалау жүйесі элементтері

Критериалды бағалауды енгізу жолдары

1. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру: Критериалды бағалауды тиімді қолдану үшін мұғалімдер арнайы тренингтерден өтіп, осы жүйе туралы толық білім алуы қажет.

2. Бағалау критерийлерін нақты анықтау: Әрбір пән бойынша нақты және түсінікті бағалау критерийлері жасалуы керек.

3. Оқушылармен жұмыс: Оқушыларға бағалау критерийлері түсіндіріліп, олардың оқу барысындағы мақсаттары мен міндеттері айқындалуы қажет.

4. Отбасымен жұмыс: Оқушылардың білім сапасын арттыруда ата-аналардың да рөлі маңызды. Олар баласының оқу процесін бақылап, оған қолдау көрсетуі керек.

5. Технологияларды қолдану: Заманауи білім беру құралдарын пайдалану арқылы критериалды бағалауды тиімді әрі интерактивті етуге болады.

Критериалды бағалаудың құрылымы — бұл оқушылардың білімін, дағдыларын және құзыреттіліктерін нақты, алдын ала анықталған критерийлер бойынша бағалау жүйесі. Критериалды бағалаудың тиімділігі оның құрылымының жүйелі әрі нақты болуының арқасында көрінеді. Бұл құрылым бірнеше негізгі элементтен тұрады:

1. Бағалау критерийлері

Бағалау критерийлері — оқушының қандай білім, дағдылар және құзыреттіліктері меңгергенін анықтайтын көрсеткіштер. Олар оқушының жұмысын бағалауға арналған негіздерді құрайды. Әр пән бойынша нақты критерийлер белгіленеді. Бұл критерийлер нақты, түсінікті және объективті болуы тиіс. Мысалы:

- *Білім*: Оқушының теориялық білімін қалай меңгергені.
- *Дағдылар*: Оқушының практикалық тапсырмаларды орындау қабілеті.
- *Құзыреттілік*: Оқушының проблемаларды шешуге, ойлау және әрекет ету қабілеті.

2. Бағалау деңгейлері

Бағалау деңгейлері — оқушының білім сапасын көрсету үшін қолданылатын шкала. Әрбір критерий үшін бірнеше деңгей белгіленеді. Бұл деңгейлер оқушының қай деңгейде жұмыс істейтінін көрсетеді. Мысалы:

- *«Өте жақсы»*: Оқушы барлық критерийлер бойынша толық әрі дұрыс орындады.
- *«Жақсы»*: Оқушы бірнеше критерийлерді орындады, бірақ кейбіреулерінде қателіктер бар.

• *«Қанағаттанарлық»*: Оқушы тапсырманы орындайды, бірақ орындауда маңызды кемшіліктер байқалады.

• *«Қанағаттанарлық емес»*: Оқушы тапсырманы орындауда елеулі қателіктер жіберді немесе тапсырманы орындамады.

3. Бағалау шкаласы

Бағалау шкаласы оқушының жұмысын бағалау үшін нақты көрсеткіштер мен шкалалар жүйесін ұсынады. Бұл шкала оқушының жұмысына қойылатын жалпы бағаны анықтауға көмектеседі. Шкала мынадай болуы мүмкін:

• *1-5 балл шкаласы*: Мұнда әр деңгейдің нақты баллдары анықталады. Мысалы: 5 — өте жақсы, 4 — жақсы, 3 — қанағаттанарлық, 2 — қанағаттанарлық емес.

• *Міндетті және қосымша критерийлерді ескеру*: Бағалау шкаласы міндетті түрде орындалуы тиіс тапсырмаларды, сондай-ақ қосымша тапсырмалар мен шығармашылық жұмыстарды ескереді.

4. Кері байланыс

Кері байланыс — оқушыға бағалау нәтижесін түсіндіріп, оның жетістіктері мен кемшіліктері туралы нақты ақпарат беру. Бұл кезең оқушының даму жолын түсініп, оның әрі қарайғы оқу процесін жоспарлауға мүмкіндік береді. Кері байланыс конструктивті және қолдаушы болуы тиіс, оқушының әрі қарайғы жұмысына бағыттау керек. Кері байланыс төмендегідей болуы мүмкін:

- *Жетістіктерді мақтау*: Оқушының қандай аспектілері жақсы орындалды.
- Кемшіліктерді түсіндіру: Оқушының қай тұстарда қателіктер жібергені.
- *Жетілдіру ұсыныстары*: Оқушының білімін әрі қарай дамыту үшін не істеу керектігі.

5. Өзін-өзі бағалау және өзара бағалау

Өзін-өзі бағалау — оқушының өз білімін, дағдыларын, жұмысының сапасын өздігінен бағалауы. Өзара бағалау — оқушылардың бір-бірінің жұмыстарын бағалауы. Бұл әдіс оқушының өзіндік пікірін қалыптастыруға және басқалармен жұмыс жасау дағдыларын дамытуға көмектеседі.

6. Жетістіктерді мониторингтеу

Оқушының жетістіктері мен даму деңгейін үнемі бақылау және талдау. Бұл элемент оқушының оқу процесінде алға жылжуын, жетістіктерін немесе қиыншылықтарын уақытында анықтауға көмектеседі. Мұғалімдер осы мониторинг арқылы оқушылардың қандай бағыттарда дамып жатқанын, қандай дағдылардың қалыптасқанын немесе қалыптаспағанын бақылап, түзету жұмыстарын жүргізеді.

7. Жалпы бағалау қорытындысы

Бағалау нәтижесі мен қорытындысы негізінде оқушының білім деңгейі анықталып, сәйкес баға қойылады. Жалпы бағалау оқушының барлық көрсеткіштері мен критерийлері бойынша біріктірілген нәтижені көрсетеді.

Критериалды бағалау жүйесі негізінде бастауыш сынып оқушыларының білім сапасын арттырудың педагогикалық ерекшеліктері

Критериалды бағалау жүйесі оқушылардың білімін объективті әрі әділ бағалауға бағытталған. Бұл жүйе бастауыш сыныптарда білім сапасын арттыруда маңызды рөл атқарады, себебі жас оқушылардың психологиялық ерекшеліктері мен оқу мотивациясына сәйкес, бағалау әдісі олардың оқуға деген ынтасын және білім алу үрдісіне деген қызығушылығын арттыруы тиіс.

1. Оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру

Бастауыш сынып оқушыларының әрқайсысының өз ерекшеліктері бар: когнитивтік дамуы, тұлғалық қасиеттері, оқу әдістері және қызығушылықтары әртүрлі. Критериалды бағалау жүйесі осы ерекшеліктерді ескере отырып, әрбір оқушының жеке даму деңгейін және жетістіктерін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл оқушылардың өзіндік білім алу жолын табуға, өз қабілеттерін көрсетуге ықпал етеді.

Педагогикалық ерекшеліктері:

- Оқушылардың даму деңгейіне қарай оқу тапсырмаларын бейімдеу.
- Оқушының жеке қажеттіліктеріне негізделген түрлі оқу стратегияларын қолдану.
- Әр оқушыға жеке, түсінікті кері байланыс беру.

2. Бағалаудың әділ және ашық болуы

Критериалды бағалау жүйесі бағалау критерийлерін алдын ала анықтап, оқушыға олардың не үшін және қалай бағаланатынын түсіндіреді. Бұл әдіс оқушылардың білімін әділ бағалауға және оларды бағалау процесіне толықтай қатыстыруға мүмкіндік береді. Мұғалімдер оқушыларға критерийлер мен күтілетін нәтижелер туралы нақты ақпарат береді, бұл олардың оқу процесіне деген мотивациясын арттырады.

Педагогикалық ерекшеліктері:

- Бағалау критерийлерін ашық және түсінікті түрде ұсыну.
- Оқушыларды бағалау процесіне белсенді түрде тарту.
- Оқушылардың өзін-өзі бағалауын және өзара бағалауын дамыту.

3. Оқушының өз-өзін бағалауы және оқу мотивациясын арттыру

Критериалды бағалау жүйесі оқушылардың өз жұмыстарына баға беріп, өздерінің жетістіктері мен кемшіліктерін анықтауына мүмкіндік береді. Бұл әдіс оқушының өзін-өзі бағалауды дамытуға және оның білім алу процесіне жауапкершілікпен қарауына ықпал етеді. Оқушы өз жұмысын бағалау барысында оқу мақсаттары мен міндеттерін айқын түсінеді және келесі қадамдарды жоспарлай алады.

Педагогикалық ерекшеліктері:

- Оқушыларды өздерінің жетістіктері мен кемшіліктерін анықтауға үйрету.
- Оқушыға өз дамуын бақылауға мүмкіндік беру.
- Оқушының оқу мотивациясын арттыру үшін оң пікірлер мен құрылымды кері байланыс беру.

4. Әр түрлі бағалау тәсілдерін қолдану

Критериалды бағалау жүйесі тек қана оқу нәтижелерін емес, сонымен қатар оқушының оқу процесіндегі белсенділігін, шығармашылық қабілеттерін және ынтасын да бағалауға мүмкіндік береді. Бұл тәсілдер оқушының тек теориялық білімін ғана емес, практикалық дағдыларын да дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, бастауыш сынып оқушыларында бағалау тек тест немесе жазбаша жұмыстар арқылы ғана емес, ауызша сұрақтар, шығармашылық тапсырмалар, топтық жұмыстар арқылы да жүзеге асырылады.

Педагогикалық ерекшеліктері:

- Оқушылардың әртүрлі білім беру тәсілдері арқылы бағалануы.
- Шығармашылық және практикалық тапсырмаларды енгізу.
- Топтық және жұптық жұмыстарды бағалау арқылы әлеуметтік дағдыларды дамыту.

5. Қателіктерді талдау және түзету жұмыстарын жүргізу

Критериалды бағалау жүйесінде оқушының қателіктерін тексеру және оларды түзету үшін қажетті көмек көрсету маңызды. Бұл жүйе оқушының біліміндегі кемшіліктерді анықтап, сол кемшіліктерді қалай түзету керектігі туралы нақты ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Оқушының жеке кемшіліктерін нақты талдау арқылы оқу процесін оңтайландыруға болады.

Педагогикалық ерекшеліктері:

- Оқушының қателіктерін түсіндіру және оларды түзету үшін көмек көрсету.
- Жеке қажеттіліктер мен даму деңгейіне сәйкес түзету жұмыстары жүргізу.
- Оқушыларға қателіктерден үйрену мүмкіндігін беру.

6. Тұрақты кері байланыс және дамытушы бағалау

Критериалды бағалауда тұрақты кері байланыс өте маңызды, себебі ол оқушының оқу процесіндегі жетістіктерін және проблемаларын анықтауға көмектеседі. Кері байланыс арқылы мұғалім оқушының жетістіктерін бағалап, олардың даму жолдарын көрсетеді. Сонымен қатар, мұғалімдер оқушылардың жетістіктерін белгілеу және оларды келесі қадамдарға ынталандыру үшін дамытушы бағалауды қолданады.

Қорытындылай келе, критериалды бағалау — оқушының білім сапасын арттырудың тиімді тәсілдерінің бірі. Бұл әдіс оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, олардың білім деңгейін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, критериалды бағалау оқушылардың оқу процесіне деген мотивациясын арттырып, олардың жеке жетістіктеріне бағдарланған бағытта дамуына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тоқаев Қ.К. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
2. Глейзер Р. <https://api.obrpro.ru/api/include/31dc350a-62d3-4840-b029-60f27e7839ed/download/>
3. Жұмабаев М., Таңдамалы өлеңдер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар. – Алматы: «Ғылым», 1992. – 272 б.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-8-11

ӘӨЖ 376.1

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ ПРОЦЕСІНЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӘСЕРІ

АЗАНБЕКОВА ГУЛЬНАЗ ТУРСЫНБЕКОВНА

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің оқытушы-дәріскері
Талдықорған қаласы, Қазақстан

МҰРАТ МАРХАБА

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 4 курс білім алушысы
Талдықорған қаласы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада мектеп оқушыларының әлеуметтену процесіне инклюзивті білім берудің әсері талданды. Инклюзивті білім беру жүйесі қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік, психологиялық және физикалық ерекшеліктері бар балалардың тең мүмкіндіктерге ие болуын қамтамасыз етіп, олардың бір-бірімен өзара қарым-қатынасын, ынтымақтастықта жұмыс істеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Мақалада инклюзивті білім берудің мектеп оқушыларының әлеуметтік бейімделуіне, өзін-өзі бағалауына және қоғамға интеграциялануына қалай әсер ететіні қарастырылған. Сондай-ақ, инклюзивті білім беру жүйесінде кездесетін қиындықтар мен оны жетілдіру жолдары, сондай-ақ халықаралық тәжірибелер мен Қазақстандағы инклюзияның даму жағдайы талданған және инклюзивті білім берудің балалардың әлеуметтенуіне оң әсер ететінін және оның қоғамдағы теңдік пен әділеттілікті қалыптастыруға үлкен ықпал ететінін көрсетеді. Мақалада ұсынылған материалдар білім беру жүйесінде инклюзивті әдістерді енгізудің маңыздылығын атап, бұл бағытта алдағы уақытта атқарылуы қажет жұмыстарды айқындайды.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, әлеуметтену процесі, әлеуметтік бейімдеу, ерекше қажеттіліктері бар балалар, әлеуметтік дағдылар, педагогикалық әдістер, білім беру жүйесі, ынтымақтастық және коммуникация, психологиялық қолдау.

Инклюзивті білім беру – барлық балалардың, соның ішінде ерекше білімді қажет ететін оқушылардың бірдей білім алуға және қоғамға араласуға тең мүмкіндіктерге ие болуын көздейтін заманауи жүйе екендігі анық. Қазіргі әлемде инклюзия білім беру жүйесінде кеңінен танылуда және ол оқушылардың жеке қасиеттерін дамытып қана қоймай, олардың әлеуметтік бейімделуіне де оң әсер етеді. Инклюзивті білім беру балалардың өзара қарым-қатынас жасау, бір-біріне қолдау көрсету, қоғамға бірігу секілді әлеуметтік дағдыларын дамытуда маңызды рөл атқарады. Осы тұста, инклюзивті білім беру саласы қоғамымызда барлық адамдар теңдігін қамтамасыз етуге бағытталып тұрғаны мәлім. Сонымен бірге, инклюзивті білім беру жүйесін қолдану барысында оқушыларды қосу мәселесі ғана емес, барлық балалар мен жасөспірімдердің білім алу қажеттіліктерін қамтамасыз ететін нақты жүйе ретінде жаппай білім беру процесін құрастырып оқытуды талап етеді. Қазіргі таңда инклюзивті білім беру бүкіл әлем бойынша кең тұрғыда қарастырылып қарқынды түрде дамып жатқаны рас. Болашақта өскелең ұрпақтың әлеуметтік даму процесі өзекті мәселе болып тұрғаны мәлім. Әлеуметтену – адамды қоғамның толыққанды мүшесі етіп қалыптастыратын маңызды процесс. Ол жеке тұлғаның мәдени және әлеуметтік құндылықтарды, мінез-құлық нормаларын игеруін, сонымен қатар қарым-қатынас жасауды үйренуін қамтиды. Бала алғашқы әлеуметтену тәжірибесін отбасында алса, мектеп бұл процессті тереңдетіп, басқа адамдармен қарым-қатынас орнату мүмкіндігін кеңейтеді. Әсіресе, инклюзивті сыныптарда оқушылар әртүрлі мәдени, әлеуметтік және физикалық ерекшеліктері бар балалармен бірлесе оқып, олардың ерекшеліктерін түсініп, құрметтеуді үйренеді. Л.С. Выготскийдің тұжырымдамасы бойынша, баланың физикалық немесе психикалық тұрғыдан дұрыс

дамымауы оның басқалармен қарым қатынасын дамытуда, әлеуметтік байланыстар орнатуда кедергілер тудырады, бұл тұлғалық жеке даму үшін қолайсыз фактор болып есептелінеді. Әлеуметтену процесін педагогикалық құбылыс ретінде талдау оның мазмұнын бірқатар өзара байланысты компоненттерді қамтитын құрылым түрінде ұсынуға мүмкіндік береді:

- коммуникативті компонент
- тіл мен сөйлеуді меңгеру;
- танымдық компонент
- қоршаған шындық туралы белгілі бір білім шеңберін дамыту;
- мінез-құлық компоненті
- адамның мінез-құлық моделін игеруі;
- құндылық компоненті

— жеке тұлғаның қоғам құндылықтарына қатынасы. Баланың әлеуметтік қатынасқа түсуінде мектеп кезеңі маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік тәжірибені бала қарым-қатынаста алады және оған қоршаған орта беретін әртүрлі әлеуметтік қатынастарға байланысты. Баланың алдыңғы ұрпақтар жинаған жалпыадамзаттық тәжірибені игеруі тек бірлескен іс-әрекетте және басқа адамдармен қарым-қатынаста ғана жүзеге асады [1].

Инклюзивті ортада оқушылар бір-бірімен тығыз қарым-қатынас орнатып, әртүрлі қиындықтарды бірге еңсереді. Ерекше қажеттіліктері бар балалардың топ ішінде өз орнын табуы және қатарластарымен тең дәрежеде араласуы олардың өзіндік бағасын арттырып, қоғамда өз орнын табуға деген сенімін нығайтады. Сонымен қатар, инклюзивті білім беру балалардың жанашырлық, қолдау көрсету және өзгелерді түсіну секілді маңызды әлеуметтік қабілеттерін қалыптастырады, гуманистік көзқарасты оятады. Осыған қоса, инклюзивті білім беру балалар арасында әртүрлілікке деген қабылдаушылықты дамытады. Олар өзгеше ойлар мен көзқарастарды қабылдап, жан-жақтылықтың құндылығын түсіне бастайды. Бұл қабілеттер олардың болашақ өмірінде де маңызды рөл атқарады. Инклюзивті білім берудің артықшылықтары мен қиындықтарын талқылайтын болсақ, инклюзивті білім беру жүйесі оқушылардың дамуына оң әсер ететін көптеген артықшылықтарға ие. Біріншіден, балалар бір-біріне қолдау көрсетуді, түсіністікпен қарауды үйренеді. Мұндай ортада олардың әлеуметтік байланыстары нығайып, өзара түсіністік қалыптасады. Екіншіден, инклюзивті білім беру арқылы оқушылардың өз қабілеттеріне деген сенімі артады және олар өздерін қоғамның бір бөлігі ретінде сезінеді. Алайда, бұл жүйеде белгілі бір қиындықтар да кездеседі. Мысалы, мұғалімдерге әртүрлі білім деңгейі мен қажеттіліктері бар балаларға бір уақытта сапалы білім беру оңай емес. Мұғалімдерге ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу үшін арнайы дайындық қажет, ал бұл қосымша уақыт пен ресурстарды талап етеді. Сонымен қатар, инклюзивті сыныптарда қолайлы жағдай жасау үшін қосымша материалдық ресурстар қажет болуы мүмкін. Инклюзивті білім беру жағдайында көбінесе педагогтар мен ата-аналар, басқа балалар және жергілікті қоғамдастық арасындағы қарым-қатынасқа байланысты. Алайда мектеп пен қоғамның мұндай ауызбіршілігі өте сирек кездесетін жағдай десек болады. Осы тұста мұғалімге үлкен жауапкершілік түседі, бұл ерекше білімді қажет ететін балаларды жалпы білім беру кеңістігінде оқытудың перспективаларын көруге мүмкіндік береді [2].

Инклюзивті білім берудің әлеуметтенуге әсеріне қатысты зерттеу нәтижелеріне тоқталсақ, көптеген зерттеулер инклюзивті білім берудің балалардың әлеуметтену процесіне оң әсер ететінін көрсетеді. Инклюзивті сыныптарда білім алған оқушылардың әлеуметтік байланыстары күшті, өздерін сенімді сезінеді және қиын жағдайларда бір-біріне қолдау көрсетуге бейім болады. Мұндай ортада балалардың әрқайсысы жеке тұлға ретінде қабылданып, олардың әртүрлілігі құрметтеледі. Зерттеулерге сәйкес, инклюзивті білім беру балаларды қоғамның толыққанды мүшесі болуға даярлайды, өйткені олар әртүрлі адамдармен тиімді қарым-қатынас жасауға және ортақ мақсатқа жетуге бейімделеді. Мысалы, ерекше қажеттіліктері бар балалар инклюзивті сыныптарда өздерін сенімді сезініп, қоғамдық ортада өз орнын табуға тырысады. Бұл олардың әлеуметтік және эмоционалдық дамуына оң әсер

етеді. Ал өзге балалар бұл ортада әртүрлілікке бейімделіп, төзімділікті, ынтымақтастықты және өзара құрметті үйренеді.

Арнайы білімді қажет ететін балалардың әлеуметтенуі әртүрлі деңгейлерде қарастырылады:

- құрылымдық. Қарым-қатынас дағдыларын қолдана отырып және мектеп тәртібінің ережелерін орындай отырып, қоғамда өзін дұрыс ұстай білу;
- құндылық және моральдық. Әлемде болып жатқан оқиғаларды бағалау мүмкіндігі;
- жеке даму. Әлеуметтік мәселелерді шешу үшін жауапкершілікті қабылдау;
- рухани даму. Мәдени-тарихи құндылықтарды қабылдау және олармен мінез-құлықтағы сәйкестік [3].

Инклюзивті білім беру жүйесіндегі халықаралық тәжірибе

Инклюзивті білім беруді ұйымдастырудың әртүрлі елдердегі тәжірибелерін зерттеу өте маңызды. Мысалы, АҚШ, Финляндия, Германия және басқа да дамыған елдерде инклюзивті білім беру жүйесі қалай дамып келе жатқанын сипаттап, оның балалардың әлеуметтенуіне қандай әсер ететінін зерттеуге болады. Бұл елдердің білім беру жүйесіндегі ерекшеліктерді салыстыра отырып, Қазақстанда инклюзияны қалай жетілдіруге болатынын көрсетуіңіз мүмкін.

Сонымен қатар:

- АҚШ-та арнайы білім беру және инклюзия саласындағы саясаттар мен заңнамалар балалардың тең құқықты білім алуын қамтамасыз етуге бағытталған.

- Финляндияда инклюзивті білім беру жүйесі әр баланың қажеттіліктеріне назар аударып, арнайы білім берудің барлық түрлерін интеграциялайды.

Арнайы білімді қажет ететін балаларды әлеуметтендіруге әлеуметтік-педагогикалық оңалту арқылы қол жеткізуге болады. Мұғалімдер әлеуметтік оңалту процесінің негізгі мақсаттары мен міндеттерін сауатты жүзеге асыруы керек:

- баланың психикалық дамуының сипаттамасын және әлеуметтік-оңалту процесінің белгілі бір кезеңінде оның психикасында болуы керек қажетті өзгерістерді ескеру;

- ерекше білімді қажет ететін баланы толыққанды тұлға, құқықтары мен міндеттері бар азамат ретінде мақсатты түрде тәрбиелеу;

- баланы өзіндік мінез-құлық логикасы бар әлеуметтік оңалту процесінің белсенді тең қатысушысы ретінде қабылдау;

- балада әлеуметтік қатынастардың күрделі әлеміне ену үшін қажетті қажеттіліктер мен арнайы қасиеттер жүйесін дамыту;

- баланың қалыптасуы мен дамуындағы тұтас тұлғаның құрылымын ашатын баланың жас және психологиялық ерекшеліктеріне сүйене отырып, оған өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіру субъектісі ретінде қарау;

- әлеуметтік оңалту процесінің әдістері мен технологияларын әзірлеу;

- бір-бірін толықтыра отырып, оның тұлға ретінде дамуына барынша әсер етуі үшін балаға кешенді әсер ету жүйесін жетілдіру [4].

Инклюзивті білім беру жүйесінде психологиялық қолдау көрсетудің маңызы зор. Ерекше қажеттіліктері бар балаларға арнайы психологиялық көмектер көрсету олардың мектепке бейімделуіне, әлеуметтенуіне және білім алуына үлкен әсер етеді. Психологтар мен педагогтардың бірлескен жұмысы оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамытуға және олардың қоғамдағы орнының нығаяуына ықпал етеді. Қазіргі таңда Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту бағытында көптеген шаралар қолға алынуда. Білім берудегі халықаралық стандарттарға сәйкес, Қазақстанда инклюзивті білім беру жүйесін жетілдіру және оны барлық мектептерде енгізу мәселесі басты назарда. Бұл бағытта мемлекеттік бағдарламалар мен заңнамалық шаралар қабылдануда [4].

Қазіргі таңда жүзеге асырылып жатқан барлық шараларға қарамастан, инклюзивті білім берудегі әлеуметтендіруді іске асыру мүмкіндігі мәселесі әлі де ашық күйінде қалып отыр, өйткені инклюзивті білім берудің оң және теріс жақтары бар. Оң аспектілерге даму

ерекшеліктері бар балалардың қоғамнан оқшауланбауы, ал теріс жағына жалпы білім беретін мектепте әлеуметтік интеграцияланған білім беру мүмкіндіктері айтарлықтай шектеулі болуы жатады. Н. С. Булгакованың ойынша заңдарды, насихаттау саясатын, ұйымдық құрылымдарды, оқу бағдарламаларын, мұғалімдерді даярлауды өзгерту керек және қаржылық қолдау табу қажет. Бұл процесс мұғалімдердің ата-аналармен, қауымдастықтармен, дәрігерлермен, әлеуметтік мекемелермен тығыз ынтымақтастығын қамтуы керек [5].

Қорыта айтқанда, инклюзивті білім беру – мектеп оқушыларының әлеуметтену процесіне айтарлықтай оң ықпал ететін маңызды жүйе болып саналады. Ол балаларға бір-бірін түсінуге, қолдауға және құрметтеуге үйретеді. Инклюзивті білім беру балаларға әртүрлі әлеуметтік дағдыларды меңгертуге мүмкіндік береді және оларды болашақта қоғамның толыққанды мүшесі болуға даярлайды. Мектептерде инклюзивті білім беруді дамыту арқылы біз барлық балалардың тең мүмкіндіктерге ие болуын және олардың қоғамға кірігуін қамтамасыз ете аламыз. Осылайша, инклюзивті білім беру арқылы біз қоғамдағы теңдік пен әділеттілікті күшейтіп, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ете аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Амантаева, М. Ж. Инклюзивті білім берудің педагогикалық негіздері. Алматы: Қазак университеті баспасы, 2018ж.
2. Төлегенова, С. Қ. Инклюзивті білім беру: теориясы және практикасы. Алматы: Оқу құралы, 2021ж.
3. Шалабаева, Г. А., Бектемісова, С. С. Мектептегі инклюзивті білім беру: теориясы мен тәжірибесі. Астана: Фолиант баспасы, 2019ж.
4. Елисеева Ю. Н. Особенности социализации детей школьного возраста с ОВЗ / Молодой ученый. — 2016. — № 3 (107). — С. 959–964.
5. Булгакова, Н. С. Социально-психологические аспекты социальной адаптации в условиях инклюзивного образования в зарубежной и отечественной психологии / Ученые записки РГСУ. — 2013. — № 2 (114). — С. 175–179.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-12-15

ӘӨЖ 376.1

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫ ПЕДАГОГТЕРІНІҢ ИНКЛЮЗИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

АЗАНБЕКОВА ГУЛЬНАЗ ТУРСЫНБЕКОВНА

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің оқытушы-дәріскері
Талдықорған қаласы, Қазақстан

АЙТМҰХАМБЕТОВА АРУЖАН АСХАТҚЫЗЫ

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 4 курс білім алушысы
Талдықорған қаласы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада инклюзивті құзыреттілікті қалыптастырудың теориясы мен практикасына негізделген қазіргі даму кезеңіндегі тенденциялардың маңызы бұл мәселені өзекті етеді. Мүмкіндігі шектеулі балалар өздеріне ыңғайлы білім беру мекемелерін еркін таңдау мүмкіндігіне ие болуы керек. Осыған орай, мақалада әр мұғалімнің кәсіби шеберліктерінің құрамдас бөлігі ретінде инклюзивті құзыреттілікті қалыптастырудың белгілі бір деңгейлері ашып көрсетілген. Инклюзивті құзыреттілік педагог құзыреттіліктерінің құрылымдарымен байланыста қарастырылады. Педагог құзыреттіліктерінің құрамдас бөліктері – адамның жеке құзыреттіліктері, педагогтың кәсіби, арнайы және жеке құзыреттіліктері. Бұл құзыреттіліктердің жалпы сипаттамасы инклюзивті білім беруде қалыптасқан тәжірибені өзінің кәсіби іс-әрекетінде қолдана алу біліктілігімен түсіндіріледі. Мұғалімдердің кәсіби құзыреттіліктері ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуде шыңдалып, өздерінің нәтижелерін беруі қажет. Сондықтан мақала қажетті, теориялық және практикалық тұрғыда маңызды деп есептейміз.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, әлеуметтену процесі, әлеуметтік адаптация, тең мүмкіндіктер, ерекше қажеттіліктері бар балалар, әлеуметтік дағдылар, педагогикалық әдістер, ынтымақтастық және коммуникация, төзімділік және құрмет, психологиялық қолдау.

Инклюзивті құзыреттілік — бұл әртүрлі қажеттіліктері мен мүмкіндіктері бар адамдармен тиімді, әділ және құрметке негізделген қарым-қатынас орнату, олардың әлеуметке бейімделуіне мүмкіндік беру және олардың құқықтарын қорғау қабілеті. Бұл ұғым қазіргі білім беру жүйесінде ерекше маңызды болып табылады, себебі ол білім беру ұйымдарының барлық балаларға тең мүмкіндік беруін, олардың даралық ерекшеліктерін ескере отырып, әрбір оқушының дамуына жағдай жасауын талап етеді. Инклюзивті құзыреттілік педагогтардың әртүрлі әлеуметтік, мәдени, экономикалық және физикалық жағдайларға бейімделген оқушылармен жұмыс істеуін қамтамасыз ететін негізгі дағдылар мен білімдер жиынтығын білдіреді. Бұл педагогтардың кәсіби даярлығын арттыру, олардың әдіс-тәсілдерін жетілдіру және оқу процесінде теңдік пен әділеттілікті қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Инклюзивті білім беру қоғамның әрбір мүшесінің әлеуметке тең қатысуына мүмкіндік бере отырып, әлеуметтік әділеттілік пен бейбітшілік қағидаттарын нығайтады.

Инклюзивті құзыреттілік — бұл әртүрлі әлеуметтік, мәдени, экономикалық және физикалық жағдайларға байланысты адамдармен тиімді және құрметті қарым-қатынас орнату, оларды тең мүмкіндікпен қолдау көрсету қабілеті. Бұл құзыреттілік адам құқықтары, әлеуметтік әділеттілік, мәдени көптүрлілік және инклюзия қағидаттарын қамтиды. Қоғамның әрбір мүшесіне тең мүмкіндік беріп, олардың әлеуметке бейімделуі мен дамуына жағдай жасау инклюзивті құзыреттіліктің негізгі мақсаты болып табылады.

Инклюзивті құзыреттілік адамның даралығы мен ерекшеліктерін ескере отырып, бірлескен жұмысқа, білім алуға және әлеуметтік қатынастарға барлық адамдарды тартуды білдіреді. Бұл құзыреттілік әсіресе білім беру, денсаулық сақтау, жұмыс орындары және қоғамдық қызметтер салаларында маңызды рөл атқарады.

Қазіргі заманғы қоғамда инклюзивті құзыреттілік барлық адамдардың тең құқықтарын сақтауға және әлеуметтік әртүрлілікті құрметтеуге бағытталған маңызды аспект болып табылады. Мысалы, білім беру жүйесінде инклюзивті білім беру қағидаттары мен әдістері, мүмкіндігі шектеулі балалар мен жастардың білім алуына тең мүмкіндік беру үшін арнайы әдіс-тәсілдер мен ресурстарды пайдалануды талап етеді.

Инклюзивті құзыреттілікке ие болу үшін, адам өз көзқарасын кеңейтіп, әртүрлі мәдениеттерді, тілдерді, дәстүрлерді, мүмкіндіктері шектеулі тұлғаларды түсінуге және оларға құрметпен қарауға дайын болуы керек.

Инклюзияның құзыреттілігін қалыптастыру. Қазіргі қоғамда білім беру жүйесі тек қана білім мен дағдыларды меңгерумен шектелмей, әрбір оқушының жеке тұлғасын дамыту, оның әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету бағытында да жұмыс істеуі қажет. Қазақстандағы білім беру жүйесіндегі басты бағыттардың бірі — инклюзивті білім беру. Бұл ұғым барлық балалардың, оның ішінде ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың да тең дәрежеде білім алуын қамтамасыз ететін жүйені білдіреді. Инклюзивті білім беру жүйесінің тиімді жұмыс істеуі педагогтар мен білім беру ұйымдарының инклюзивті құзыреттілігін қалыптастыруға тікелей байланысты.

Жалпы білім беру ұйымдарының педагогтарының инклюзивті құзыреттілігін қалыптастыру — қазіргі білім беру жүйесіндегі маңызды бағыттардың бірі. Бұл құзыреттілік педагогтардың ерекше қажеттіліктері бар оқушыларға қолайлы білім беру ортасын жасауға қабілетті болуын қамтамасыз етеді. Инклюзивті білім беру — барлық оқушылардың жеке ерекшеліктеріне қарамастан, тең мүмкіндікпен білім алуына жағдай жасау дегенді білдіреді. Осы бағытта педагогтардың құзыреттілігін қалыптастыру үшін бірнеше негізгі аспектілерді қарастыруға болады:

Инклюзия (латын тілінен аударғанда «қосылу», «кіру») — қоғамның барлық мүшелерін, оның ішінде ерекше қажеттіліктері бар адамдарды, тең құқықтармен және тең мүмкіндіктермен өмір сүруге, білім алуға, жұмыс істеуге, мәдениетке және әлеуметтік өмірге қатысуына жағдай жасау деген ұғымды білдіреді. Инклюзивті білім беру — барлық балалардың, оның ішінде ерекше білім қажеттілігі бар балалардың да бірлесіп, тең дәрежеде білім алуын қамтамасыз ету процесі. Инклюзияның басты мақсаты — білім беру жүйесіндегі кез келген түрдегі кемсітушілікті жою, әртүрлілігі бар барлық оқушыларды біріктіріп, олардың қоғамда өзін толыққанды сезінуіне мүмкіндік беру.

Инклюзивті білім беру концепциясы балалардың жеке ерекшеліктеріне қарамастан, оларға бірдей білім алу мүмкіндігін беру, олардың әлеуметтік және психологиялық дамуында тең жағдайлар жасауға бағытталған. Бұл әдіс мұғалімдер мен оқу орындарының әр түрлі оқушыларға қолайлы жағдай жасау үшін жан-жақты әрекет етуін талап етеді.

Инклюзия принциптері:

1. Барлық балалардың білім алу құқығы — оқушылардың оқу үдерісіне тең қатысуы, олардың әртүрлі мүмкіндіктерін ескере отырып білім беру.

2. Қоғамдық интеграция — ерекше қажеттіліктері бар балаларды қоғамның барлық салаларына, оның ішінде білім, мәдениет және спортқа толыққанды қосу.

3. Қолдау көрсету — инклюзивті білім беру ортасында оқушыларға қажетті психологиялық, педагогикалық, медициналық қолдау көрсету. Инклюзивті білім беру жүйесіне көшу — қоғамның әлеуметтік әділеттілігі мен теңдігіне ұмтылыстың бір көрінісі.

1. Инклюзивті құзыреттілік дегеніміз не?

Инклюзивті құзыреттілік — педагогтың ерекше қажеттіліктері бар балаларға қатысты білім беру процесін ұйымдастыруда қажетті білім, дағды және қабілеттер жиынтығы. Бұл құзыреттілік педагогтардың түрлі әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық әдістер мен

стратегияларды қолдана отырып, әртүрлі білім алу мүмкіндіктері бар балаларға сапалы білім беруіне мүмкіндік береді.

Инклюзивті құзыреттілік педагогтардың ерекше қажеттіліктері бар балалардың физикалық, психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктерін түсінуін және оларға лайықты білім беру ортасын құруды қамтиды. Бұл — әрбір оқушының өз мүмкіндіктерін толық пайдаланып, оқуға деген қызығушылығын арттыру үшін қажетті жағдай жасау.

2. Инклюзивті құзыреттілікті қалыптастырудың маңызы

Инклюзивті құзыреттілікті қалыптастыру педагогтың тек теориялық білім ғана емес, сонымен қатар практикалық дағдылар мен жеке қасиеттерін дамытуға да байланысты. Қазіргі уақытта ерекше білім қажеттілігі бар оқушылардың саны артуда. Бұл балалардың білім алуында қиындықтар туындауы мүмкін, бірақ дұрыс тәсілдер мен арнайы әдістер арқылы олардың білім алуға құқығы мен мүмкіндіктері толық қамтамасыз етіледі.

Педагогтың инклюзивті құзыреттілігін дамыту жалпы білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Инклюзивті білім беру арқылы барлық оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оларға жеке көзқараспен қарауға, олардың оқу процесіне белсенді қатысуына жағдай жасауға болады. Бұл жағдай жалпы қоғамның әлеуметтік интеграциясын күшейтеді және балалар арасындағы теңдікті нығайтады.

3. Инклюзивті құзыреттілікті қалыптастырудың негізгі аспектілері:

1. Теориялық дайындық

Педагогтар инклюзивті білім берудің негізгі принциптері мен заңдылықтарын түсінуі қажет. Бұл: инклюзияның мәні мен мақсаты; ерекше қажеттіліктері бар балаларға арналған педагогикалық стратегиялар мен әдістер; әр түрлі оқыту әдістерін, адаптивті бағдарламаларды және дифференциалды тәсілдерді қолдану.

2. Психологиялық және педагогикалық даярлық

Инклюзивті педагогика саласында жұмыс істейтін мұғалімдер психологиялық дайындыққа да аса көңіл бөлуі керек: ерекше білім қажеттіліктері бар балалардың психологиясы мен даму ерекшеліктерін түсіну; оқушылармен тиімді қарым-қатынас орнату дағдылары; сабақ жүргізуде барлық балалардың белсенділігі мен өзіндік ерекшеліктерін ескеріп, икемділік таныту.

3. Практикалық дағдыларды дамыту

Педагогтардың инклюзивті білім беруге қатысты практикалық дағдыларды меңгеруі өте маңызды: әртүрлі оқыту стратегиялары мен технологияларын қолдану (мультимедиялық құралдар, ойын әдістері, жеке және топтық жұмыс түрлері); жеке оқыту жоспарларын құру және оны іске асыру; оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау әдістерін өзгерту.

4. Инклюзивті орта қалыптастыру

Педагогтар инклюзивті орта жасау үшін мектеп ішінде әр түрлі ресурстарды тиімді пайдалануы керек. Мұндай орта оқушылардың өздерін тең құқықты, қауіпсіз және қолайлы сезінетін орын болуы тиіс. Мұғалімдер: оқушылардың арасындағы өзара құрмет пен түсіністік атмосферасын қалыптастыру; әртүрлілікке құрметпен қарау, әрбір баланың мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін қабылдау.

5. Қауымдастықпен жұмыс жасау: инклюзивті білім беруді тиімді ұйымдастыру үшін барлық мүдделі тараптардың (ата-аналар, әлеуметтік қызметкерлер, психологиялық кеңесшілер) ынтымақтастығы қажет. Педагогтар ата-аналармен және басқа да мамандармен тығыз жұмыс істеп, балалардың қажеттіліктерін анықтап, олардың әлеуметке бейімделуін қолдайды.

6. Кәсіби даму: педагогтардың инклюзивті құзыреттіліктерін үнемі дамыту үшін үздіксіз кәсіби даму мен білім алу маңызды: семинарлар мен тренингтерге қатысу; инклюзивті білім беру бойынша жаңа әдістемелер мен зерттеулерді зерттеу; тәжірибе алмасу арқылы үздік тәжірибелерді енгізу.

Инклюзивті білім беру — бұл тек мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту ғана емес, барлық балаларға тең жағдайлар жасау арқылы әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етудің

негізгі құралы. Сондықтан инклюзивті педагогтардың құзыреттілігі олардың әртүрлі жағдайлардағы балаларды оқытудағы тиімділігі мен бейімділігіне байланысты. Қорытындылай келе, инклюзивті білім беру қоғамның әрбір мүшесінің тең құқықпен білім алуға және әлеуметке бейімделуіне мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде жалпы әлеуметтік әділеттілік пен бейбітшілік принциптерін нығайтады.

Инклюзивті білім беру педагогтардың барлық балалардың қажеттіліктерін ескере отырып, сапалы білім беруін қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін мұғалімдер тек кәсіби білім мен дағдыларға ие болу ғана емес, сонымен қатар балалармен гуманистік қарым-қатынастарды орнатуға да қабілетті болуы тиіс. Инклюзивті құзыреттілікті қалыптастыру әр мұғалімнің кәсіби дамуында маңызды қадам болып табылады, бұл оқушылардың білім сапасын арттырып, олардың жеке әлеуетін толық ашуға мүмкіндік береді.

Инклюзивті құзыреттілікті қалыптастыру — жалпы білім беру ұйымдарының педагогтарының кәсіби дамуының маңызды құрамдас бөлігі. Бұл құзыреттілік педагогтың ерекше білім қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу қабілетіне әсер етеді және оқушыларға тең білім беру мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Инклюзивті білім беру жүйесіне көшуде педагогтардың құзыреттілігі басты рөл атқарады. Сондықтан педагогтардың инклюзивті құзыреттілігін арттыру білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде тұрақты және жан-жақты жүргізілетін жұмыс болуға тиіс.

Жалпы білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру — бұл әртүрлі қажеттіліктері бар балаларды бірдей білім беру ортасына интеграциялау мақсатында педагогтардың кәсіби құзыреттілігін арттыруды талап ететін маңызды бағыт. Инклюзивті білім беру жүйесінде педагогтардың рөлі ерекше: олар тек білім берумен ғана емес, сонымен қатар әр баланың ерекшеліктерін, әлеуметтену және дамуына ықпал ету үшін жағдай жасауға тиіс. бұл педагогтың әртүрлі әлеуметтік, мәдени, физикалық және психологиялық жағдайдағы балалармен тиімді жұмыс істеу қабілеті. Бұл қабілет педагогтың жеке дамуы мен кәсіби өсуін талап етеді. Мұндай педагогтар оқу процесінде әрбір баланың өзіндік ерекшеліктеріне мән беріп, оған әділ, тең мүмкіндіктер ұсынуға міндетті.

Инклюзивті педагогикаға байланысты педагогтар оқу бағдарламаларын бейімдеп, әрбір оқушының қажеттіліктеріне сәйкес әдіс-тәсілдер қолдану керек. Бұл бағытта, педагогтардың инклюзивті білім беру бойынша арнайы білім мен дағдыларды меңгеруі, кәсіби курстар мен тренингтерге қатысуы маңызды. Олар психологиялық қолдау көрсету, арнайы дидактикалық құралдарды пайдалану және инклюзивті орта құру сияқты мәселелерге назар аударуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әбенбаева М. Инклюзивті білім беру: теориясы мен практикасы. – Алматы, 2016.
2. Биманова М.Ж., Тыныбекова Б.Р. Инклюзивті білім беруге кіріспе. – Алматы, 2018.
3. Гавришова Н.Е. Инклюзивное образование: теория и практика. – Москва, 2019.
4. Назарова, И. Н. Инклюзивті білім берудің педагогикалық негіздері. Қазақстандағы қазіргі білім беру: жаңалықтар мен мәселелер, 1(3), 22-29. (2020).
5. Серикбаева С.С. Педагогтардың инклюзивті құзыреттілігін дамытуға бағытталған бағдарламалар. Білім беру және педагогика, 8(4), 103-110. (2022).
6. ҚР Білім және ғылым министрлігі. (2022). “Инклюзивті білім беру жүйесін дамыту”. edu.gov.kz.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-16-20
ӘӨЖ 376.1

ЕББҚ БАР БАЛАЛАРДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

АЗАНБЕКОВА ГУЛЬНАЗ ТУРСЫНБЕКОВНА

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің оқытушы-дәріскері
Талдықорған қаласы, Қазақстан

МАМЫРАЕВА МЕРЕЙ ТОЛЕГЕНҚЫЗЫ

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 4 курс білім алушысы
Талдықорған қаласы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды экологиялық тәрбиелеудің педагогикалық шарттары қарастырылады. Экологиялық тәрбие — балалардың табиғатқа, қоршаған ортаға деген дұрыс көзқарасын қалыптастыру, экологиялық мәдениетті дамыту мақсатында жүргізілетін білім беру процесі. Мақалада ЕББҚ балаларға экологиялық білім беру мен тәрбиелеуде қолданылатын әдіс-тәсілдер, педагогикалық қолдау көрсету шаралары, арнайы бағдарламалар мен технологиялар талданады. Авторлар ерекше балалардың психологиялық, физиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, экологиялық тәрбие процесін тиімді ұйымдастырудың негіздері мен педагогтардың рөлін айқындайды. Мақалада экологиялық тәрбие арқылы балалардың жан-жақты дамуын қамтамасыз ету үшін қажетті шарттар мен педагогикалық әдіс-тәсілдер ұсынылған.

Түйін сөздер: қоғамда ерекше білім беруді қажет ететін (ЕББҚ) балалар, экологиялық тәрбие беру, экологиялық тәрбиелеудің шарттары, экологиялық сауаттылық.

Қазіргі заманғы қоғамда ерекше білім беруді қажет ететін (ЕББҚ) балаларға арналған білім беру мәселелері айрықша өзектілікке ие болып отыр. ЕББҚ бар балалардың психологиялық, физикалық және әлеуметтік дамуының ерекшеліктері олардың білім алуында және тәрбиеленуінде жаңа тәсілдерді талап етеді. Сондықтан, экологиялық тәрбие беру — бұл баланың қоршаған ортамен үйлесімді өмір сүруі үшін қажетті факторлардың бірі. Әсіресе, ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу барысында педагогтардың кәсіби біліктілігі, баланың жеке ерекшеліктерін ескеру, табиғатпен байланыс жасау әдістері маңызды рөл атқарады.

Экологиялық тәрбие баланың табиғатқа деген сүйіспеншілігін қалыптастырып, оның қоршаған ортаға деген жауапкершілігін арттыруға бағытталған. Сонымен қатар, бұл процесс балалардың эмоционалдық, когнитивтік және әлеуметтік дамуына үлкен ықпал етеді. Осы мақалада ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеудің педагогикалық шарттары мен оларды жүзеге асырудың тәсілдері қарастырылады.

ЕББҚ бар балалардың экологиялық тәрбиесінің қажеттілігі

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар — бұл психологиялық, физикалық немесе әлеуметтік жағдайларға байланысты қосымша білім беру қажеттілігі бар балалар. Бұл балалардың дамуы қалыпты балалардан өзгеше болғандықтан, оларды тәрбиелеу мен оқытуда арнайы әдіс-тәсілдер мен шарттарды талап етеді.

Қазіргі кезде экологиялық тәрбие, соның ішінде ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу — қоғамның тұрақты дамуы мен экологиялық сауаттылықты арттыру үшін аса маңызды. Балалар табиғатқа деген дұрыс көзқарасты қалыптастыру арқылы қоршаған ортаны қорғауға жауапкершілікпен қарай бастайды. Бұл тәрбие балалардың экологиялық санасын қалыптастырып, қоршаған ортаға деген терең сүйіспеншілікті, оны қорғауға деген қажеттілікті оятады. ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу кезінде олардың психоэмоционалдық және физикалық жағдайын ескеру қажет. Әр балаға жеке тұлға ретінде

қарау және олардың ерекшеліктеріне сәйкес экологиялық білім мен дағдыларды беру маңызды. Бұл тәрбие олардың жеке дамуына және қоршаған ортаға деген жауапкершілік сезімін арттыруға ықпал етеді. Ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғаларды бүгінгі таңда мектепте оқыту дағдыланды. Осы мәселе бойынша Н. Әбілқасымов мектептегі ерекше білім беру қажеттілігі бар 120 оқушының 42%-ы педагог-ассистенттің сүйемелдеуімен жүретінін айта өтті. Баланы жеке тұлғалық бағытталған түзету, дамыту жұмыстарына тікелей әсер ететін және орны бөлек көмек көрсететін педагог маман ретінде мұндай педагог-ассистенттердің маңызы зор. ЕББҚ балалардың ойдағыдай бейімделуі, әлеуметтенуі, әр баланың мықты жақтарын дамыту үшін мектепте инклюзивті қолдау кабинеті жұмыс істейді. Бұл кабинетте логопед мамандары, арнайы педагогтар, психологтар, эрготерапевт және емдік дене шынықтыру мұғалімдері жұмыс атқаратынын айтып өтті. Дене шынықтыру мұғалімдері бейімделген спорт түрлері бойынша курстардан өтеді, балалардың дене шынықтыру сабақтарына толыққанды қатысуы үшін барлық жағдай жасалған [1].

Ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғаларды оқытудағы басты мәселе қоғамға біріктіру, бейімдеу. Осы кезде, Ә. Т. Бейсенбаеваның ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде заманауи тәсілдердің тиімділігін нақты айтып өз кітабында көрсетті. Мысалы, инклюзивті білім беру жүйесінде әр балаға жеке көзқарас және түрлі әдіс-тәсілдер қолдану қажеттілігіне ерекше назар аударылған. Автор, педагогтар мен психологтарға балалардың психологиялық және педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып, әр баланың дамуына қолайлы жағдай жасау үшін қандай стратегияларды пайдалану керектігін түсіндіреді. Сонымен қатар, педагогикалық қолдау мен дұрыс бағытталған терапиялық жұмыстар ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың әлеуметтік бейімделуіне және оқу процесінде жетістіктерге жетуіне ықпал етеді деп атап көрсетілген [2].

Экологиялық тәрбиелеудің педагогикалық шарттары

ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу барысында арнайы педагогикалық шарттар мен тәсілдерді қолдану қажет. Олар педагогтың кәсіби дайындығын, балалардың ерекшеліктерін ескеруді және экологиялық тәрбиенің тиімділігін арттыруға бағытталған әдіс-тәсілдер жиынтығын қамтиды. ЕББҚ бар балалардың әрқайсысының даму деңгейі мен ерекшеліктері әртүрлі болғандықтан, экологиялық тәрбие беру барысында олардың жеке қажеттіліктері ескерілуі тиіс. Балалардың физикалық, психологиялық, және когнитивтік даму деңгейіне байланысты тәрбие әдістері мен мазмұны өзгеріп отырады.

Когнитивтік және тілдік дамуында ерекшеліктері бар балаларға экологиялық мәселелер қарапайым және қолжетімді тілмен жеткізіледі. Оларға табиғаттың негізгі принциптері, экологиялық процестер мен құбылыстар жайлы оңай түсінік беруге болады. Бұл балаларға табиғатты зерттеу тапсырмалары мен ойындар арқылы қызықты әрі түсінікті болады.

Эмоционалдық және психологиялық қиындықтары бар балаларға табиғатпен байланыс жасау, мысалы, гүл егу немесе ағаш отырғызу, терапиялық әсер береді. Табиғатпен тығыз қарым-қатынас балалардың ішкі күйін тұрақтандырып, оларды табиғатқа деген сүйіспеншілікке тәрбиелейді.

Физикалық шектеулері бар балалар үшін арнайы жағдайлар жасалуы қажет. Олар үшін табиғатқа шығу, арнайы құралдармен (мысалы, арба, көтергіш құралдар) табиғатпен байланыс орнату ұйымдастырылуы керек. Бұл олардың белсенділік деңгейін арттырып, экологиялық іс-шараларға қатысуға мүмкіндік береді. [3]

ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу үшін педагогтардың арнайы кәсіби дайындығы аса маңызды. Педагогтың баланың жеке дамуын, экологиялық білім мен тәрбие әдістерін білуі — экологиялық тәрбиені тиімді ұйымдастырудың негізі. Педагогтың кәсіби шеберлігі, эмпатиясы, шыдамдылығы мен шығармашылығы балалардың экологиялық білім алу үдерісіне әсер етеді.

Мұғалімдер экологиялық тәрбие беруді балалардың қызығушылығын арттыратын ойындар, жобалар және табиғатпен байланыс арқылы жүзеге асыруы қажет. Мұндай тәсілдер балаларға қоршаған орта туралы тереңірек түсінік қалыптастырып, табиғатқа деген қамқорлық

сезімін оятады. Педагогтар экологиялық білімді балалардың даму ерекшеліктеріне байланысты бейімдеп, қолданбалы экологиямен таныстыру арқылы табиғатқа деген дұрыс көзқарасты қалыптастыруы керек.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды оқыту — бұл оқытушыдан жоғары кәсіби дайындықты, төзімділік пен шыдамдылықты талап ететін сала. Бұл балалардың әрқайсысының жеке қажеттіліктері бар, сондықтан олардың білім алу процесі күрделі және жеке тәсілді қажет етеді.

ЕБҚБ балалардың оқытуында туындайтын қиындықтар тоқталсақ:

1. Баланың оқуға деген ынтасының болмауы. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың көпшілігінде мотивация мен ынта жеткіліксіз болуы жиі кездеседі. Бұл әсіресе психоэмоционалды мәселелері бар балаларда байқалады.

Осы жағдайда маманның әрекеттері маңызды.

Мысалы, оқытуды қызықты әрі көңілді етіп өткізу (ойындар, шығармашылық тапсырмалар).

- Баланың жетістіктерін үнемі мадақтап, күш-жігерін бағалап отыру қажет

- Жеке мақсаттар қою, оның нәтижелерін қадағалау.

Бұл балалардың әрқайсысының қажеттілігі әртүрлі. Мысалы, кейбір балаларда қарым-қатынас бұзылысы, ал басқаларында зейін қою немесе тілдік қиындықтар болуы мүмкін. Бұл әртүрлі әдіс-тәсілдер мен ресурстарды қажет етеді.

Бұл жағдайда да: дифференциацияланған оқыту: Әр баланың қабілетіне сәйкес жеке тапсырмалар мен оқу әдістерін қолдану қажет. Соның ішінде, тақырыпқа байланысты көмекші құралдар мен технологияларды пайдалану: сурет, бейнемазмұн, дыбыстар, арнайы жазу бағдарламалары.[4]

Табиғатпен байланыс орнату

ЕБҚБ бар балаларды экологиялық тәрбиелеуде табиғатпен тікелей байланыс орнатудың маңызы зор. Табиғатқа шығу, экологиялық мәселелерді шешуге қатысу, табиғаттың әртүрлі құбылыстарын зерттеу балалардың экологиялық білімдерін кеңейтіп, қоршаған ортаға деген сүйіспеншілігін оятады.

Бұл іс-шаралар әсіресе табиғатпен тығыз байланыста болған кезде психоэмоционалды дамуға әсер етеді. Табиғатқа серуендер, бақшаға жұмыс жасау, ағаштар мен гүлдер отырғызу — баланың табиғатпен байланысын арттырып, оның қоршаған ортаға деген жауапкершілігін нығайтады.

Мысалы, ерекше қажеттіліктері бар балаларды табиғатқа шығару арқылы олардың сенсорлық және эмоциялық қабылдауын арттыруға болады. Психоэмоционалдық дамуында қиындықтары бар балаларды табиғатқа серуендерге шығару, табиғаттың әртүрлі құбылыстарымен таныстыру олардың эмоциялық жағдайын тұрақтандыруға және қоршаған ортаға деген қызығушылықтарын оятуға көмектеседі.

Ақтөбе облысында арнайы мектеп-интернатта экологиялық білім беру үдерісінде ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін бақша егу, ағаш отырғызу сияқты іс-шаралар ұйымдастырылып келеді. Бұл әрекеттер балалардың табиғатқа деген сезімдерін оятып, экологиялық дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, балалардың экологиялық тәрбиесіне арналған арнайы бағдарламалар мен жобалар олардың табиғатты қорғауға деген ынтасын арттырады.

Ата-аналармен және қоғаммен ынтымақтастық

ЕБҚБ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу тек мектеп немесе балабақша деңгейінде ғана жүзеге аспайтын процесс. Ата-аналар мен қоғамның қатысуы да өте маңызды. Ата-аналар өз балаларына экологиялық тәрбие беру процесіне белсенді қатысып, табиғатқа деген сүйіспеншілікті үйде де насихаттауы керек.

Ата-аналар экологиялық мәселелерді балаларымен бірге талқылап, табиғатқа шығуға мүмкіндік беріп, өз іс-әрекеттерімен балаларға үлгі болуы тиіс. Сонымен қатар, қоғамдық

экологиялық жобалар мен акцияларға қатысу, экологиялық мәселелер туралы пікір алмасу — балалардың экологиялық білімін тереңдетеді.

Ата-аналар экологиялық тәрбие беру үдерісіне белсенді қатысып, балаларын табиғатқа шығарып, экологиялық мәселелер туралы әңгімелесіп отыруы керек. Менің пікірімше, ата-аналармен ынтымақтастық орнату арқылы экологиялық тәрбие беру тиімділігін арттыруға болады. Мысалы, Астана қаласында ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған мектептерде ата-аналармен бірлесіп экологиялық акциялар мен жобалар ұйымдастырылған. Ата-аналар балаларының экологиялық тәрбиесіне белсенді қатысып, табиғатқа қамқорлық жасауға үйретіп жатыр. Бұл балалардың экологиялық мәдениетін қалыптастырып, қоршаған ортаға деген жауапкершілік сезімін арттырады.

Қоғамдық ұйымдармен және экологиялық мекемелермен ынтымақтастық балаларға экологиялық мәселелер туралы тереңірек білім беруге көмектеседі. Бұл мекемелер экологиялық іс-шаралар мен жобалар ұйымдастырып, балалардың қоршаған ортаға деген жауапкершілігін арттырады.[5]

ЕББҚ бар балалардың экологиялық тәрбиесіне қатысты ғалымдардың пікірі

Әдебиетте экологиялық тәрбиенің жалпыға ортақ түсінігі мен маңызы жиі айтылып жүр. Педагогика ғылымдарының кандидаты, ғалым Г.Қ. Құсайынова экологиялық тәрбие жеке тұлғаның қоршаған ортаға деген саналы қатынасын қалыптастырудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Оның айтуынша, экологиялық тәрбие баланың табиғатқа деген сүйіспеншілігін оятып, оның қоршаған ортаға деген жауапкершілігін арттырады. Ол балалардың табиғатпен байланысын арттырып, экологиялық мәселелерге дұрыс көзқарас қалыптастыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, Е.Б. Тұрғынбаева мен Б.С. Нұрғалиева өз зерттеулерінде экологиялық тәрбиенің балалардың әлеуметтік және психологиялық дамуына әсерін қарастырады. Олар экологиялық тәрбие балалардың эмоциялық және когнитивтік дамуын қолдап, олардың қоршаған ортаға деген жағымды көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді деп санайды. Е.Б. Тұрғынбаева экологиялық тәрбие беру процесінде балалардың табиғатқа деген сенсорлық және эмоционалдық байланысын орнатудың маңызды екенін атап өтеді.

Ресейлік ғалым С.Н. Михайлов экологиялық тәрбиені «адамның табиғатпен қарым-қатынасын дұрыс қалыптастыру» деп түсіндіреді. Ол экологиялық тәрбие жеке тұлғаның дүниетанымын қалыптастырып, табиғаттың әртүрлі құбылыстарын түсіну арқылы баланың экологиялық сауаттылығын арттыратынын айтады. С.Н. Михайлов экологиялық тәрбиенің негізгі міндеті — балаларға табиғатты құрметтеуді, оны қорғауға жауапкершілікпен қарауды үйрету екенін белгілейді.

Ғалымдар экологиялық тәрбиенің балаларға деген пайдасын түсіндіре отырып, оны жеке тұлға ретінде дамытудың, баланың психоэмоционалды жағдайын нығайтудың маңызды құралы деп санайды. Олар балалардың экологиялық білім алу процесін тиімді ұйымдастыру үшін педагогтың кәсіби біліктілігі мен балалардың ерекшеліктерін ескеруді ұсынады.

Біздің ойымызша, ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу үшін бірнеше маңызды педагогикалық шарттар бар. ЕББҚ бар балалардың даму деңгейі мен қажеттіліктері әртүрлі болғандықтан, экологиялық тәрбие кезінде олардың физикалық, психологиялық және когнитивтік мүмкіндіктерін ескеру қажет. Мысалы, психоэмоционалды дамуында қиындықтары бар балалар үшін табиғатқа шығу, оның әртүрлі құбылыстарын бақылау, табиғатпен байланыс орнату өте пайдалы болуы мүмкін. Ал когнитивтік дамуында ерекшеліктері бар балаларға экологиялық мәселелерді қарапайым тілмен жеткізу қажет. Бұл тәсіл балалардың табиғатқа деген қызығушылығын арттырып, экологиялық тәрбиеге деген көзқарасын қалыптастырады. Менің ойымша, экологиялық тәрбие беру тек білім беру ғана емес, сонымен қатар балаға табиғатпен тығыз байланыс орнатуға мүмкіндік беру керек. Табиғатқа саяхаттар ұйымдастыру, ағаш отырғызу, бақшаға жұмыс жасау сияқты іс-шаралар балалардың қоршаған ортаға деген сезімін күшейтіп, олардың табиғатты қорғауға деген

жауапкершілігін арттырады. Бұл — балаларды экологиялық тұрғыдан дұрыс тәрбиелеудің маңызды құрамдас бөлігі [6].

ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу – бұл тек қана табиғатқа деген сүйіспеншілік пен құрметті ояту емес, сондай-ақ олардың әлеуметтік, психологиялық және когнитивтік дамуына ықпал ететін күрделі педагогикалық процесс. Ғалымдардың зерттеулері экологиялық тәрбиенің бала тұлғасын қалыптастырудағы маңыздылығын көрсетеді. Экологиялық тәрбие, әсіресе ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін, табиғатқа деген жауапкершілік пен сезімталдықты қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл балалардың қоршаған ортаға деген түсінігін кеңейтіп, олардың табиғатқа жақын болуына, экологиялық мәселелерге саналы түрде қатысуына ықпал етеді.

Біздің ойымызша, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды экологиялық тәрбиелеудің негізі олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілуі тиіс. Әр баланың даму деңгейі мен қабілеті әртүрлі болғандықтан, экологиялық тәрбие процесі әрбір балаға индивидуалды түрде, оның психоэмоционалдық және физикалық жағдайын ескере отырып ұйымдастырылуы керек. Бұл тәрбие түрі балалардың экологиялық білімін кеңейтумен қатар, олардың табиғатқа деген эмоционалдық қатынасын тереңдетуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, экологиялық тәрбие ата-аналармен ынтымақтастықта жүзеге асырылған кезде анағұрлым тиімді болады. Ата-аналар балаларына табиғатты қорғау мен табиғатпен үйлесімді өмір сүрудің маңыздылығын үйретіп, оларға жақсы үлгі бола алады. Бұл процесс баланың жалпы тәрбиесіне оң әсер етіп, оның экологиялық жауапкершілігін арттырады.

Қорыта келгенде, ЕББҚ бар балаларды экологиялық тәрбиелеу — бұл олардың дамуына ерекше ықпал етіп, қоршаған ортаға деген жауапкершілікті қалыптастыратын маңызды тәрбие үдерісі. Бұл процесс педагогтың шығармашылық тәсілдері мен балалардың жеке мүмкіндіктеріне негізделген әдістерді қолдануды талап етеді. Менің ойымша, экологиялық тәрбие — тек табиғат қорғауды үйрететін пән емес, ол баланың жалпы адамгершілік, әлеуметтік және экологиялық мәдениетін дамытатын кешенді тәрбиелеу құралы.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әбілқасымова З. М. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға экологиялық тәрбие беру әдістемесі. Алматы: Қазақ университеті, 2015 ж.
2. Бейсенбаева Ә. Т. Педагогика және психология: ЕББҚ бар балаларға арналған оқыту мен тәрбиелеудің заманауи әдістері. Астана, 2018 ж.
3. Құдабаева, Г. Қ. Экологиялық тәрбие: теория және практика. Алматы: Рауан баспасы, 2017 ж.
4. Маркова, А. А. Психология развития детей с особыми образовательными потребностями. Москва: Издательство РАО. 2012 ж.
5. Уәлиева, Н. М. Экологиялық мәдениет қалыптастыруда педагогикалық технологиялар. Тараз: ТарМУ. 2014 ж.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-21-25

FEATURES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF VOCABULARY IN ENGLISH LESSONS

ZHUMASSATULY MAXAT

Master of Pedagogical Sciences, Senior Teacher. Department of the Theory and Practice of Foreign Language Training, NLC “Karagandy University of the name of academician E. A. Buketov”

ASSANOV YERSAIN KAZBEKOVICH

Master of Pedagogical Sciences, Teacher. Department of the Theory and Practice of Foreign Language Training, NLC “Karagandy University of the name of academician E. A. Buketov”

Abstract: *Artificial intelligence is widely recognized and used in various fields, including education. Artificial intelligence is being used to improve the effectiveness of interactive learning materials in personalizing learning, developing and providing feedback. In addition, artificial intelligence is being used in foreign language teaching, i.e. learning English, to improve the skills of learners, including vocabulary development, grammar, pronunciation and comprehension skills. The article focuses on the development of the vocabulary of students in the teaching of the English language, effectively using the capabilities of artificial intelligence.*

Keywords: *artificial intelligence, education, English language teaching, vocabulary, learning platforms, skill, technology*

With the development of artificial intelligence technologies, the fields of teaching and learning English have received new innovative opportunities. The use of artificial intelligence technologies in these areas opens up new prospects and provides a wide range of tools for more effective and interactive learning. Artificial intelligence is one of the most innovative technologies that is increasingly used in many industries, including education. In foreign language lessons, artificial intelligence offers many opportunities to improve and improve the effectiveness of learning. In this article, we will take a closer look at how artificial intelligence can be applied in English lessons [1, 355]. Also, artificial intelligence and language learning are organically combined in online education. Competence focuses on understanding and applying artificial intelligence technologies. It includes knowledge of the basic principles of artificial intelligence, machine learning algorithms, neural networks and other methods used to create and develop artificial intelligence systems. Competence can be valuable in areas related to data analysis, process automation, and improved decision making. Competence is a narrower concept that focuses on specific knowledge and skills in the field of artificial intelligence.

Artificial intelligence, already a key component of sectors such as e-commerce, financial technology and marketing, is rapidly becoming standard practice in education [2, 156]. Online education has become a massive revolution. With the accelerated introduction of artificial intelligence into the study of foreign languages, we are now experiencing a similar paradigm shift. Learning a language using artificial intelligence combined with the use of neural network capabilities opens up a new era of education for both students and teachers. Learning a new language can be difficult. Especially when traditional teaching methods have limitations that prevent students from succeeding. Textbooks, videos, and audio recordings contain useful content, but are not personalized. Sometimes this can lead to students moving on to the next level before they have fully mastered the material [3, 167]. Artificial intelligence technology can solve these problems. Language learning apps and online programs can be used confidentially and at a pace that suits each student. However, many applications and programs use a one-size-fits-all approach that does not customize the content, goals, or schedule for each student. Language applications based on artificial intelligence are more convenient,

personalized and effective. Applications that are often integrated into e-learning courses provide students with remote access to content and can play an active role in this process.

Just as the development of online education has revolutionized the language learning process, the development of artificial intelligence technology promises a new turning point. Learning a language using artificial intelligence is becoming more common as artificial intelligence provides various useful functions in applications and programs [4, 237]. Many people believe that in order to fully understand the peculiarities of a language, it is necessary to communicate with native speakers. However, artificial intelligence models reproduce real speech and conversations with rapidly increasing accuracy. A Chat Bot for learning a language can respond to messages with personalized up-to-date information. Language learners can use a Chat Bot to practice conversation without experiencing the anxiety they might feel when talking to a human. Artificial intelligence technologies such as neural machine translation improve the quality of translations and help with foreign languages. One method, known as machine translation as a bad model, helps students find and correct errors in the translated text. Ultimately, this allows students to learn more about the language and improve comprehension, writing, and vocabulary [5, 14]. People learn in different ways and at different speeds, so it is unreasonable to expect everyone to follow the same textbook and achieve the same success. Personalized textbooks adapt to the needs of students based on individual progress. The personalization of textbooks is of great importance for teachers. Teachers can upload content to an artificial intelligence system, which can then create textbooks tailored to a specific school, course, or group of students. Increasingly, the benefits of machine learning in education are becoming more obvious, and artificial intelligence in language learning is no exception. Artificial intelligence algorithms can contribute to the development of e-learning in all areas. Companies can use such solutions to train employees. Individual students can use artificial intelligence in language learning to learn anytime, anywhere. Schools and universities can use it to empower students. More importantly, artificial intelligence has already proven its importance in linguistics. Here are just some of the advantages: Adapting to the needs of students. The key advantage of artificial intelligence is the personalization of the learning process. When teaching in a classroom full of students, it is almost impossible for teachers to find an approach that would suit everyone. By using artificial intelligence to learn a new language, it is possible to meet the needs of each individual student. Teachers can collect useful data about students, their abilities, and learning styles. When analyzed correctly, this data can predict future outcomes and pave the way for personalized learning. Artificial intelligence-based language learning platforms allow users to work at a pace that is convenient for them. Artificial intelligence can repeat topics, engage students in the tasks they do best, and take into account factors such as cultural background. Providing instant feedback. When using traditional teaching methods, feedback often comes slowly. Teachers read and evaluate the work of many students, and it may take some time to achieve results. Thanks to artificial intelligence in language learning, feedback is almost instantaneous. Artificial intelligence-based platforms automatically evaluate tests and essays after submission, pointing out errors and ways to correct them. As a result, students can instantly take action to correct their mistakes and avoid them in the future. Language learning solutions using artificial intelligence also help teachers identify weaknesses in the curriculum. They can identify misleading questions, show how they can be improved, and identify who needs additional guidance. The use of artificial intelligence in learning English has its advantages, but there are also some limitations.

The advantages of learning English using artificial intelligence

- **Accessibility and flexibility:** When using artificial intelligence in teaching foreign languages, you can access materials and resources at any time and from any place. This allows you to study at a convenient pace and adjust to your own schedule;
- **Individualization of learning:** Artificial intelligence can adapt to the level and needs of each student by offering personalized learning materials and assignments. This approach takes into account individual characteristics and speeds up the learning process;

- **Instant Feedback:** Artificial intelligence systems can provide instant feedback on grammar, pronunciation, and other aspects of the language. This allows you to correct mistakes and improve skills more effectively;

- **Variability:** With the help of artificial intelligence, you can explore a variety of sources of learning English, such as texts, audio, video and interactive exercises. This helps to diversify the learning process and improve the assimilation of information.

Disadvantages of learning English using artificial intelligence

- **Limitations:** Artificial intelligence still cannot completely replace interpersonal communication, especially in speaking skills. Students may have difficulty practicing live communication and adapting to different situations;

- **Lack of context:** In some cases, artificial intelligence may not take into account contexts, cultural or social nuances, which may reduce the effectiveness of understanding and learning a language;

- **Limitations in evaluation:** Some aspects of language may be more difficult to evaluate using artificial intelligence, such as tone and intonation, creativity in using language, or contextual understanding;

- **Limited resources:** The quality and availability of artificial intelligence resources may vary. Some learning platforms may provide a limited amount of materials or may not always be relevant [6, 26].

Mistakes are a natural part of education. Unfortunately, the fear of making a mistake can negatively affect the process itself. Students who are ashamed of mistakes, knowledge gaps, or low grades may withdraw from their studies. Artificial intelligence in language learning does not reprimand students, does not embarrass them in front of classmates and does not threaten punishment. Artificial intelligence simply evaluates students without evaluating their linguistic abilities. Thanks to artificial intelligence for learning languages, students can study anywhere at a pace convenient for them, set their own goals and follow an individual program. Artificial intelligence also helps to develop exciting games, quizzes and other activities that adapt lessons to the interests of students. Machine learning is a branch of artificial intelligence that allows systems to become more efficient at completing tasks and making decisions over time. Deep learning is a type of machine learning that uses algorithms designed to copy the human brain. Each algorithm learns from a huge set of data. Dimensionality reduction algorithms make these datasets more manageable [7, 64].

The best result is achieved by combining the use of AI with traditional teaching methods and interaction with native speakers.

The competence of teachers is not just the use of various information tools, but also their effective application in teaching activities.

Automatic error checking and correction is one of the important functions of AI, which can significantly improve the development of vocabulary, writing and grammar skills of students. With the help of neural networks and machine learning algorithms, artificial intelligence can analyze texts written by students and suggest the correct variants of phrases and grammatical constructions. For example, the Ginger system uses artificial intelligence to automatically check for errors in texts and offers corrections.

This helps students improve their vocabulary, writing and grammar development skills, as well as improve the quality and accuracy of their work.

Using speech recognition technology, artificial intelligence is able to analyze students' pronunciation and give feedback on pronunciation and intonation. For example, the ELSA Speak app uses artificial intelligence to evaluate and improve students' pronunciation and vocabulary development. This helps students develop vocabulary and speaking skills, and work on improving their accent.

Adaptive Learning Materials - Artificial intelligence can also be used to create adaptive learning materials that meet the needs and level of each student.

For example, the Rosetta Stone platform uses artificial intelligence to analyze student progress and results and offers additional materials and exercises that help students develop their skills more effectively and achieve their learning goals.

Virtual assistants and Chat Bots are another example of the use of artificial intelligence in English lessons. Virtual assistants and Chat Bots can be created using artificial intelligence and help students learn English. They can answer questions, suggest exercises and games, and conduct various language tasks [8, 26].

The Learn-English Chat Bot from the British Council offers students interactive lessons, games and tests that help develop skills in developing English vocabulary.

Among the promising areas of using artificial intelligence technologies in teaching English, researchers call e-lexicography, which has been gaining popularity in recent years, focused on compiling smart dictionaries based on the principles of corpus linguistics, adapting natural language recognition technologies, developing authentic texts adapted to learning to improve the lexical and grammatical competence of students, etc. In general, it can be concluded that artificial intelligence technologies in teaching a foreign language (English) The language in higher education has a certain practical value and, as it seems, is promising, due to a certain social demand for specific "skills" in the field of knowledge of the English language. It is unknown how the geopolitical situation will affect the further resource provision of universities, however, it is important, firstly, for the IT community to initiate import substitution in software development of bot solutions for educational purposes, and secondly, for the pedagogical community to disseminate its own practices and experience in using technologies with artificial intelligence through participation in conferences, publications articles in scientific journals or notes on educational portals, thirdly, to the academic community – to develop an evidence-based "model" of the effectiveness of such technologies, in particular, based on the theory and concepts of pedagogical science.

In order to increase the practical importance of the research part of our article, we are conducting research in the groups that I lecture. Based on the theoretical information given in the article, we widely use the elements of artificial intelligence in lectures and seminars with 16 students of the KA 311-21 group on the subject "Technology of teaching a foreign language at an early age", and the lessons for 16 students of the KA 312-21 group are conducted in a traditional format. Based on the results of the research, we understand that the level of vocabulary addition in 16 students of KA 311-21 group, where artificial intelligence elements were widely used, increased significantly compared to 16 students of KA 312-21 group. In particular, it was found that the KA 311-21 group learned 22% more than the KA 312-21 group.

KA 311-21 group's involvement to the study and motivation had significant growth. Personalization of learning process by implementing artificial intelligence allowed to meet needs, preferences and pace of each student. AI provided list of interactive features such as feedback, adaptation of study material and required conversational tools instill pursuit of knowledge curiosity of students. The contribution of students' enthusiasm and active participation elicited by personalized approach illustrates the abilities of AI that creates student-centered and engaging educational environment.

Thus, artificial intelligence provides a wide range of opportunities for improvement in the development of English language teaching vocabulary. From automatic error checking and correction to individualized learning and pronunciation feedback, artificial intelligence helps students develop their skills more effectively and achieve better results. Examples of the use of artificial intelligence in English lessons already exist and continue to develop, which makes language learning more interesting and effective for students. Beyond that AI helps to create required educational environment and to involve students of group equally without overlooking none of them.

In conclusion, AI possess transformative potential to rewrite language education and make it more accessible, adaptable and inclusive for students all around the world. It empowers educators to be innovative and progress in methods, ensuring that every student can achieve their full potential. The future of language education, enriched by AI, is one of limitless possibilities and greater equity.

REFERENCES

1. Hayrapetyan, Y. S. The use of neural networks in English lessons // *Young scientist*. — 2023. — № 46. — P. 355.
2. Vasiliev V. V. Neural networks and scientific education // *Modern problems of science and education*. – 2013. — № 6. – P. 156.
3. Lampasov N.S. Modern trends of teaching foreign languages // *Young scientist*. – 2017. – № 26. – P. 167
4. Jeneve, M. B. Level of Oral Reading Fluency of Learners: Basis for An Intervention Plan. *International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM)*,12(1), 2024. – P. 237
5. Kołodziejczak, B., & Roszak, M. ICT competencies for academic E-learning. Preparing students for distance education authors' proposal. *ICTE Journal*, 6 (3), 2017. – P.14
6. Kamalodeen, V.J., Figaro-Henry, S., Ramsawak-Jodha, N., & Dedovets, Z. TheDevelopment of Teacher ICT competence and confidence in using Web 2.0 tools in a STEM professional development initiative in Trinidad. *Caribbean Teaching Scholar*, 2017. – P. 26.
7. Al-Ohali Y. Human factors in digital transformation of education /Y.Al-Ohali, M.Alhojailan, N.Palavitsinis, J.Najjar, A.Koutoumanos, A.AlSuhaibani // *Lessons learned from the future gate at Saudi*, 2019. – P.64.
8. Rueckel D. An Updates Framework of Factors Enabling Digital Transformation /D.Rueckel, M.Muehlburger, S.Koch // *Pacific Asia Journal of the Association for Information Systems*, 2019. – P. 26.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-26-30

SEPARATE ASPECTS OF FORMING A CULTURE OF INTERETHNIC COMMUNICATION AMONG YOUTH IN KAZAKHSTAN

MUSSINA Z.

Senior Lecturer «Turan-Astana» university, Kazakhstan

KARIMOVA G.

Senior Lecturer «Turan-Astana» university, Kazakhstan

OSPANOV G.

Senior Lecturer «Turan-Astana» university, Kazakhstan

URAZALINOVA G.

Lecturer «Turan-Astana» university, Kazakhstan

Abstract. *The article presents the conditions, forms, and mechanisms for the formation of intercultural communication among students in Kazakhstan. It is established that intercultural communication, as a complex multidimensional phenomenon of interpersonal interaction among representatives of different linguistic cultures, includes value-oriented, cultural-communicative, and personal components, and implies intercultural competence, a focus on interaction, and the tolerance of partners.*

Keywords: *interethnic communication, ethnocultural educational space, globalization, cultural-value transformations.*

The relevance of the researched problem is determined by the processes of globalization and informatization, the increase in migration flows, the expansion of international contacts with representatives of various cultures at different levels, and the formation of a unified global economic, informational, cultural, and educational space. The intensification of cultural diversity in society has necessitated a reassessment of global human values and the need to develop productive methods of education and upbringing for the younger generation, including in intercultural relations. The process of globalization occurring in the modern world contributes to the expansion of cultural boundaries and affects the intensity of intercultural communication. The expansion of intercultural ties inevitably leads to the emergence of new social, political, confessional, economic, and educational problems.

Thus, the vital necessity of fostering a culture of interethnic communication is explained by the fact that the population of many states and regions is multinational in composition.

Thanks to its geographical location, situated at the crossroads of Europe and Asia, Kazakhstan is a multinational and multilingual state.

Our country is unique and strong in its multinationality. A unique multicultural space was formed here, in which two streams are leading. One reflects the revival of Kazakh culture and its constituent elements, language.... Another stream of Russian-speaking culture, the basis of which are the original traditions of the Russian people and everything that they absorbed during the centuries-old development. Recognition of self-existing cultural flows does not negate their complementarity and mutual enrichment, which does not mean assimilation. Multiculturalism of Kazakhstan is a progressive factor in the development of society. The Eurasian roots of the peoples of Kazakhstan make it possible to connect the eastern, Asian, western, European flows and create a unique Kazakhstan version of the development of multiculturalism "[1].

Today, polyculture and multilingual education in the country is determined by the state national-language educational policy. Its principles are reflected in the Constitution of the Republic.

The problems of educating a multicultural personality in the process of mastering national culture, interethnic interaction were reflected in the works of such scientists as G.N. Volkov, Y.I.

Khanbikov, V.F. Afanasyev, A.E. Izmailov, F.G. Vagapova, M.Z. Zakiev, K.B. Zharikbaev, S. Kaliev, J. J. Naurzybay, etc. In their studies, they note the fact that the system of education and training of a modern person will be full if it includes the study of the native language, national culture and folk traditions. The new realities of modern society were reflected in the concepts of education based on the principles of humanistic orientation, cultural character and nature, taking into account the national-regional features of socio-cultural adaptation of children and adolescents (E.V. Bondarevskaya, V.G. Bocharova, I.A. Winter, B.T. Likhachev, A.V. Mudrik, L.I. Novikova, N.E. Shchurkova et al.)

The source of the multicultural aspect in the content of education in Kazakhstan is the spiritual heritage of Kazakh enlighteners. The historical merit of the first Kazakh scholar and enlightener, Chokan Valikhanov, lies primarily in his accurate assessment of the role of other peoples in expanding the cultural horizons of the Kazakhs. He saw through all the social contradictions and difficulties of public life at that time the progressive beginnings and trends that were born and gradually strengthened alongside the economic and cultural rapprochement of neighboring peoples. Chokan Valikhanov loved his people with a rational and active love; he longed to see them free, making a significant contribution to the development of world civilization and culture. History, philosophy, philology, ethnography, geography, oriental studies, economics, hydrography, and topography—this is the range of his scientific interests. The scientific quest of Chokan Valikhanov compelled him to undertake colossal work—making excerpts from archival documents, translations of Eastern writers, and the works of European orientalists, geographers, and historians, not to mention his deep study of social theories and international relations.

The roots of humanism can be found in the works of Abai, who emphasized that the main goal of education is the humanization of man. Abai, drawing knowledge from folk wisdom, took the best from the centuries-old culture of the Kazakh people. His creativity has an enlightening character: pedagogical views acquire artistic forms. A common thread throughout the poet's work is the idea of educating and nurturing the youth. He writes about the necessity of teaching children in their native language, and later in other languages. As a humanist, Abai promoted friendship with other peoples. The ideas of Abai Kunanbaev can rightly be considered a source for the formation of ethnic education of the Kazakh people based on universal human values, as well as a prerequisite for realizing the importance of forming the ethnocultural interests of learners [2].

It should be noted that at present, young people of all ethnic groups are strongly influenced by the ethnic paradox of our time. It is due to the fact that the media are rapidly developing, contacts between different peoples are increasing, national and state partitions are being broken, etc. At the same time, the strengthening of integration processes even more deeply shows interethnic differences. Moreover, the unification of ethnic processes leads to the natural desire of people to maintain the identity of their ethnic group, which is the basis for both intra-ethnic consolidation and inter-ethnic differentiation. In this situation, communication should be understood as the totality of all specific relations: economic, political, national, moral and ethical, cultural, artistic, religious.

A genuine culture of interethnic communication, interaction and cooperation of peoples can arise only on the basis of the disclosure of the spiritual and moral potential of each nation, the exchange of experience in social and cultural creativity, on the basis of the realization of the ideals of freedom, justice and equality. High culture of interethnic communication. at the same time both the means and the result of the formation and functioning of a new system of relations in the political, economic and other spheres of life of nations and the state as a whole. Such a system can arise only when each nation or nationality will build the process of its interaction with other nations and nationalities on the basis of the principles of equality, consideration of the interests of the other party, mutual assistance and exchange in all areas of material and spiritual production.

Cultural soil, the field for the development of ethnic cultures, the material conditions for the development of national-cultural communities - this is the ethnocultural space.

Ethnocultural space is, on the one hand, a necessary condition for ethnocultural education, on the other hand, its individual elements reproduce ethnocultural education.

In order to provide conditions for the development of such qualities in the assimilation of material, teachers of Kazakhstan practice the principles of pedagogy of cooperation: work in pairs and groups teaches constructive dialogue, develops the ability to listen and hear another. Joint work in the lesson fosters a sense of cohesion among students, develops the ability to listen to different opinions and make a common decision [3].

The Kazakh language is a carrier of culture, traditions of the Kazakh people and it is advisable to teach it as a cultural phenomenon. However, ethnotolerance implies a dialogue of cultures. Respect for those living nearby, understanding their lives and everyday life is a reliable path to national harmony. Therefore, in the lessons of the Kazakh language, the study of cultural heritage is practiced through folklore and literary sources, for example, proverbs, sayings, fairy tales of different peoples. This approach contributes to the introduction of students to world culture. Folk experience is recorded in proverbs, and it, like classical literature of different peoples, teaches tolerance and loyalty. A person's moral code must be the same, so all people in the world preach the same values. All peoples of the world treat and glorify the best qualities of a person equally, call for peace, friendship, condemn evil in a person, in society.

When forming a culture of interethnic communication among young people, it is necessary to take into account the following fundamentally important points:

- concrete-historical level of development of the nation and national relations;
- richness and diversity of cultural identity and communication traditions;
- historically established traditions and experience of relations between nations and nationalities (neighboring and distant);
- features of the spiritual appearance, culture, psychology, moral qualities of an individual entering into interethnic communication.

The peoples of Central Asia (Kazakhs, Kyrgyz, Uzbeks, Tajiks, Turkmens) during the centuries-old history of their development have created a unique system of educating young people. This system of traditions and customs, which for centuries served as a true guideline for maintaining the harmony of their relationship with the environment, regulating the system of relationships between people in social and family life, civilized ties with other peoples. The tradition of hospitality of these peoples has always been admired by foreign travelers and scientists. Many of its elements are perceived by almost all peoples who touched and lived next door to them [4].

In order to form a culture of interethnic communication in the education of young people, it is necessary to form in them:

- respect for other peoples and cultures,
- readiness for business cooperation and interaction, joint solution of common human problems;
- it is necessary to teach respect to any person, a representative of another sociocultural group;
- stimulate the desire to learn different cultures;
- build tolerance to ethnic cultures, teach to prevent or creatively overcome conflicts.

Educational work on the formation of these qualities should take place in the system.

The education of tolerance can be facilitated by the introduction of multicultural elements into education. The main thing in solving this problem can be considered, first of all:

- 1) comprehensive mastery by students of the culture of their own people, as an indispensable condition for integration into other cultures;
- 2) teaching students human rights and peacefulness;
- 3) formation of ideas about the diversity of cultures in Kazakhstan and the world;
- 4) fostering a positive attitude towards cultural differences that contribute to the progress of mankind;
- 5) creating conditions for the integration of students into the cultures of other peoples;
- 6) formation of skills and abilities for effective interaction with representatives of different cultures;
- 7) education in the spirit of peace, tolerance, humane interethnic communication.

On the basis of invariant universal human values, national and interethnic values, paradigms of convergence and integration of spiritual values, the basic culture of the individual, its correspondence to the realities of the changing world should be formed and supported. In the open multicultural educational space, a process is being implemented, the main goal of which is to create conditions that ensure the protection and support of the development of each personality. In accordance with this, it is advisable to introduce into the practice of work methods and technologies that contribute to an individual-personal approach in social development, adaptation of a person to an intercultural educational environment through various types of activities:

1) activating the processes of self-knowledge, self-development, contributing to the development of reflection mechanisms;

2) aimed at identifying the subjects of education, their most important needs and problems in organizing the process of pedagogical interaction, in which everyone has the opportunity to identify personally significant goals of life (individual sphere of self-realization);

3) aimed at finding means and forms of adaptation, protection and support of the personality of an advisory, informational and practical nature.

In multicultural educational institutions, more flexible, soft pedagogical systems and learning and development operations that contribute to the adaptation of the individual to culture through education should be tested. Special characteristics of pedagogical technologies in the course of educational and educational operations of multicultural education are: cooperation, dialogue, activity-creative nature, focus on support, protection of individual development of a person, providing him with free, protected space for making independent decisions, a variety of ways, forms and methods of creative expression of a person in its cultural identification.

When considering the problems of forming a culture of interethnic communication, it is necessary to take into account that this process is continuous and occurs not only in the educational environment. It involves both individuals (adolescents, youth, their parents and teachers) and various communities (ethnic groups, groups of friends and acquaintances, family groups, etc.); both formal associations - student groups, classes, and informal (groups of young people of different ages, adolescents at the place of residence); both the elements familiar to teachers (educational and educational systems), as well as phenomena and concepts that had not previously attracted their attention, for example, the language and traditional ritual spheres.

The culture of interethnic communication is a complex phenomenon that includes the following structural components:

1) cognitive - knowledge and understanding of the norms, principles and requirements of general humanistic ethics (duty, responsibility, honor, goodness, justice, conscience, etc.), problems of theory and practice of interethnic relations;

2) motivational - the desire to master the history and culture of your nation, as well as other peoples; interest in communication with other people, representatives of other nationalities;

3) emotionally communicative - the ability to identify, empathy, reflection, empathy, complicity, adequate self-esteem; self-criticism, tolerance;

4) behavioral-activity - possession of one's emotions, ability to objectively assess the situation, intransigence to violation of human rights of any nationality and religion [5].

In accordance with this, the process of fostering a culture of interethnic communication includes:

- familiarizing young people with the system of scientific knowledge about the rights and freedoms of people and peoples, about nations and their relations, about races and religious denominations;

- formation of civil and universal feelings and consciousness;

- development of positive experience of culture of communication with people of different nations, races and religious denominations;

- providing highly moral motivation for the actions and behavior of students in the process of interpersonal communication.

By shaping the ethnocultural interests of students, instilling in students the idea that each of them is a value to our multinational state, forming a personality that can respect the values of another culture, we cultivate a multicultural personality.

REFERENCES

1. State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020/Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 1118, Astana, Akorda, December 7, 2010. - Astana, 2010. - 52 s.
2. Abdullina, O.A. (1998). Monitoring the quality of professional training. Higher education in Russia, 3, 40-46.
3. Atanasyan, S.L. (2009). Features of assessing the quality of student training in the context of complex informatization of a pedagogical university. Standards and Monitoring in Education, 4, 58-62.
4. Nazarbayev, N.A. (2000). Strategy for the transformation of society and the revival of Eurasian civilization. Moscow, 16-18.
5. Nauryzbay, J.Zh. (1997). Ethnocultural education. Almaty: Gylym. 152 s.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-31-33

ӘОЖ 37.035.6:

ЖАС ҰРПАҚТЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ӘСКЕРИ ПАТРИОТТЫҚ КЛУБТАР АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ

ДЖАНАБАЕВ КАЙРАТ ТЕМІРҒАЛИҰЛЫ

I. Жансүгіров атындағы Ж.У. Дене шынықтыру және өнер факультетінің аға оқытушысы

***Анотация :** Мақалада әскери - патриоттық клубтардың тәрбие беру мәселесі және барлық қоғамдық, мемлекеттік, саяси, мәдени-рухани тақырыптардың өзегіне айналуға. Қазіргі заманғы әскери - патриоттық идеология мемлекеттің құрылу процесіндегі барлық жетістіктерді, сондай-ақ ұзақ мерзімді басымдықтар мен талаптардың назарында.*

***Түйінді сөздер:** Әскери - патриоттық клубтар, қоғам, мемлекетт, саясат, мәдени-рухани, тәрбие беру.*

Қазақстан тарихының өнегелі жақтарын білу, өз елінің кешегі және бүгінгі қаһармандарын мақтаныш ету, олардың ерлігіне тағзым ету, оларға сай болу патриотизмнің басты құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл тұрғыда алғанда, республикамыздың оқу-тәрбие мекемелерінде белгілі деңгейде әр түрлі шаралар жүргізілуде. Өз халқыңның тарихы мектептерде, орта арнаулы және жоғары білім беру мекемелерінде оқытылуда, тарихтың жарқын беттері бұқаралық ақпарат құралдары арқылы насихатталуда, қаһармандарымыздың есімдері ұлықталып, олардың аттары елді мекендерге, көшелерге, мектептерге, түрлі мекемелерге берілуде. Алайда тарихтың ақтаңдақтарын жеткіліксіз оқып-үйрену, түрлі тарихи және ғылыми теориялардың арасындағы келіспеушіліктер мен айырмашылықтар, жастардың төл тарихына деген қызығушылығының айтарлықтай аз болуы, өзге, әсіресе батыстық идеология мен теориялардың басымдық ықпалы бұған көп кедергі жасауда. Көп ретте жастардың бұқаралық, тіпті кейде арзан мәдениетке елтіп, этномәдени, дәстүрлі, ұлттық бастаулардан алыстап кетуі, өкінішке қарай, қалыпты және кеңінен тараған үрдіске айналды. Біздің ойымызша, одан шығудың басты жолы — қазіргі білім беру мекемелерінде этномәдени білім мен тәрбие беруге ерекше көңіл бөлу.

Патриоттық сезім отбасынан басталады. Өкінішке қарай, нарықтық қатынастардың кеңінен орын алуы, ересектердің тәрбиеге жеткіліксіз көңіл бөлуі, ата-аналардың уақытының жетіспеушілігі мен қолдарының тимеуі отбасындағы жастар тәрбиесінің ролін түсірді. Әрине, мұндай жағдайларда өзінің ескі арнасын жоғалтқан патриоттық, отансүйгіштік сезімдерді қалыптастыру мен оған тәрбиелеудің жаңа жолға оңайлықпен түсіп кете алмасы анық.

Патриоттық сананы қоғамдық өмірде бекітетін бірден-бір институт — жоғары оқу орындары мен басқа да білім мен тәрбие беру мекемелері. Олардың көмегімен патриоттық сана қоғамдық өмірге бекітіліп, мемлекет тарапынан қолдауға және бағдарлауға ие болады. Студент жастар қоғамның әлеуметтік құрылымында ерекше орын алады. Ендеше, қазіргі студент жастар өздерінің тұлғалық-кәсіби нығаюға бет алуының жоғары деңгейімен, шығармашылық потенциалымен,

Қазақстанның әлеуметтік жаңғыру процесіне шынайы іс жүзінде қатысуға деген белсенді қызығушылығымен, қоғамдық өмірдің түрліше жақтарына, өзінің әлеуметтік бағдарларына деген даралық көзқарастарымен ерекшеленуі тиіс. Олар еліміздің әлеуметтік-саяси, экономикалық және мәдени дамуының анықтаушы күші де болып табылады. Олай болса, студент жастардың тұрмысы мен болмысына, тәлімі мен тағылымына үстірт қарауға болмайды. Осы ұстанымды басшылыққа алатын болсақ, бізге, жоғары оқу орындары ұстаздарына, тек оқу және оқыту процестерін төңіректемей, жастар болмысына әсер ететін құбылыстарды тұтастыра қарағанымыз жөн.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында білім беру мен денсаулық сақтау

ісінің дамытылуының «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы басым бағыттар қатарына азаматтылықты, еңбексүйгіштікті, адамгершілікті, адам құқықтары мен бостандықтарына құрметпен қарауды, Отанға, отбасына, қоршаған ортаға деген сүйіспеншілікті қалыптастыруға бағытталған білім берудің тәрбиелік қызметін қосады. Егемен мемлекет ретінде қарқынды дамуы тәрбие процесін жөнге келтіру мен оның бағыттарын айқындаудың қажеттілігін нақты түрде ұғынуға әкелді. Студент жастарды азаматтылық, патриотизм, еліміздің қарқынды сатылап дамуы идеяларының рухында тәрбиелеуге бет бұрған оқу орындарының ішінде үлкен оқу тәрбиелік потенциалы бар.

Еліміздің салауатты өмір салтын қалыптастыру стратегиясы және жастарға әскери-патриоттық тәрбие беруді жақсарту көзделген. Осыған байланысты бала тәрбиесі, жасөспірімдер мен жастар тәрбиесі жергілікті жерлерде объективті жағдайлармен байланыстырыла, қоғамда әлеуметтік өзгеріс әкелетін шараларды жүзеге асыру мақсатында Талдықорған қаласы Жетісу университетінің Дене шынықтыру және өнер факультетінің жалпы даму кафедрасында 2013 жылы студент жастарға патриоттық тәрбие беру және оларды әскери қызметке даярлау мақсатында «ЕРЛІК» атты әскери патриоттық клубы құрылған.

Әскери-патриоттық клуб студенттер мен жастарды туризм мен спортпен айналысу, салауатты өмір салтын насихаттау, адамгершілік бағытында, патриоттық сезімін оятып, еліне, жеріне, Отанына деген сүйіспеншілігін арттырып, ерлікке, жігерлікке, елін, жерін қорғауға, салт-дәстүрлерін қалыптастыруға, ата-баба ерліктерін келешек ұрпаққа жеткізе білетін жастарды тәрбиелеу бағытында жұмыс істеуде. Әскери патриоттық тәрбиенің негізгі ықпалы жастарға отанының адал болуына патриоттық сезімін тудыратын, өзінің қоғамға бір ықпалын тидіретіне қуаныштылығын туғызуы тиіс. Қоғамдағы өзгерістер жастарға да ықпалын тигізеді себебі, жастар қазіргі уақытта қағамның белді бір мүшесі болып табылады. Жастардың қазіргі патриоттық тәрбиенің мақсат мен міндеттеріне саналы көз қараспен қарайды ол дегеніңіз өзінің отанына деген сүйіспеншілігін бар екенін айқында берілуі болып табылады.

Отанға деген сүйіспеншіліктің жастардың бойына табылуы ол дегеніңіз үлкен құрметтің белгісі болуы тиіс. Әскери патриоттық тәрбиенің негізгі алатын орны қоғамымыздың жаңаруына өзінің қандайда бір ықпалын тигізеді. Бұл дегеніңіз қоғамдағы қандайда болсын өзгерістер жастардың ықпалы мен болып жатқанын дәлелдейді. Әскери патриоттық тәрбиеде жастарға әскердің не екенін жалпы мағлұмат алатындай олардың әскери ойындарға араласуы, отан соғысының ардагерлермен кездесу өткізуі бейне фильмдер көрсету соның бір дәлелі бола алады.

Патриоттық тәрбие қашанда жас жеткіншектерге өзінің халқына деген сүйіспеншілігін артуына зор ықпал етуі тиіс. Отан қорғау бойынша эмоционалды, күш-жігерлік қатынас, оның адалдығы, Отан қорғау туралы балалардың білімінің қалыптасу жүйесі Әскери-патриоттық тәрбиенің барлық түрлерін қолдана білгенде ғана тәрбиелік нәтиже беретіні ескерілуі қажет.

Клуб міндеттеріне келер болсақ олар;

- Жастарды әскери борышын өтеуге – Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінде қызмет етуге даярлау.

- Отансүйгіштік, адамгершілік, білімге құштарлық, тәртіптілік, эстетикалық сезімін тәрбиелеу.

- Жастар мен әскери бөлімдермен арасындағы өзара байланысты нығайту.

- Белгілі тұлғалардың ерлік жолдарын үлгі ету.

Әскери патриоттық клубтардың міндеті мектептің оқушыларға саяси және әскери білім бере отырып, Отан сүйгіштік т.б. қасиеттерді дарытып, алған білімдері мен үйренгендерін іс жүзінде іске асыра білуге тәрбиелеу. Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі әскери құрылымдарды күшейту арқылы ғана емес, әр азаматымыздың осы жауапты іске тікелей қатысуымен іске асырылатынын әрбір жасөспірім ұл мен қыз жете түсінуі тиіс.

Еліміздің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындау үшін әрбір мектеп ұжымы патриоттық клубтарды құрып мынадай талаптарды жүзеге асыруы тиіс:

-әскери-патриоттық тәрбиені жалпы мектептегі оқу-тәрбие жұмысының негізгі бөлімі деп қарастырып, оны басқа тәрбие жұмыстарының түрлерімен тығыз байланыста жүргізу;
-әскери-патриоттық тәрбиені оқушылардың жас ерекшеліктеріне, жеке қасиеттері мен ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, әр түрлі әдістерді пайдаланып түрлендіре жүргізу;
-әскери-патриоттық тәрбиені саяси, адамгершілік, еңбексүйгіштік, эстетикалық және дене тәрбиесімен ұштастыра жүргізу;
-әскери-патриоттық тәрбиеде оқушылардың бастамалық, т.б. ұсыныс талап-тілектеріне көңіл бөліп ескеру.

Сабақтан тыс уақыттарда жүргізілетін бастапқы әскери дайындық тәрбиесінің түрлері мен әдістеріне келер болсақ, Бастапқы әскери дайындық пәнінің орта мектептердің бағдарламасына қайта енгізілуі сабақтан тыс уақытта жүргізілетін әскери-патриоттық клубтардың тәрбие жұмыстарының кеңінен өрістеуіне ықпал етеді. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, әскери-патриоттық клубтардың тәрбие бағыттағы жұмыстары нәтижелі болуы оның саяси мәні мен қоғамдық пайдалы бағытта болуында, әрі оның әсерлі түрлері мен әдістерін таңдай білуде. Бұл әдістерді таңдау кезінде оқушылардың көзқарастарын, мұғалімдердің дайындығын, материалдық базаны, ақын маңайдағы әскери бөлімдер мен көмек бере алатын кәсіпорындардың болуын есте ұстаған жөн. Ең бастысы, бұл шаралардың тірбиелік мақсаты мен жүгізілу әдісін таңдап алып, дайындық жұмыстарында ересектердің (мұғалімдер, ата-аналар мен шақырылғандар), оқушылардаң алар орнын белгілеу

Әскери-патриоттық клубтардың жұмысы аудан, қала, ауылдық көлемдерде ұйымдастырылатын еңбек, ерлік даңқын дәріптеу орындарына саяхаттар ұйымдастыру. Бұл үшін шығынданып алысқа баруының қажеті шамалы. Осыларды зерттеу, материалдар жинастыру оқушылардың өз жерін, елін-жұртын жете білуге, ата-баба ерлігін мақтан тұтуға тәрбиелейді, әрі өлкетану жұмысымен тығыз байланысты болғандықтан Отансүйгіштік, туған табиғатқа деген көзқарастың дұрыс қалыптасуына ықпал етеді. Жинақталған материалдар мектеп музейлері мен Даңқ залдарын жасақтауға көп көмек етеді. Мұндай саяхаттарды бастап жүретіндер өте тәжірибелі, жауапты мұғалімдер болуы керек. Саяхаттың бағыт-бағдары тақырып таңдауға, әрі экспедиция мүшелерінің дайындығы мен материалдық мүмкіндіктеріне тікелей байланысты болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Б. Сүлейменова Жеткіншектерді халықтық педагогика арқылы адамгершілікке тәрбиелеу: п.ғ.к. ғылыми дәрежесін. алу үшін дайынд. дисс. авторефераты. - Алматы, 2005. - Б. 24
2. Иманбаева С.Т. Оқушыларға ұлттық дәстүр арқылы ерлікке баулудың педагогикалық негіздері: - Алматы, 1997. - Б.189.
3. Қалиев Ж.Н. Халық педагогикасы құндылықтары негізінде оқушыларға патриоттық тәрбие беру: – Астана, 2005.-Б.31.
4. Құнантаева К.Қ. «Қазақстандағы патриоттық білім беру істері» (1917-2000 ж.ж.)- Алматы,2003.
5. Р.Н. Бөгенбаева, Е.А. Идрисова . Патриоттық тәрбие және білім берудің қазіргі көкейкесті мәселелері - Алматы, 2001.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-34-40
УДК 373.3

ЖОБАЛАУ ӘДІСІНІҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУЕТІН ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

ЖАМАУОВА ГУЛЬШАТ УТЕГЕНОВНА

АрПИ БОПӘ мамандығы 2- курс магистранты

Астана қаласы

ЖШС «Экономикалық лицей» Бастауыш сынып мұғалімі.

***Аңдатпа.** Мақалада жобалау әдісі – білім берудің белсенді тәсілдерінің бірі ретінде көрсетілген. Бұл әдіс оқушыларды дербес жұмыс істеуге, зерттеуге, қорытынды жасауға және шығармашылық тұрғыда ойлау негізінде әлеуетінің дамуына әкелетіні мазмұндалған. Бастауыш сыныпта жобалау әдісін қолдану балалардың оқу материалын терең түсінуіне және қызығушылығын арттыруға көмектеседі.*

***Кілт сөздер:** білім беру, бастауыш сынып оқушылары, жобалау әдісі, әлеует, дамыту.*

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 1-бап, 9-1 тармағында: «...білім беру – имандылық, зияткерлік, мәдени, тәндік жағынан дамыту және құзыреттілікті қалыптастыру мақсаттарында жүзеге асырылатын тәрбиелеу мен оқытудың үзіліссіз үдерісі»; 3-бабы 8-тармағында: «...оқытудың, тәрбиенің және дамытудың бірлігі» деп атап көрсетіледі [1]. Заңдағы көрсетілген баптар білім беру бағдарламалары мен оқу жоспарларындағы білім алушының әлеуетін жан-жақты дамытуға мүмкіндік береді.

Қ.К.Тоқаев «Білімді ұрпақ – жарқын болашақ кепілі. Сондықтан келешек ұрпағымызды білімді, білікті, бәсекеге қабілетті етіп тәрбелеу – мемлекетіміздің басты ұстанымдарының бірі. Бүгінгі жас ұрпаққа жан-жақты білім беру, тәрбиелеу – әрбір ұстаздың басты міндеті. Білім негізі мектепте қаланатын болғандықтан, оқушының жеке тұлғалық күшін дамыту, оның шығармашылық мүмкіндігінің дамуы басты рөл атқарып отыр» деп көрсетеді [2]. Үндеудің мақсаты бүгінгі бастауыш сынып оқушысы моделінің қалыптасуындағы бірнеше міндеттерді шешуді болжайды, бұған сәйкес, бастауыш сынып оқушыларының әлеуеттенуі маңызды, әрі өзекті болып отыр.

Қазіргі білім алушылар осы заманның буыны – Z ұрпақтар, 1997–2012 жылдар аралығында туған адамдарды сипаттайтын демографиялық топ. Бұл буын цифрлық технологиялар мен интернеттің кең тараған дәуірінде дүниеге келген, сондықтан оларды "цифрлық тумалар" деп те атайды. Қазіргі бастауыш сынып оқушылары мен мектептегі білім алушылардың көпшілігі – Z ұрпақтарының өкілдері.

XXI ғасырда балалар табысты болу үшін күрделі проблемаларды шеше білу; сыни ойлау; креативтілік; адамдарды басқара білу; ынтымақтастықта бірлесе әрекеттесе білу; эмоционалды зият (интеллект); шешім қабылдай білу; көмек алуға/беруге бағытталу; келіссөз жүргізе білу; танымдық тұрғыдан икемді болуды үйренуі керек. Міне, осындай 21 ғасырдың білім-дағдыларына білім алушылар үйренуі керек. Қазіргі кезде оқушыларға табысты болулары үшін білім қандай қажет болса, дағды да сондай қажет.

Бастауыш сынып оқушылары «Z» ұрпағының ерекшеліктері:

- Цифрлық сауаттылық (Олар гаджеттер мен интернетті еркін қолданады; ақпаратты жылдам іздейді және қабылдайды).
- Технологиялық ортаға бейімділік: (Онлайн құралдар, мобильді қосымшалар, ойындар арқылы үйренуге дағдыланған).
- Қысқа уақыттық шоғырлану (Ақпаратты тез қабылдағанымен, ұзақ уақыт бойы бір нәрсеге назар аудару қиын).
- Интерактивтілікке ұмтылу (Олар үшін қарым-қатынас, кері байланыс, және әрекетке қатысу маңызды).

○ Жеке тұлғаны дамытуға бағыттылық (Өз пікірін еркін білдіру, шығармашылық жұмыстарға бейімділік жоғары)

○ Жылдамдық пен нәтиже (Бұл буын бірден нәтиже көргісі келеді және ұзақ процестерге сабырсыз болуы мүмкін).

Кесте 1 - Бастауыш сынып оқушыларына арналған білім беру әдістері олардың технологиялық және психологиялық ерекшеліктері

<p>Технологияны тиімді пайдалану:</p>	<p>Сандық құралдарды (гаджеттер, электронды оқулықтар, интерактивті тақталар) оқу процесіне енгізу</p>	
	<p>Ойын элементтерін (геймификация) пайдалану</p>	
<p>Интерактивті әдістер</p>	<p>Оқытуды интерактивті түрде ұйымдастыру: топтық жобалар, пікірталастар, шығармашылық тапсырмалар</p>	
	<p>Виртуалды шындық немесе симуляциялар арқылы оқытуды қызықты ету</p>	
<p>Қысқа, әрі нақты ақпарат</p>	<p>Ақпаратты қысқа, нақты әрі құрылымдалған түрде беру</p>	
	<p>Визуализацияны пайдалану (графика, диаграммалар, инфографика).</p>	
<p>Жеке тәсіл</p>	<p>Әр оқушының мықты жақтарын анықтап, оны дамытуға басымдық беру</p>	

	Жеке оқу траекторияларын құру	
Зерттеу және шығармашылық	Оқушыларды зерттеу жұмыстарымен айналысуға ынталандыру	
	Жобалық және практикалық жұмыстар арқылы шығармашылық қабілеттерін дамыту	
Экологиялық және әлеуметтік тәрбие	қоршаған ортаны қорғау және әлеуметтік әділеттілік мәселелеріне ерекше назар аударады	

Мұғалімдерге ұсыныстар

1. Мұғалімнің рөлі – бағыттаушы: Мұғалім бастауыш сынып оқушыларының тәлімгері және ақпаратты жеткізушіден гөрі, оқушыға бағыт-бағдар беретін көшбасшы болуы керек.

2. Инновацияларды қабылдау: Мұғалім жаңа технологиялар мен оқыту әдістерін үйреніп, оларды практикада қолдануы қажет.

3. Кері байланыс: бастауыш сынып оқушылары үнемі кері байланыс алуды қалайды. Сондықтан мұғалім оқушылардың нәтижелеріне жылдам жауап беріп, олардың жетістіктерін қолдап отыруы керек.

4. Шығармашылыққа еркіндік беру: Оқушыларға өз пікірін айтуға және өз идеясын жүзеге асыруға мүмкіндік беру.

5. Әділдік пен ашықтық: бастауыш сынып оқушылары шындық пен әділдікке ерекше мән береді, сондықтан бағалау мен оқыту процестері айқын және әділ болуы тиіс.

Бастауыш сынып оқушылары – жылдам дамып жатқан заманауи әлемнің өнімі. Олардың ерекшеліктері білім беру жүйесінің де өзгеруін талап етеді. Қазіргі білім беру процесі технологияны тиімді пайдаланып, интерактивті, дербестендірілген, шығармашылыққа бағытталған тәсілдерді қолдану арқылы олардың қажеттіліктерін қанағаттандыра алады.

Жобалау әдісі арқылы дамытылатын негізгі дағдылар

1. Шығармашылық және инновациялық ойлау:

Оқушылар жаңа идеялар ұсынады, қиялдарын іске асырады. Мысалы: «Менің болашақ қалам» жобасы.

2. Ақпаратты өңдеу және талдау:

Оқушылар деректерді іздеу, талдау және қолдану дағдыларын үйренеді.

3. Мысалы: «Су ресурстарын үнемдеу жолдары» жобасы. Коммуникация және топтық жұмыс:

Жоба барысында оқушылар топта жұмыс істеуді, пікірлерді талқылауды және келісімге келуді меңгереді. Мысалы: «Табиғатты қорғау акциясын ұйымдастыру» жобасы.

4. Зерттеу және проблеманы шешу:

Қарастырылған мәселеге байланысты зерттеу жүргізу, шешімдерді табу қабілеттерін жетілдіреді. Мысалы: «Қаладағы көлік кептелісін азайту жолдары» жобасы.

5. Цифрлық технологияларды қолдану:

Оқушылар сандық құралдарды (графиктер, презентациялар, бейнематериалдар) жобаларда белсенді пайдаланады. Мысалы: «Қазақ мәдениеті туралы виртуалды экскурсия жасау» жобасы.

Кесте 2. Жобалау әдісін қолдану кезеңдері

Мәселені анықтау:	Оқушыларға қызықты және өзекті тақырыптар ұсынылады. Мысалы: «Қоқысты қайта өңдеу әдістері»	
Мақсат қою:	Оқушылар жобаның мақсатын түсініп, нәтижеге бағытталады.	
Жоспарлау:	Жобаны орындау үшін әрекеттер жоспары жасалады. Әр топ немесе жеке оқушының міндеттері бөлінеді.	
Орындау:	Жоба барысында ақпарат жиналады, зерттеу жүргізіледі, шығармашылық жұмыстар орындалады.	
Қорғау және кері байланыс:	Оқушылар өз жобаларын сынып алдында таныстырады, идеяларын қорғайды, ал мұғалім кері байланыс береді.	

Жобалық тапсырма.

Жобалау әдісінің мәні. Жобалау әдісі – бұл оқушының белгілі бір мәселені шешу мақсатында зерттеу, іздену және шығармашылық жұмыстарды орындау арқылы білім алу процесі. Бұл әдіс оқушыларды оқу материалына қызығушылығын арттырумен қатар, олардың коммуникативтік, сыни ойлау және өзіндік шешім қабылдау қабілеттерін қалыптастырады.

Жобалау әдісі келесідей қабілеттерді дамытуда орасан орын алады:

Шығармашылық қабілеттерді дамыту. Жобалар шығармашылық тапсырмаларды орындауға мүмкіндік береді. Мысалы, табиғат туралы жоба жасау арқылы оқушылар сурет салу, макет жасау немесе өлең шығару сияқты тапсырмаларды орындай алады.

Шығармашылық қабілеттерді дамытудағы жобалау әдісінің ерекшеліктері:

Жеке идеяларын жүзеге асыру: Оқушылар өз жобаларын жасау кезінде идеяларын еркін ұсына алады. Мысалы, «Менің арманымдағы үй» тақырыбында жоба жасау кезінде әр оқушы өз ойында бар ерекше үйдің макетін немесе суретін жасай алады.

Көркемдік пен бейнелеу өнерін қолдану: Жобаларды орындау барысында оқушылар сурет салу, аппликация жасау, қолөнер шеберліктерін қолдана отырып, шығармашылық жұмыстар орындайды.

Қиял мен елестету қабілетін дамыту: Тақырыпқа байланысты фантазияға негізделген тапсырмалар, мысалы, «Болашақтағы мектеп» жобасы, оқушылардың ойлау көкжиегін кеңейтеді.

Әртүрлі өнер түрлерін біріктіру: Жобалар ән айту, өлең шығару, қысқа сахналық қойылымдар жасау сияқты өнер салаларын қамтуы мүмкін. Бұл балалардың шығармашылық қабілеттерін әр қырынан дамытуға ықпал етеді.

Кесте 3 - Жобалар арқылы шығармашылықты дамытуға мысалдар.

<i>Табиғатқа арналған жоба:</i>	
Тақырыбы:	«Көктемнің көрінісі»
Тапсырма:	Табиғат көрінісін суретке түсіру немесе сурет арқылы көрсету.
<i>Ертегіні құрастыру:</i>	
Тақырыбы:	«Менің қиялымдағы кейіпкер»
Тапсырма:	Өзіндік кейіпкер ойлап тауып, оның қызықты оқиғасын жазу және суретін салу.
<i>Өнертапқыштық идеялар:</i>	
Тақырыбы:	«Қажетті құрал ойлап табу»
Тапсырма:	Балаларға өмірді жеңілдететін құрылғы ойлап тауып, оның сызбасын немесе моделін ұсыну.

Шығармашылық қабілетті бағалау критерийлері:

- Ұсынылған идеяның ерекшелігі
- Тапсырманы орындаудағы белсенділік
- Жоба жұмысына қосылған көркемдік элементтер
- Жұмыстың нәтижесінде баланың өз идеясын қорғау шеберлігі

Шығармашылық қабілеттерді дамыту оқушыларды өз ойларын ашық білдіруге, жаңа нәрселерді үйренуге, өмірде кездесетін мәселелерді шешуде жаңа әдістер табуға бейімдейді. Жобалау әдісі осындай дағдыларды қалыптастыруға ең тиімді тәсілдердің бірі.

1. *Зерттеу дағдыларын жетілдіру барысында* оқушылар деректерді жинау, талдау, қорытынды жасау сияқты зерттеу процесін үйренеді.

2. *Командалық жұмысқа бейімдеу кезеңінде* топтық жобалар арқылы балалар бірлесіп жұмыс істеуді, өзара келісуді және идеялармен алмасуды меңгереді.

3. *Өзіндік ойлау қабілетін арттыруда* жобаларды орындау кезінде оқушылар өз ойларын жеткізуге, өз шешімдерін негіздеуге үйренеді.

Жобалау әдісін жүзеге асыру жолдары

1. Тақырып таңдауда ең алдымен тақырып балалардың қызығушылығына және олардың деңгейіне сәйкес болуын ескеру керек.

Мысалы: «Менің сүйікті жануарым», «Туған жер табиғаты», «Көлік түрлері».

2. Мақсат пен міндеттерді анықтауда мұғалім оқушылармен бірге жоба мақсатын нақтылап, қандай нәтижеге жету керектігін талқылайды.

✓ Жобаны жоспарлау кезінде жобаның кезеңдерін анықтауға баса назар аудару қажет, яғни ақпарат жинау; талдау; нәтижені ұсыну.

3. Жобаны орындау барысында оқушылар дербес немесе топтық түрде жұмыс істейді.

4. Нәтижені қорғау және талқылау кезеңінде әр оқушы немесе топ өз жобасын қорғап, сыныпта талқылайды.

Жобалау әдісі бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық және зерттеушілік әлеуетін дамытуда тиімді құрал болып табылады. Бұл әдіс арқылы балалар өз бетінше білім алуға және жаңа идеяларды жүзеге асыруға үйренеді. Сонымен қатар, оларда оқу процесіне деген қызығушылық артады, ал бұл олардың болашақта табысты тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

Бастауыш сынып – баланың тұлғалық, зияткерлік, және шығармашылық қабілеттерінің қалыптасуының негізін қалайтын маңызды кезең. Осы кезеңде қолданылатын оқыту әдістерінің тиімділігі оқушының болашақтағы даму деңгейіне тікелей әсер етеді. Жобалау әдісі – оқушылардың әлеуетін ашуға, олардың білімін тәжірибемен ұштастыруға, өздігінен жұмыс істеу және шешім қабылдау қабілеттерін жетілдіруге бағытталған озық педагогикалық тәсіл.

Жобалау әдісінің мәні мен ерекшеліктері

Жобалау әдісі – оқушылардың теориялық білімін практикамен ұштастыру арқылы оқу процесіне белсенді қатысуына мүмкіндік беретін тәсіл. Бұл әдіс оқушыларды дербестікке, жауапкершілікке және шығармашылық шешімдер қабылдауға тәрбиелейді.

Жобалау әдісінің негізгі қағидаттары:

1. Оқушының белсенді рөлі – жобаны жоспарлау мен орындау үдерісінде.
2. Проблеманы шешуге бағытталған жұмыс.
3. Топтық және жеке жұмыстарды үйлестіру.
4. Нақты нәтижеге қол жеткізуге бағытталған әрекет.
5. Оқу материалдарын әртүрлі көздерден іздеу және пайдалану.
- 6.

Жобалау әдісі арқылы оқушылардың әлеуетін дамыту бағыттары

1. Шығармашылық қабілеттерді дамыту.

Жобалау әдісі оқушылардың шығармашылық ойлау қабілетін жетілдіреді. Мысалы: Оқушыларға «Болашақтағы қала» тақырыбында жоба жасап, қаланың суретін салып, оны сипаттау ұсынылады. Бұл олардың қиялын дамытып, өз идеясын көркемдік тұрғыда жеткізуге үйретеді.

3. Коммуникация және топтық жұмыс дағдыларын жетілдіру.

Жобалар көбінесе топтық жұмыстарды қамтиды, бұл балаларға командада жұмыс істеуді, идеялармен бөлісуді және бір-бірін тыңдауды үйретеді. Мысалы: «Табиғатты қорғау» тақырыбындағы жобалау оқушылар бірлесіп плакаттар дайындап, сыныпқа өз идеяларын ұсына алады.

2. Зерттеу дағдыларын қалыптастыру.

Жобаларды орындау барысында балалар деректерді жинап, талдап, қорытынды жасайды. Мысалы: «Менің мектебімнің тарихы» тақырыбындағы жоба оқушыларды мұрағаттық материалдармен, ата-аналар мен мұғалімдерден алынған мәліметтермен жұмыс істеуге баулиды.

4. Өзіндік ойлау мен шешім қабылдау қабілетін дамыту.

Оқушылар жоба барысында өз ойларын негіздеп, шешім қабылдауды үйренеді.

Мысалы: «Отбасылық бюджет» жобасында балалар қаражатты үнемдеу мен жоспарлаудың қарапайым тәсілдерін ойлап табады.

5. Жауапкершілік пен ұйымдастыру дағдыларын жетілдіру.

Жобаны орындау барысында оқушы жоспар құру, уақытты басқару және міндеттерді бөлу сияқты маңызды дағдыларды меңгереді.

Сурет 1- Жобалау әдісі арқылы оқушылардың әлеуетін дамыту бағыттары

Қорытындылай келе, жобалау әдісі бастауыш сынып оқушыларының әлеуетін жан-жақты дамытуға мүмкіндік береді. Бұл әдіс олардың шығармашылық, зерттеушілік, коммуникативтік және зияткерлік қабілеттерін жетілдіріп қана қоймай, оқу процесіне деген қызығушылығын арттырады. Оқушылардың білімді тәжірибемен ұштастыра білуі болашақта олардың өмірлік дағдыларды меңгеруіне және табысты тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 2 шілдедегі № 169-VI ҚРЗ. Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169>
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Bilim jáne Ǵylym!» атты тамыз конференциясы. 2019 жылғы 16 тамыз. https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-bilim-jne-ylm-atty-tamyz-konferenciya-synyn-plenarlyk-otyrysynda-soilegen-sozi

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-41-48
УДК 37.013.77.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

ТОБАГАБЫЛОВА АЙЖАН ЖУНУСОВНА

и.о. ассоциированного профессора
Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави
Туркестан, Казахстан

ТАШКЕНБАЙ ҚАРАҚАТ

студентка 3 курса образовательной программы 6B01406 - Музыкальное образование,
Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави
Туркестан, Казахстан

Аннотация: Целью, которую ставит перед собой Казахская Высшая школа - является системное, конкретное образование обучающихся в направлении развития учебной и воспитательной работы через инновационные технологии обучения, улучшения социально – экономического положения страны. В Законе Республики Казахстан «Об образовании» подчеркиваются задачи дальнейшего развития системы образования: «Главная задача системы образования – создание необходимых условий для получения образования, направленного на формирование и профессиональное совершенствование личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики, внедрение новых технологий и инновационных методов обучения, информатизация образования, выход в международные глобальные коммуникационные сети». Реализация этих задач на практике зависит от учителя, его мастерства и поиска, которая касается результатов исследований, проводимых педагогической наукой, внедрения лучших практик в систему образования.

Ключевые слова: развитие, технологии, компетентность, система образования, учитель музыки, формирование, профессионализм.

Вступление: Музыкально-исполнительская компетентность будущего учителя музыки является центральным звеном технологии профессиональной компетентности учителей общеобразовательных школ. Для раскрытия структуры и содержания технологии профессиональной компетентности будущего учителя музыки мы решили проанализировать особенности его профессиональной деятельности.

Профессиональная деятельность учителя музыки имеет специфику, которая определяется взаимосвязанными элементами понятий как «учитель» и «музыкант». Так как учитель музыки общеобразовательных школ одновременно является и учителем и музыкантом в одном лице. Самый важный из всех умений, которыми должен обладать будущий учитель музыки является владение определенным музыкальным инструментом. Музыкально-исполнительская деятельность учителя музыки характеризуется как взаимодействие автора и исполнителя музыкального произведения, т.е. учителя, которое направлено на воспроизведение и раскрытие, и тем самым донесение до ученика, т.е. слушателя, художественного образа музыкального произведения, основного авторского замысла.

Музыка это – один из самых мощных информационных процессов музыкального языка, выступающая с нормами их употребления как система устойчивых типов звукосочетаний, и поэтому музыкальное исполнение произведения выполняет коммуникативную функцию.

В музыкально-исполнительскую деятельность входят воспроизведение музыкального текста произведения, истолкование его художественного образа, идеи, смысла, отбор наиболее

приемлемых выразительных средств для точной интерпретации содержания композиторского замысла.

Сама природа музыкального искусства является творческой, потому в учителе музыки изначально наложена творческая составляющая, которая открывает возможности для творчества у учителя музыки общеобразовательных школ. Оно в основном проявляется в их способности ярко исполнять музыкальные произведения, интерпретируя и вызывая у слушателей эмоциональное воодушевление. Способности музыкантов, учителей музыки к основательному воспроизведению музыкальных сочинений исходят от их внутреннего содержания как личности: общей культуры, общих знаний, мышления, мировоззрения, способностей, включающих музыкальные, эмоциональные качества.

Закономерными этапами формирования профессионализма педагогической деятельности будущего учителя музыки являются накопление знаний, умений и навыков, при этом развитие художественно-творческих способностей происходит постоянно. Профессия учителя музыки предполагает обязательное наличие общих педагогических и специальных способностей на стыке педагогики и музыкального искусства. Видно, что проводимая работа в данном направлении в основном направлена на совершенствование человеческого капитала. Решающую роль в реализации таких актуальных проблем играет наука дидактика. Ведь от дидактики требуется обеспечение высокоэффективных педагогических технологий, научно-теоретическое, объективное, практико-ориентированное проектирование содержания обучения.

Структурирование и проектирование формирования профессиональных педагогических технологий имеет место в работах ряда ученых В.П. Беспалько, М.В. Кларина, И.Я. Лернера, Н.М. Монахова, Г.К. Селевко, Ж.А. Караева, Б.А. Тургунбаевой, К.К. Кабдыкаирова, Г.М. Кусаинова, М.М. Жанпеисовой и других.

Говоря об общей технологии, следует обратить внимание на то, что она носит производственный характер и представляет собой совокупность методов, используемых для изменения состояния, свойств и формы сырья и материала в процессе получения продукции. Поэтому ее задача как науки-определить наиболее эффективный для практики процесс и выявить закономерности его использования.

С этой точки зрения единственным условием разработки и реализации наиболее эффективной педагогической технологии является технологическая подготовка будущего специалиста. Это, в свою очередь, требует проектирования эффективной структуры содержания технологической подготовки будущих специалистов. Использование технологий обучения и их целесообразное использование как во всех учебных предметах школы, так и в предмете музыка, зависит от профессиональной подготовки будущего учителя музыки, его компетентности.

Проблему подготовки будущих учителей музыки невозможно отделить от общепедагогических проблем подготовки ряда других учителей-предметников. Поэтому в определении актуальности нашей исследовательской проблемы мы нашли отражение в работах С.И. Архангельского, О.А. Абдуллиной, Н.В. Кузьминой, М.А. Кудайкулова, В.А. Сластенина, Н.Д. Хмель, А.И. Щербакова, К.Е. Ералина, Б.Т. Кенжебекова, Ж. Маусымбаева, Ж.Асанова, У.М. Абдигаббаровой, С. Ж. Пралиева, М.Н. Сарыбекова, К.М. Беркимбаева, Ж.К. Оналбека, Б.А. Оспановой, Б. К. Мухамеджанова, Б. Т. Ортаева] и др.

Проведенные исследования по педагогическому проектированию и совершенствованию технологии формирования профессиональной компетентности будущих учителей (Беспалько В.П., Монахов В.М., Караев Ж.А., Рахимбаева И., Оразбекова Л., Альназарова Г.Ш., Кариева К.О., Кожашева Г.О. и др.) являются главным фактором развития образования и практики его многосторонней организации. Также, в приведенных исследовательских работах отражены вопросы подготовки будущих учителей к применению инновационных технологий, народной педагогики, информатизации, формирования оценочной компетентности и др.

Будущий учитель музыки должен иметь технологическую подготовку, включающую

личностные качества, соответствующие знания и умения, определяющие способность и готовность выполнять свою профессиональную педагогическую деятельность как специалиста в соответствии со стандартами и нормами, принятыми в педагогическом образовании. Являясь проводником музыкальной культуры, будущий учитель музыки должен чувствовать ответственность за музыкальное воспитание учащихся.

Основная часть: Сегодня учитель музыки призван выполнять не только педагогическую функцию, но и просветительскую, так как мощный поток современной культуры, влияющий на сознание ученика, развивает интеллект, вкус, воображение, мышление с разных сторон, и это является главной задачей в просветительской деятельности учителя музыки, которая становится фундаментом для реализации воспитательных задач.

«Сложность профессии учителя музыки определяется необходимостью тесной взаимосвязи элементов, входящих в понятие «Учитель» и понятие «Музыкант», каждый из которых многогранен», - пишет известный педагог О.А. Апраксина [1, 112 .с].

Говоря о профессии учителя музыки, правомерно раскрыть его музыкально-педагогическую деятельность. Современная педагогическая теория и практика предполагает способность педагога - музыканта к самостоятельному планированию, контролю, регулированию своих образовательных и профессиональных действий и деяний, к общекультурному, компетентностному широкому образованию. Профессиональная деятельность учителя музыки заключается в ознакомлении обучающихся с музыкальными ценностями, содержащимися в художественных образах музыкальной культуры. Музыкально-педагогическая деятельность, как и любая другая, существует в виде последовательности действий, каждая из которых в той или иной степени соответствует определенному уровню формирования музыкально - педагогического качества специалиста. Она обеспечивает весь спектр педагогического и специализированного образования.

Музыкально-педагогическая деятельность будущего учителя музыки включает: конструктивную, музыкально – исполнительскую, коммуникативную, организационную, исследовательскую деятельность, основанную на собственном обобщении и систематизации полученных знаний.

Актуальность проблемы исследования обусловлена тем, что будущий учитель музыки осваивает данное содержание, технологическую подготовку. В ходе анализа теоретической литературы и фактического опыта подготовки учителей музыки, касающегося технологии формирования профессиональной компетентности будущего учителя мы выяснили, что существует: - недостаточная педагогическая обоснованность потребности будущего учителя музыки в овладении технологии формирования профессиональной компетентности в педагогических вузах, колледжах в соответствии с требованиями современного общества; - необходимость разработки технологии формирования профессиональной компетентности будущего учителя музыки и отсутствие методики ее реализации в вузе; - выявлено наличие противоречий между современным состоянием подготовки будущего учителя музыки и неполным использованием возможностей формирования технологической подготовки у будущих учителей музыки в педагогических вузах, колледжах.

Для достижения поставленной цели использовался комплекс методов научного познания, такие как: теоретический; анализ философской, психологической, социальной, музыкально-педагогической, культурологической литературы по проблеме исследования; анализ учебной деятельности студентов: анкетирование, беседа среди студентов, учителей; экспериментальные методы (наблюдение, выявление, формирование); изучение государственных общеобязательных стандартов образования, типовых программ, учебных планов; моделирование, изучение и обобщение педагогического опыта, тестирование, статистико – математические методы обработки полученных результатов, уточнения сущности и структуры готовности будущих учителей музыки к реализации технологий коллаборативного обучения, определения компонентов, критериев и показателей ее сформированности; контент-анализ базовых понятий исследования с целью их развития и

конкретизации; эмпирические - наблюдение, анкетирование, самоанализ, самооценка для выяснения актуальности проблемы формирования профессиональной компетентности будущих учителей музыки, моделирование процесса подготовки учителей к реализации технологий коллаборативного обучения.

Развитие образовательного процесса развивает науку, развитие техники и технологий развивает производство. Развитие общества в целом зависит от развития системы образования, тогда как развитие системы образования зависит от развития общества. Развитие системы образования осуществляется в двух основных векторах: интенсивное и экстенсивное.

Система образования в Казахстане тесно связана с советским периодом. В 60-70-е годы XX века система образования перешла к массовому среднему образованию, где требовалась формирование элементарных умений и навыков в соответствии с научно-теоретическими знаниями у учащихся, подготовка учащихся к труду. Для подготовки педагогических кадров были организованы педагогические курсы, педагогические училища и вузы. В 80-90-е годы XX века в период перестройки меняется и образовательная политика. Постепенно авторитарный стиль работы приобрел демократический, гуманный характер, главная цель педагогического процесса была направлена на развитие учащегося, раскрытие его внутренних возможностей. Учителя в школе стали обращать внимание на различные методические изыскания, творческую работу [2].

Сегодня на уровень профессиональной подготовки и компетентности будущего учителя музыки влияет рынок труда, сложившийся в Казахстане. Также с каждым годом требования к качеству специалистов с высшим образованием становятся все жестче, от специалистов требуется не только знания и умения, но и творческий подход и способность применять их в различных сферах деятельности.

В Законе Республики Казахстан «Об образовании» говорится о том, что задачей школы является не только предоставление учащимся совокупности знаний, но и обучение учащихся способам самообразования, самосовершенствования [3]. А это обязывает пересмотреть организацию образовательного процесса, развивать компетенции учителей, для лучшего достижения у учащихся высоких результатов, формируя у них гибкость в освоении школьных предметов.

Можно заметить, что нынешние ученики имеют более высокий интеллектуальный уровень. Обучение ведется с помощью инновационных технологий обучения, которая в свою очередь требует знаний его теоретических основ.

На сегодняшний день в высших педагогических учебных заведениях одной из актуальных проблем современного образования является формирование у будущих специалистов профессиональных качеств личности, образованности, умения применять полученные знания в жизни, умения применять новые педагогические и информационные технологии обучения, т.е. решение проблемы формирования его профессиональной компетентности.

Актуальность данной проблемы заключается в том, что в Законе Республики Казахстан «Об образовании» предусмотрено создание необходимых условий для получения качественного образования, направленного на формирование, развитие и профессиональное совершенствование личности на основе национальных и общегражданских ценностей, достижений науки и практики, внедрение новых технологий обучения, в том числе кредитных, дистанционных, способствующих быстрой адаптации профессиональных образовательных программ к изменяющимся потребностям общества и рынка труда, внедрение и эффективное использование информационно-коммуникационных технологий [3].

Это требует компетентного подхода к профессиональной подготовке будущих учителей музыки, что приводит к обновлению ее содержания, к созданию технологии формирования профессиональной компетентности. Проблема подготовки будущего специалиста не утратила своей актуальности на всех этапах развития общества. Потому что на каждом этапе развития человечества меняются социально-экономические задачи общества и возникают новые

требования к проблеме подготовки специалистов.

Исследователи деятельности учителя музыки (Б.Д. Асафьев, Е.Н.Михеева, Н.А. Гончарова, Р.Ш. Сыдыкова, Г.Ж. Мамыкова и др.) отмечают, что эта деятельность - сложный и многогранный процесс. Деятельность учителя музыки, в том числе на дисциплине основной музыкальный инструмент - фортепиано, который является одним из его составных видов, предусматривает как педагогическую, просветительскую, так музыкально-исполнительскую деятельность.

Практика показывает, что будущему учителю музыки, с творческим подходом, вместе с полученными знаниями в области педагогики, психологии, музыкального искусства также нужно владение специальными знаниями, умениями, особыми личностными качествами с профессионально-творческим потенциалом, готовым к профессионально-творческой деятельности, особенно на дисциплине основной музыкальный инструмент - фортепиано. Однако, несмотря на все это, спрос на подготовку профессионально компетентного учителя музыки по-прежнему растет.

Научно-педагогические основы формирования профессиональной компетентности исследованы в работах А.К. Марковой, Н.В. Кузьминой, И.Я. Лернера, В.А. Слостенина, Б.С. Гершунского и др. В этих работах профессионально-педагогическая компетентность включает в себя, в основном, знания личности в области психолого-педагогической науки, теоретическую и практическую подготовку, способную творчески на высоком уровне проводить социально-ценностную работу в коллективе и способность развивать профессиональные личностные качества в условиях информатизации знаний.

В ходе анализа трудов зарубежных и отечественных психологов, педагогов-музыкантов было выявлено, что необходимо рассмотреть методику формирования технологии профессиональной компетентности будущих учителей музыки.

Ключевые компетенции, составляющие формирование технологии профессиональной компетентности будущих учителей специальности музыкального образования, определяются на основе основной цели высшего образования, структурной репрезентации социального опыта и личностного опыта, а также основных видов деятельности, позволяющих будущему учителю овладеть социальным опытом, овладеть навыками практической деятельности и жизнедеятельности в современном обществе.

Понятие «компетентность» объединяет в себе не только когнитивную, но и этическую, мотивационную, поведенческую и социальную составляющие. Определение смыслового понятия компетенции в широком контексте существенно затрудняет ее измерение и оценку в качестве результата обучения. Об этом свидетельствует содержание основных ключевых компетенций, приведенных А.В. Хуторским [4]. Приведенное выше рассмотрение компетентности, компетентностного подхода в общем образовании свидетельствует о достоверности суждений всех исследователей о высокой сложности их измерения и оценки. Вместе с тем, сопоставление оценки компетентности с оценкой воспитанности, общей культуры человека, помогает в решении проблемы с гуманизацией и повышением качества образования.

Максимально качественное совершенствование учебного процесса зависит от эффективной организации специальных методов и приемов в процессе обучения. В таких актуальных вопросах одним из важнейших направлений формирования профессиональной компетентности будущих учителей музыкальных образовательных специальностей является обучение с применением современных образовательных технологий в образовании. Совершенствование формирования технологии профессиональной компетентности в процессе подготовки будущих учителей на дисциплине основной музыкальный инструмент - фортепиано будет способствовать становлению научно-познавательных способностей будущих учителей, развитию их мыслительных возможностей, совершенствованию их профессиональной подготовки.

Все сказанное свидетельствует об актуальности рассматриваемой проблемы.

Следовательно, в условиях высоких требований к современному образованию отчетливо прослеживаются противоречия между запросом общества на формирование компетенций будущих учителей музыки и состоянием формирования технологии профессиональной компетентности будущих учителей музыки в вузе; между необходимостью формирования профессиональной компетентности будущих учителей музыки и ее неисследованностью в единой системе; необходимостью широкого использования этих профессиональных компетенций в будущей педагогической деятельности и отсутствием специально разработанных научно - методических указаний.

В условиях современных социально – экономических изменений в нашем обществе усиливается спрос на социально активную, творческую личность, способную самостоятельно принимать решения и осуществлять их. В связи с этим возрастает значимость формирования технологии профессиональной компетентности каждого человека. Повышает конкурентоспособность высокопрофессионального компетентного специалиста. Повышение уровня профессиональной компетентности будущего учителя музыки, обладающего способностью к самостоятельному свободному мышлению, способного моделировать воспитательно – образовательный процесс, самостоятельно реализовывать новые технологии и новые идеи воспитания и образования – актуальный вопрос, так как, во – первых, профессионально компетентный учитель правильно влияет на формирование творчества учащихся в воспитательно-образовательном процессе школы; во-вторых, может достигать хороших результатов в своей профессиональной деятельности; в-третьих, способствует реализации профессиональных возможностей.

Поэтому подчеркнем, что слово «компетенция» является производным словом от слова «competens». Об этом говорится в научном толковом словаре терминов казахского языка: «компетенция (компетентность) – способность к выполнению какого-либо задания в целом» [5]. А в национальной энциклопедии Казахстана (том 6, с. 96) «компетенция» обозначена как совокупность законодательно установленных полномочий, прав и обязанностей конкретного органа либо должностного лица.

В переводе с латинского «компетентность» означает – отличное знание своего дела, знающий, опытный. Человек, владеющий компетенцией в той или иной области, может рассчитывать на человека, который, вооружившись знаниями и квалификацией в соответствии со своей областью, будет делать выводы и действовать эффективно. Теперь, если глубже проанализировать сущность этих понятий, то «компетентность» – это совокупность взаимосвязанных качеств личности по отношению к определенному кругу дисциплин, знаний, умений, навыков и способов действий, «компетентность» - овладение компетенциями, соответствующими сфере деятельности человека. Это разделяет два понятия при необходимости. Например, компетентность говорит о предварительных требованиях к подготовке учащихся, а компетентность-о их сформированном личностном качестве и накопленном опыте, касающемся деятельности в определенной области.

Понятие «компетентность» ранее широко использовалось в быту, литературе, давались пояснения в словарях. Например, в литературе “компетентный (лат. competens, competentis) – ведущий, знающий в определенной области; имеющий статус решения или обсуждения чего-либо на уровне своих знаний [6].

В научных трудах ученых 1960-1970гг. – понятие категории «компетенция» характеризуется введением его в научный аппарат, созданием предпосылок для расширения круга понятий «компетенция». С этого времени началось изучение видов языковых компетенций в области трансформационной грамматики и теории обучения языкам, введение понятия “коммуникативная компетентность” (Д. Хаймс). Далее, в 1970-1990гг. - в теории и практике обучения языку, в обучении профессионализму, руководству, менеджменту, общению в управлении, характеризуется использованием категорий компетенции/компетентности. В работе Дж.Рэйвена “компетентность в современном обществе”, опубликованной в Лондоне в 1984 году, было разработано содержание понятия “социальные

компетенции/компетенции”. Он состоит из “большого числа составляющих, многие из которых относительно независимы друг от друга, одни составляющие относятся к когнитивной сфере, другие - к эмоциональной, эти составляющие могут взаимозаменяться”. Следовательно, Дж. Рэйвен значение термина “типы компетенций”, указывает как - “мотивированные способности”.

Мы убедились, что вопросы, направленные на определение смысла понятия «компетенция» на казахском языке, часто используются в научно-методических изданиях, документах, определяющих образовательную политику и в социальной, философской, психологической, педагогической литературе. Это связано с системно-практической деятельностью данного понятия в общем образовании. В традиционной методике обучения «компетентность» не является новым понятием. К примеру, лингвистическая компетентность уже давно используется специалистами методики преподавания русского языка. А в филологии и информатике часто используется «коммуникативная компетентность». Если в отечественной литературе понятие компетенции сформулировано как выше было написано, то в «Стратегии модернизации школьного образования России - содержание образования рассматривается как изоморфный, педагогически адаптированный, социальный опыт человечества, приравненный по структуре к культуре человека». Она состоит из четырех основных элементов: опыта познавательной деятельности, опыта реализации определенных способов деятельности, опыта творческой деятельности, опыта построения эмоционально-ценностных отношений. Усвоение опыта этих четырех типов формирует у учащихся сложные культурологические способности к действию, эти способности называются компетенциями.

Заключение: Опираясь на изложенные выше теоретические идеи, дадим свое определение понятию категории «компетенции»: *Компетенция-способность использовать полученные знания; способность владеть умениями в отношении будущей выбранной профессии; совокупность интегративных качеств личности, соответствующих уровню социального развития, способных противостоять факторам воздействия окружающей среды. Компетентность - это способность человека решать определенный круг проблем.*

По мнению Ю. Скумпача компетенция педагога должна стать главным условием его профессиональной деятельности. Обучение самоуправлению и самооценке - главный принцип на пути развития профессиональной компетентности педагога в системе повышения квалификации. Формирование профессиональной компетентности педагога должно быть направлено, с одной стороны, на развитие внутренних личностных ресурсов учителя, с другой-удовлетворять запросы государства и школы [7].

Для определения теоретической основы формирования технологии профессиональной компетентности будущего учителя музыки в системе образования приведем самостоятельное определение данного термина. Профессиональная компетентность – единство теоретической и практической готовности, способности личности к повышению профессиональной деятельности, то есть можно сказать, что компетентность педагога – это понятие, обозначающее свойство личности, связанное с умением использовать знания и опыт личности в конкретной ситуации.

Некоторые исследователи сравнивают понятие категории «компетентность» с понятием категории «профессионализм», однако, сравнивая эти два понятия, можно обнаружить, что понятие «компетентность» имеет более широкий смысл. Так как к ним, наряду с чисто профессиональными знаниями и умениями, характеризующими квалификацию, относятся умения работать в социальной среде, коммуникативные способности, учиться, оценивать, логически мыслить, получать и использовать информацию и др.

Углубленный анализ рассуждений ученых, исследовавших проблему профессиональной компетентности, позволяет охарактеризовать компетентность педагога в условиях образования в комплексе с тремя аспектами:

1. смысловой аспект - осмысление ситуации, отношение к ней, в данном случае теоретические основы обучения, осмысление острых проблем;

2. проблемный практический аспект - характеризует в данной ситуации постановку и определение перед педагогом путей достижения цели, норм задачи;

3. коммуникативный аспект - обеспечивает вовлеченность и взаимовлияние педагога в данный процесс.

Результаты работы по формированию технологии профессиональных компетенций будущих учителей музыки по сформированным педагогическим закономерностям проводятся в соответствии с едиными дидактическими требованиями.

Это: создание эффективной эмоциональной ситуации на уроке; развитие творческих способностей будущих учителей в решении педагогических задач; умение выделять целеполагание во всех видах учебной работы; а именно: лекции, лабораторные работы, практические и семинарские занятия, учебные и производственные практики и др. Всем нам известно, что в традиционной системе образования главной целью профессиональных учебных заведений, готовящих специалистов в той или иной области, было только овладение специальностью, а сейчас основной целью является предоставление системы образования, ориентированной на результат, с опорой на компетентностные способности человека, для подготовки конкурентоспособной личности с выходом в мировое образовательное пространство.

В настоящее время на основе формирования технологии профессиональных компетенций продолжается работа по изменению содержания государственных стандартов высшего образования и процедур аттестации преподавателей. Образовательные компетенции- это совокупность смысловых ориентиров, знаний, умений и опыта будущего учителя музыки относительно круга четко определенных объектов, необходимых для осуществления его личностной и социальной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе. М., 1983 г.
2. Макарова, С. В. Формирование готовности к профессиональной деятельности будущего педагога-музыканта на основе парадигмы педагогической поддержки / Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. 2011. – № 1. – С. 153–161. [Электронный ресурс] <http://elibrary.ru/item/asp?id=16357149>
3. Закон Республики Казахстан «Об образовании» Астана, 2007, июль- 27.
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции: технология конструирования. // Народное образование. -2003. -№5. -С.58-62.
5. Словарь русского языка // В 4 т. АН СССР, институт рус. яз. / под ред. А.П. Евгеньевой. 2-е издание. –М.: Русский язык, 1985. - Т. 2. – 348 с.
6. Кордуэлл М. Психология. А-Я: Словарь – справочник / пер. с англ. К.С. Ткаченко. –М.: ФАИР –ПРЕСС, 2000. - 448 с.
7. Скжипчак Ю., Маркова А.К. Психология профессионализма / Москва :Знание, 1996. 308 с.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-49-53

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И КУЛЬТУРЫ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ХАСАНОВА МАЛОХАТ ИБОДУЛЛОЕВНА

Худжандский Международный Институт ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана» Ассистент кафедры языков
Худжанд Республика Таджикистан

Аннотация: Статья посвящена анализу процесса цифровизации в образовании и культуре как ключевых сферах современного общества. Рассматриваются основные направления внедрения цифровых технологий, включая использование онлайн-платформ, искусственного интеллекта и виртуальной реальности в образовательной среде, а также оцифровку культурного наследия и развитие цифрового искусства. Обсуждаются преимущества цифровизации, такие как повышение доступности и персонализации, а также ключевые вызовы, включая технологическое неравенство, сохранение аутентичности культурных ценностей и защиту данных. В заключении представлены перспективы интеграции цифровых технологий с традиционными подходами для достижения устойчивого развития обеих сфер.

Ключевые слова: цифровизация образования, доступность образования, искусственный интеллект, виртуальная реальность, цифровая трансформация.

Annotation: The article is devoted to analyzing the process of digitalization in education and culture as key areas of modern society. It examines the main directions of implementing digital technologies, including the use of online platforms, artificial intelligence, and virtual reality in the educational environment, as well as the digitization of cultural heritage and the development of digital art. The advantages of digitalization, such as increased accessibility and personalization, are highlighted, alongside key challenges like technological inequality, the preservation of cultural authenticity, and data protection. The conclusion presents prospects for integrating digital technologies with traditional approaches to achieve sustainable development in both spheres.

Keywords: digitalization of education, digitalization of culture, technology in education, artificial intelligence, virtual reality, digitization of cultural heritage

Цифровизация в современном мире охватывает практически все сферы человеческой деятельности. Одними из наиболее значимых направлений ее внедрения являются образование и культура. Эти области играют ключевую роль в формировании личности, сохранении исторического наследия и развитии общества. В статье рассмотрим основные аспекты цифровизации, её влияние, вызовы и перспективы. Современные образовательные процессы всё чаще интегрируются с цифровыми технологиями, что открывает новые возможности для учащихся и преподавателей.

Основные направления цифровизации образования:

1. Электронные образовательные платформы. Онлайн-курсы, образовательные порталы и цифровые библиотеки предоставляют доступ к учебным материалам независимо от места и времени.

2. Использование искусственного интеллекта. ИИ помогает анализировать успехи студентов, адаптировать программы обучения и создавать индивидуальные траектории.

3. Виртуальная и дополненная реальность. Эти технологии активно используются для симуляции сложных процессов и создания интерактивных учебных сред.

Преимущества цифрового образования.

Вызовы цифровизации образования:

- Неравенство в доступе к технологиям.

- Недостаток цифровых навыков у преподавателей и студентов.

Цифровизация культуры.

В культуре цифровизация проявляется в оцифровке культурного наследия, создании новых форм искусства и использовании цифровых технологий для популяризации культурных ценностей. [1, с.12–18]

Основные направления цифровизации культуры:

1. Оцифровка и сохранение наследия. Музеи, архивы и библиотеки переводят свои коллекции в цифровой формат, обеспечивая их доступность для широкой аудитории.
2. Виртуальные музеи и выставки. Посетители могут ознакомиться с экспозициями, не выходя из дома.
3. Цифровое искусство. Создание произведений искусства с использованием цифровых инструментов становится новой формой самовыражения.

Преимущества цифровизации культуры:

- Повышение доступности культурных ценностей.
- Сохранение редких и хрупких артефактов.
- Развитие новых форм креативности.

Вызовы цифровизации культуры:

- Утрата аутентичности произведений при переходе в цифровую среду.
- Проблемы с авторским правом в цифровом пространстве.
- Финансирование и техническое обеспечение проектов.

Перспективы цифровизации образования и культуры

Цифровизация продолжит оказывать существенное влияние на обе сферы. В будущем ожидается:

1. Углубление персонализации образовательных процессов. Технологии будут учитывать не только уровень знаний, но и психологические особенности учащихся.
2. Универсальный доступ к культурному наследию. Сотрудничество международных организаций будет способствовать созданию глобальных культурных баз данных.
3. Развитие междисциплинарных подходов. Технологии объединят искусство, науку и образование в новые формы деятельности.

Цифровизация образования и культуры — это неотъемлемая часть современного мира. Она предоставляет широкие возможности для развития общества, но требует продуманных подходов для минимизации рисков и решения возникающих проблем. Правильное сочетание технологий и традиционных методов позволит сохранить баланс между инновациями и сохранением культурно-исторического наследия.[2, с.45–52]

Цифровизация образования и культуры является актуальной темой, активно обсуждаемой в научных кругах. Ниже представлены некоторые публикации, которые могут быть полезны для более глубокого понимания этого процесса:

1. «Цифровизация образования: проблемы и перспективы»

В этой статье анализируется процесс цифровизации современного образования, подчеркивается особая роль образования в жизни общества и рассматриваются возникающие проблемы и перспективы.

2. «Цифровизация культуры и трансформация образования»

Статья посвящена анализу объективных процессов цифровизации современной культуры и их влиянию на образовательные практики.

3. «Цифровая культура в обучении»

Авторы определяют цифровую культуру как новую форму, в которой человеческая культура оцифровывается и трансформируется, и обсуждают ее влияние на образовательный процесс.

4. «Формирование цифровой культуры обучающихся среднего профессионального образования»

В статье рассматриваются подходы к формированию цифровой культуры у студентов среднего профессионального образования в условиях цифровизации.

5. «Роль цифровой культуры в современной системе образования»

В статье рассмотрены основные понятия цифровой культуры, этапы её развития и значение в процессе формирования образовательной среды.

6. «Здоровьесбережение и цифровизация образования» [3, с.78–84]

Статья посвящена вопросам сохранения здоровья в условиях цифровизации образовательного процесса и роли психологического сопровождения.

Цифровизация в системе образования: ключевые аспекты, преимущества и вызовы

Цифровизация в системе образования — это процесс интеграции цифровых технологий в образовательный процесс для повышения его доступности, эффективности и качества. Этот процесс охватывает не только внедрение новых технологий, но и изменение методик обучения, подходов к управлению образовательными учреждениями, а также взаимодействия между преподавателями и студентами.[4, с.23–29.]

Основные направления цифровизации образования

1. Электронные образовательные платформы

- Примеры: Google Classroom, Moodle, Coursera, Stepik.
- Платформы предоставляют доступ к образовательным материалам, тестам, видеолекциям и интерактивным заданиям.
- Обеспечивают возможность обучения независимо от местоположения и времени.

2. Искусственный интеллект (ИИ) и адаптивное обучение

- ИИ анализирует успеваемость учащихся, их потребности и предлагает индивидуальные учебные траектории.

• Примеры: интеллектуальные репетиторы, автоматизированные системы проверки работ.

- Использование чат-ботов для ответа на часто задаваемые вопросы.

3. Виртуальная и дополненная реальность (VR/AR)

- VR/AR используются для создания симуляций и интерактивных учебных материалов.
- Примеры: виртуальные лаборатории, исторические реконструкции, анатомические модели.

4. Цифровые библиотеки и ресурсы

- Доступ к электронным книгам, журналам, статьям и учебным пособиям.
- Примеры: JSTOR, ScienceDirect, Национальная электронная библиотека России (НЭБ).

5. Онлайн-оценивание и мониторинг успеваемости

- Платформы для автоматизированного тестирования и оценки знаний.
- Использование аналитики для оценки прогресса учащихся и планирования образовательного процесса.

6. Мобильное обучение (m-learning)

- Обучение с использованием мобильных приложений и устройств.
- Примеры: Duolingo (изучение языков), Quizlet (карточки для запоминания). [5,с.37–42]

Преимущества цифровизации образования

1. Увеличение доступности образования

- Возможность обучаться из любой точки мира, включая удаленные регионы.
- Программы для людей с ограниченными возможностями здоровья.

2. Индивидуализация обучения

- Адаптация содержания к потребностям и уровню знаний каждого учащегося.

3. Повышение вовлеченности студентов

- Интерактивные методы обучения (игровые элементы, симуляции).
- Использование мультимедийных форматов.

4. Эффективность образовательного процесса

- Снижение времени на проверку заданий благодаря автоматизации.

- Ускорение доступа к актуальным материалам и исследованиям.
- 5. Развитие цифровых навыков
  - Учащиеся осваивают работу с современными технологиями, что важно для их профессионального будущего. [6, с. 89–96.]
- Вызовы цифровизации образования
  - 1. Технологическое неравенство
    - Разрыв в доступе к современным устройствам и интернету между регионами и социальными группами.
  - 2. Недостаток подготовки преподавателей
    - Необходимость повышения квалификации педагогов для работы с цифровыми инструментами.
  - 3. Проблемы кибербезопасности
    - Защита данных учащихся и учебных заведений от утечек и кибератак.
  - 4. Дефицит социальных взаимодействий
    - При полном переходе на онлайн-обучение страдает развитие коммуникативных навыков и социального взаимодействия учащихся.
  - 5. Перегрузка учащихся
    - Использование большого количества цифровых инструментов может привести к информационной перегрузке и усталости.
- Перспективы цифровизации образования
  - 1. Широкое внедрение искусственного интеллекта
    - Использование ИИ для анализа больших данных об успеваемости и прогнозирования образовательных результатов.
  - 2. Глобализация образовательного процесса
    - Расширение международных онлайн-курсов и платформ для студентов из разных стран.
  - 3. Развитие гибридного обучения
    - Сочетание традиционных и цифровых методов обучения для создания сбалансированного подхода.
  - 4. Стимулирование междисциплинарных исследований
    - Использование цифровых технологий для интеграции знаний из разных областей.
- Цифровизация образования предоставляет уникальные возможности для улучшения качества обучения, делает его доступным и персонализированным. Однако для успешной интеграции цифровых технологий необходимо решить вопросы технологического неравенства, обучения педагогов и кибербезопасности. Правильное сочетание традиционных и цифровых методов станет залогом гармоничного развития образовательной системы в будущем. . [7,с.54–61.]

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алексеева, Л. В. Цифровизация образования: проблемы и перспективы // Современное образование. – 2022. – № 3. – С. 12–18.
2. Губанова, Е. А., Смирнова, Т. В. Цифровая трансформация культуры: новые вызовы и возможности // Культурология сегодня. – 2023. – № 2. – С. 45–52.
3. Ильин, М. А. Искусственный интеллект в образовательной среде: опыт и перспективы применения // Инновации в образовании. – 2021. – № 4. – С. 78–84.
4. Карасев, Д. В. Цифровая культура в условиях глобализации // Вестник культурологии. – 2022. – Т. 19, № 1. – С. 23–29.
5. Колесников, В. П. Оцифровка культурного наследия: технологии и их влияние // Архивное дело. – 2022. – № 6. – С. 37–42.
6. Макарова, О. Н., Петров, И. В. Виртуальная реальность в образовании: перспективы использования // Образовательные технологии. – 2023. – № 1. – С. 14–21.
7. Сидоров, А. Б. Цифровизация в гуманитарных науках: трансформация образовательного процесса // Гуманитарные исследования. – 2023. – № 4. – С. 89–96.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-54-64
УДК 372.891

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ГИС НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

ГРОЗОВСКИЙ НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ

Магистр педагогических наук, преподаватель П(Ц)К Туризма и бизнеса, Колледж
экономики, бизнеса и права, г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные вопросы применения современных технологий и ГИС на уроках географии. Осуществляя различные подходы к изучению географии в совокупности с выбранной педагогической технологией и методов обучения, педагогу предоставляется возможность сформировать и развить у обучающихся актуальные знания, умения и навыки в сфере географического знания.

Ключевые слова: география, ГИС, геоинформационные системы, инновации, современные технологии

Современные технологии играют ключевую роль в повышении качества образования. Их внедрение способствует улучшению взаимодействия между учителем и учеником, делает процесс обучения более наглядным, доступным и увлекательным. Применение современных технологий на уроках географии дает ряд преимуществ: интерактивные методы помогают сохранять внимание и интерес учащихся, обеспечивают возможность дистанционного изучения процессов и явлений природы, адаптируют учебный процесс под темп и навыки каждого конкретного ученика и др. [1-5]

География как школьный предмет играет ключевую роль в формировании пространственного мышления, оно помогает учащимся ориентироваться в реальном и абстрактном пространстве, развивая умения работать с картами, моделями объектов и явлений, графиками. Это мышление важно не только для понимания географических процессов, но и для решения практических задач, таких как планирование маршрутов или оценка природных ресурсов. Уровни развития пространственного мышления варьируются от простого распознавания объектов до мысленного оперирования сложными пространственными представлениями, что способствует развитию аналитического подхода, интеграции различных знаний и развития критического мышления. Аналитические навыки, развиваемые на уроках географии, включают оценку взаимосвязей между природными, социальными и экономическими процессами и явлениями. Это помогает учащимся понимать глобальные проблемы, такие как изменение климата или перенаселение, а также разрабатывать решения для устойчивого развития, ведь в последние годы география всё больше способствует воспитанию экологической и социальной ответственности, формирует патриотизм и любовь к родной культуре, что очень ценно в эпоху глобализации. [6-7]

Целью данной статьи является анализ преимуществ, возможностей и вызовов применения современных технологий и геоинформационных систем (ГИС) на уроках географии, а также определение их роли в повышении качества обучения и развитии пространственного мышления учащихся.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи:

1. Исследовать основные преимущества и потенциал использования современных технологий и ГИС на уроках географии.
2. Оценить влияние технологий на развитие аналитического и пространственного мышления школьников.
3. Проанализировать основные барьеры внедрения технологий в образовательный процесс и предложить возможные пути их преодоления.

Внедрение современных технологий и геоинформационных систем (ГИС) в образовательный процесс поддерживается рядом правовых актов и нормативных документов Республики Казахстан. Основу регулирующей базы составляет Закон РК «Об образовании», который определяет стратегию цифровизации и внедрения инновационных методов в обучение. Важным ориентиром служат положения Государственной программы развития образования и науки, акцентирующей внимание на необходимости интеграции информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в учебный процесс. Программа «Цифровой Казахстан» определяет приоритеты цифровой трансформации, включая развитие образовательных платформ и обучение педагогов работе с современными инструментами. Кроме того, использование технологий в обучении соответствует требованиям Государственных общеобязательных стандартов образования (ГОСО), направленных на повышение качества подготовки учащихся. Все эти документы формируют правовую основу для применения ГИС и технологий на уроках географии, подчеркивая их важность в развитии аналитического мышления, пространственных навыков и компетенций учащихся.

Современные технологии активно трансформируют процесс обучения, делая его более интерактивным, доступным и эффективным. Для успешного внедрения технологий в образовательный процесс требуется создание соответствующих условий, включая стабильное интернет-соединение, наличие смартфонов или персональных компьютеров, а также оснащение учебных классов интерактивными досками или тач-панелями. Такие устройства обеспечивают наглядность и увлекательность процесса обучения, позволяя проводить тестирования в реальном времени, демонстрировать учебные материалы и вовлекать учащихся в обсуждения, что, в свою очередь, способствует развитию их вербальных навыков.

Технологии виртуальной (VR) и дополненной реальности (AR) значительно расширяют образовательные возможности. Например, VR позволяет погрузить учащихся в виртуальные 3D-окружения для изучения процессов в географии, а AR помогает визуализировать сложные объекты и явления. Примером использования AR является приложение Merge Cube, рабочее окно представлено на рисунке 1, которое предоставляет возможность взаимодействовать с виртуальными моделями, развивая пространственное мышление и углубляя понимание сложных явлений. Приложение предлагает красочные, детализированные и динамичные объекты для изучения, такие как геологическое строение Земли и тектонические процессы. Однако, его использование сопряжено с финансовыми затратами — стоимость составляет порядка 30 долларов США. [Рисунок 1]

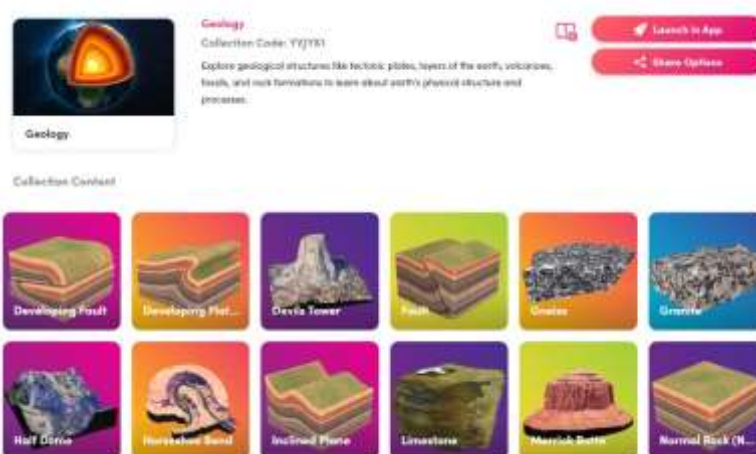

Рисунок 1

Внедрение методики использования VR и AR требует этапного подхода:

- Сроки реализации: начальный этап (1 год) включает подбор оборудования, обучение педагогов и пилотное внедрение технологий; второй этап (2-3 года) предполагает массовое внедрение и анализ результатов.

- Принципы реализации: доступность технологий, наглядность, интерактивность и адаптивность к образовательным стандартам.

- Методы и механизмы: проведение тренингов для педагогов, разработка интерактивных уроков, интеграция технологий в учебные планы.

Приложения Star Walk 2 и Solar Walk дополняют процесс обучения, позволяя изучать астрономию и ориентирование. Учащиеся могут взаимодействовать с объектами, такими как карта звёздного неба, рисунок 2, что способствует развитию аналитического мышления и творческого подхода. [Рисунок 2]

Рисунок 2

Реализация подобных проектов требует:

- Сроки реализации: 6 месяцев на подбор и тестирование приложений, 1 год на интеграцию в учебный процесс.

- Принципы реализации: интерактивность, практическая применимость, соответствие образовательным целям.

- Методы и механизмы: создание методических рекомендаций, проведение открытых уроков, анализ обратной связи от учащихся.

ГИС, интегрируя географию и информатику, предоставляют уникальные возможности для визуализации и анализа пространственных данных. Изначально ориентированные на информационно-поисковые системы, современные ГИС используют картографические материалы как основу для создания моделей условий окружающей среды. Это позволяет изучать взаимосвязи между объектами и анализировать данные в их географическом окружении.

Применение ГИС в образовательной практике включает следующие направления:

1. Географическое обучение и исследования:

- Визуализация данных для понимания пространственных взаимосвязей.
- Анализ данных по демографии, экологии и экономике.

2. Образовательные проекты:

- Создание проектов с использованием реальных данных для развития аналитических навыков.

- Интеграция данных из разных областей знаний.

3. Управление образовательными учреждениями:

- Планирование инфраструктуры и распределение ресурсов.

4. Экологическое образование:

- Анализ и мониторинг изменений в экосистемах.

5. Градостроительное образование:

- Оценка влияния строительства на окружающую среду.

Методика использования ГИС включает:

- Сроки реализации: 1 год на обучение педагогов, 2 года на разработку и внедрение образовательных проектов.

- Принципы реализации: междисциплинарный подход, практическая направленность, соответствие образовательным стандартам.

- Методы и механизмы: создание интерактивных карт, проведение проектных исследований, использование специализированных программ, таких как ArcGIS, QGIS и Google Earth.

Работы Казанцевой Л.П. и Жигаловой Н.М. подчёркивают значимость ГИС для проектной деятельности в обучении географии. Например, разработка методических материалов с использованием ГИС позволяет улучшить качество преподавания, сделав его более интерактивным и увлекательным. С момента появления первых коммерческих продуктов в области ГИС их использование стремительно развивается, предлагая преподавателям новые инструменты для повышения эффективности образовательного процесса.

Таким образом, современные технологии, включая VR, AR и ГИС, трансформируют процесс обучения, делая его более интерактивным и привлекательным. Внедрение этих технологий требует чёткой стратегии, этапного подхода, а также обучения педагогов. Их применение позволяет не только улучшить понимание учебного материала, но и развить у учащихся аналитическое и пространственное мышление, отвечающее требованиям современного образовательного процесса. [11-12]

ArcGIS от компании Esri — это программный комплекс, который используется для анализа данных и создания карт, подходит для профессионального использования, включая управление большими массивами данных, пространственный анализ и разработку интерактивных приложений. ArcGIS обладает широкими возможностями, такими как 3D-визуализация и работа с большими базами данных. На уроках географии ArcGIS может применяться для написания школьных проектов в РНПЦ Дарын и др. и НИРС на базе колледжей. На рисунке 3 представлен пример работы с ArcGIS в школьной проектной деятельности – создание карты исследуемого региона. [13, Рисунок 3]

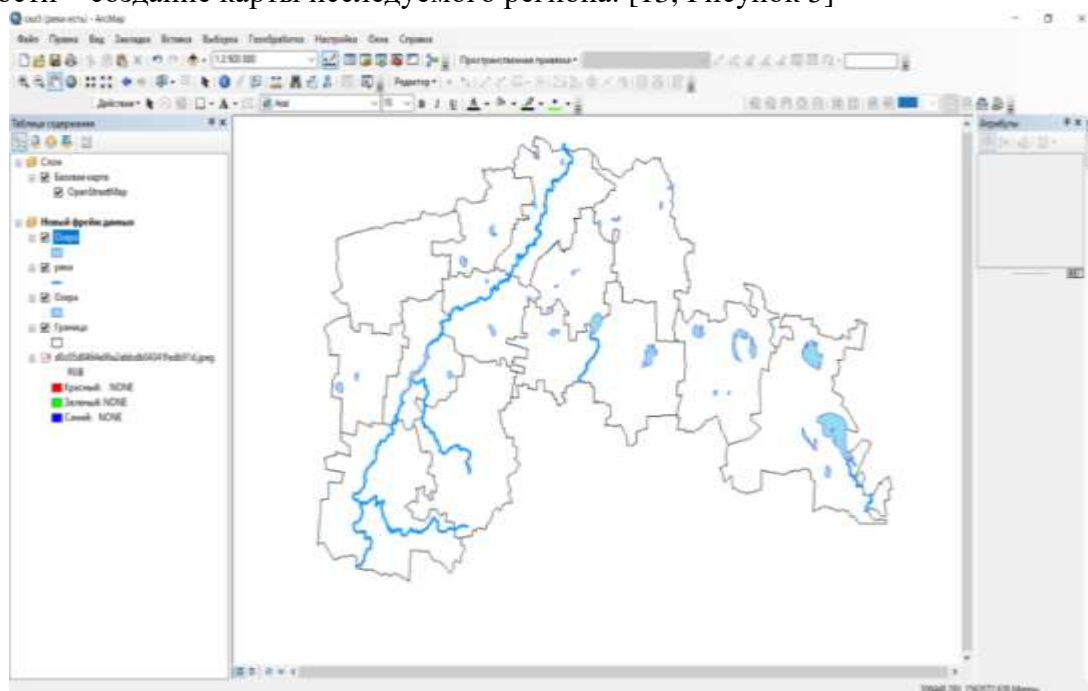

Рисунок 3

Еще одной интересной ГИС для изучения в рамках уроков географии может стать QGIS — это бесплатное программное обеспечение с открытым исходным кодом, которое обеспечивает доступ к широкому спектру инструментов для анализа и визуализации данных.

Оно поддерживает различные форматы данных, включая растровые и векторные. QGIS активно используется в академической и исследовательской деятельности благодаря своей гибкости и доступности.

Использование Google Earth на уроках географии представляет собой более интуитивный инструмент для изучения мира с использованием спутниковых изображений и 3D-моделей. Он идеально подходит для базового анализа и визуализации географических данных. Примером работы с Google Earth может стать изучение распространения тех или иных природных зон, расчет площадей пространственных объектов, пример рабочего пространства представлен на рисунке 4. [Рисунок 4]

Рисунок 4

National Geographic MapMaker — это образовательная платформа, которая позволяет учащимся и преподавателям создавать карты с использованием готовых данных. Она подходит для простых исследований и визуализации информации, что делает ее полезной в учебной среде. Эти инструменты играют важную роль в различных отраслях — от науки и образования до управления ресурсами и городского планирования, что может помочь в профорientационной работе на уроках географии. Каждый из них может быть адаптирован под определенные цели пользователя, от базового обучения до глубокого анализа данных. Пример рабочего окна представлен на рисунке 5. [14-16, Рисунок 5]

Рисунок 5

Одним из основных инструментов для преподавания географии с использованием ГИС являются интерактивные карты. Они позволяют учащимся визуализировать географическую информацию в реальном времени, что значительно усиливает наглядность и доступность материала. Например, с помощью таких платформ, как Google Earth Engine, школьники могут наблюдать изменения природных объектов в динамике, таких как таяние ледников, пересыхание озер, а также следить за любыми другими географическими процессами. Использование интерактивных карт дает возможность учащимся исследовать конкретные регионы мира, анализировать природные катастрофы или изучать географические особенности различных стран. Так, например, перейдя во вкладку *timelapse*, ученик имеет возможность отследить динамику изменений природных условий за последние 40 лет в любой точке мира. На рисунке 6.1 и 6.2 представлено сравнение площадей Аральского моря в 1984 и 2022 годах, данный материал может быть использован при объяснении тем по разделам “Картография и геоинформатика”, “Природопользование и Геоэкология”, “Глобальные проблемы человечества”. [Рисунок 6.1, 6.2]

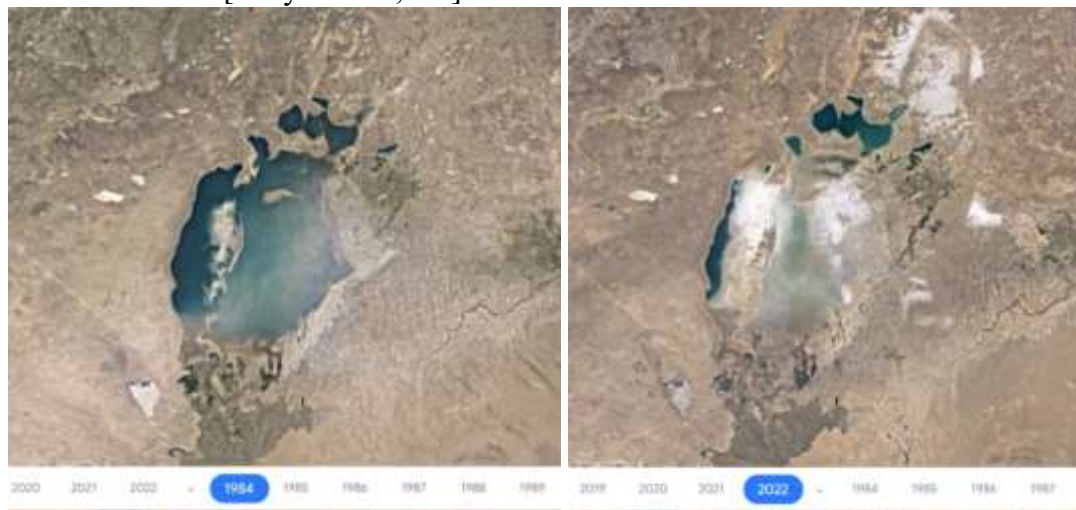

Рисунок 6.1 и 6.2

Кроме того, ГИС предоставляют уникальные возможности для анализа данных и моделирования географических процессов. Учащиеся могут работать с большими объемами данных, что помогает им понять, как различные географические факторы взаимосвязаны. Например, изменение климата или даже прогнозирование природных катастроф становятся более понятными через моделирование с использованием ГИС. Ярким примером может стать работа с помощью сервисов погоды Windy и Ventusky. Переключаясь между активными слоями, учитель имеет возможность объяснить и показать в динамике многие атмосферные процессы, будь то формирование циклона или движение атмосферных фронтов. На рисунке 7 представлен снимок рабочего пространства Ventusky и прохождение холодного атмосферного фронта по территории Южного и Центрального Казахстана. На рисунке 8.1 и 8.2 окно Windy и формирование циклона у берегов Северной Америки. [Рисунок 7, 8.1, 8.2]

Рисунок 7

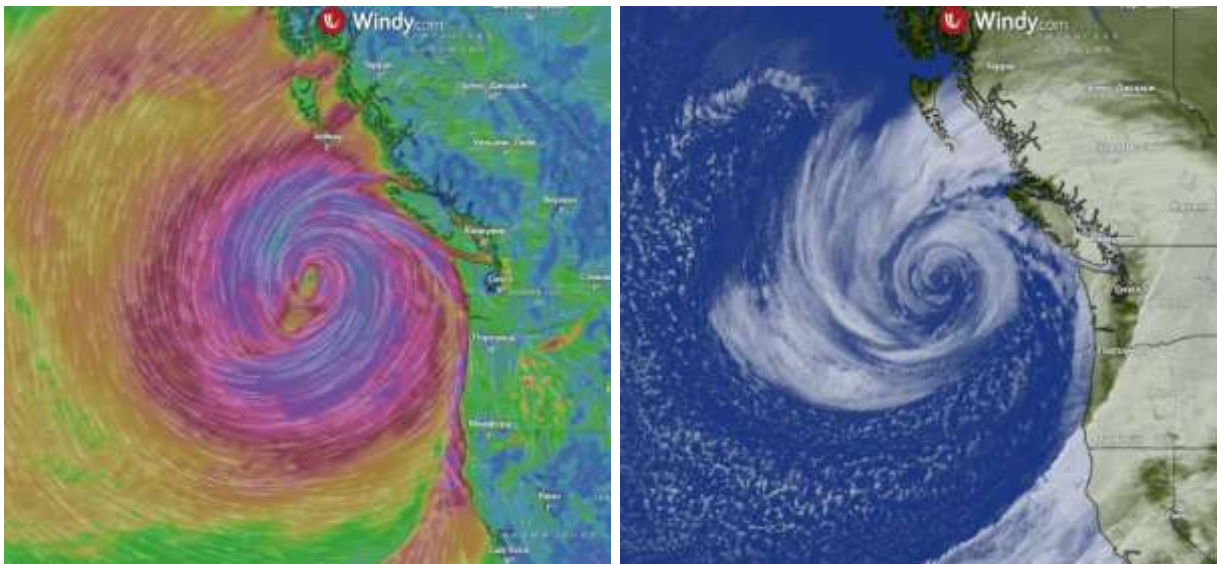

Рисунок 8.1 и 8.2

Практическое использование ГИС на уроках географии также включает разнообразные задания, которые позволяют учащимся применить полученные знания на практике. Учащиеся могут создавать карты природных зон мира, климатических условий, плотности населения или использования земель, что способствует не только развитию навыков работы с ГИС, но и углубленному пониманию географии. Учащиеся могут анализировать изменения ландшафта, такие как вырубка лесов, изменение русел рек или повышение уровня моря. Это помогает ученикам понять, как антропогенные факторы влияют на природу и какие последствия может иметь человеческая деятельность для планеты.

Подходя к преимуществам применения современных технологий и ГИС на уроках географии мы постепенно понимаем, что подобные формы работы куда лучше привлекают внимание учащихся, делая учебный процесс более динамичным и увлекательным. Интерактивные и визуальные элементы обучения помогают школьникам лучше понять процессы, которые раньше мы видели только на бумаге в виде таблиц и графиков. Это позволяет сделать географию более «живой» и «осязаемой», а значит — более привлекательной для учащихся, особенно в условиях цифровой эпохи. Важным аспектом является и то, что использование современных технологий готовит учащихся к реальной профессиональной деятельности, где работа с данными, анализ и использование ГИС-инструментов становятся неотъемлемой частью многих сфер деятельности, особенно рабочих профессий. Применение таких технологий в школьном обучении способствует ранней профориентационной работе. Это может быть полезно для будущих географов, экологов, урбанистов, геодезистов, специалистов в области логистики и других профессий, где навыки работы с ГИС играют важную роль. Кроме того, применяемые инновационные технологии позволяют более эффективно изучать сложные географические процессы через моделирование. Вместо того чтобы изучать теоретические концепты без наглядных примеров, ученики могут работать с реальными данными, моделируя изменения климата, природных ландшафтов, миграцию населения и другие географические явления. Это позволяет не только повысить качество обучения, но и развить у школьников способность к предсказанию и планированию, а также способствует пониманию причинно-следственных связей между различными процессами. [17]

Применение современных технологий и геоинформационных систем (ГИС) на уроках географии продемонстрировало свою эффективность на примере выполнения школьного проекта по геоэкологии для конкурса РНПЦ «Дарын». Учащаяся 9 класса, осваивая ГИС с нуля, провела исследование, направленное на изучение причин и последствий паводковых вод в городе Кокшетау. На основе имеющихся данных была разработана цифровая модель рельефа, выполнен анализ сети ложбин стока, уклонов поверхности, а также созданы карты

подтопляемых зон. Все это позволило выявить основные причины паводков, среди которых недостатки городской ливневой системы и особенности рельефа территории. Важным этапом работы стало создание и использование алгоритма применения ГИС для школьных проектов по геоэкологии, который включал 7 шагов, начиная от сбора данных и работы с космическими снимками Геологической службы США до анализа результатов. Учащаяся применяла восьмиканальные спутниковые снимки с разрешением до 30 метров, что позволило провести качественный и детализированный анализ местности. По результатам исследования были предложены конкретные меры, такие как модернизация ливневой системы города и увеличение пропускной способности стоков на центральных улицах. Работа получила высокую оценку как пример успешного применения ГИС для решения экологических проблем и завоевала 3 место на Республиканском этапе конкурса. Данный проект продемонстрировал не только практическую значимость применения ГИС в образовательном процессе, но и их потенциал в решении актуальных урбоэкологических задач. Освоение технологий способствовало развитию у учащейся аналитических и исследовательских навыков, а также позволило реализовать проект с выраженным прикладным характером. Этот пример подтверждает, что использование ГИС на уроках географии не только развивает интерес школьников к изучению окружающего мира, но и открывает перспективы применения знаний в реальных условиях. [Рисунок 9]

Таким образом, применение современных технологий и ГИС на уроках географии предоставляет не только более глубокое и интерактивное обучение, но и развивает у учащихся ключевые навыки, которые будут полезны им в будущем. Это способствует не только повышению качества образовательного процесса, но и подготовке учеников к вызовам современного мира, где технологии и способность работать с данными становятся все более важными.

Рисунок 9

Одним из главных вызовов является необходимость обучения педагогов работе с ГИС. Внедрение технологий требует от учителей новых знаний и навыков. Многие педагоги, особенно в сельских или малокомплектных школах, могут не обладать достаточной подготовкой для эффективного использования ГИС в учебном процессе. Потребность в постоянном профессиональном развитии и обучении учителей — это значительная проблема, поскольку не все образовательные учреждения могут предложить такие курсы или тренинги.

Без должной подготовки учителей процесс интеграции ГИС в уроки может быть неэффективным, что, в свою очередь, снижает возможные образовательные результаты. Также существует проблема ограниченных технических ресурсов в некоторых школах. Современные технологии, включая использование ГИС, требуют наличия мощных компьютеров и надежного интернета. В многих образовательных учреждениях, особенно в отдаленных районах, такие ресурсы могут быть ограничены или вовсе отсутствовать. Отсутствие достаточной инфраструктуры становится серьезным препятствием для эффективного использования ГИС и других образовательных технологий. Проблемы с доступом к современным компьютерам или планшетах могут привести к неравномерному распределению образовательных возможностей среди учеников. Еще одной важной проблемой является недостаточный доступ к программному обеспечению и лицензиям. Многие программы ГИС, такие как ArcGIS, требуют лицензионных затрат, которые могут быть недоступны для большинства государственных школ. Некоторые школы могут использовать лишь ограниченные версии программ или вовсе не иметь возможности приобрести необходимое ПО. Это ограничивает доступ учащихся к полному функционалу программ и, как следствие, снижает качество образовательного процесса. В некоторых случаях, хотя существуют бесплатные версии программ (например, QGIS), их использование может потребовать дополнительных усилий для обучения и настройки. Все эти вызовы делают внедрение технологий в образовательный процесс более сложным и требуют комплексного подхода. Для успешной интеграции ГИС и других современных технологий важно уделить внимание профессиональной подготовке педагогов, улучшению инфраструктуры и обеспечению доступа к необходимым ресурсам. Только при решении этих проблем можно максимально эффективно использовать возможности ГИС для повышения качества образования.

Говоря о рекомендациях для педагогов, желающих разбавить привычную деятельность чем-то новым, в первую очередь нужно обучаться основам работе с ГИС. Для успешного применения ГИС в учебном процессе учителям необходимо пройти курсы или семинары, которые помогут освоить основные инструменты и возможности ГИС. На сегодняшний день существует множество онлайн-курсов, вебинаров и образовательных ресурсов, которые позволяют педагогам изучить основы работы с такими программами, как QGIS или ArcGIS, а также с другими инструментами, такими как Google Earth. Систематическое обучение педагогов позволяет повысить их квалификацию и уверенность в использовании ГИС на уроках, что способствует лучшему восприятию этого инструмента учениками. Постепенное внедрение технологий на уроках также является важной рекомендацией. Внедрение современных технологий в образовательный процесс должно происходить постепенно, с учетом уровня подготовки как учителей, так и учащихся. Начинать можно с простых задач и инструментов, таких как использование Google Earth или простых онлайн-карт, и постепенно переходить к более сложным системам, таким как ArcGIS или QGIS. Постепенное введение технологий позволяет избежать перегрузки учеников и учителей, а также дает возможность адаптироваться к новым методам обучения. Кроме того, использование бесплатных или условно-бесплатных программных продуктов может стать важной стратегией для школ с ограниченным бюджетом. Существует множество бесплатных программ и платформ, которые могут заменить более дорогие аналоги. Например, QGIS является мощным бесплатным инструментом для работы с географическими данными и ГИС, и его можно использовать в классе для обучения учащихся без необходимости приобретать дорогие лицензии. Также можно использовать онлайн-платформы, такие как Google Earth, для работы с картами и моделями. Это позволяет сократить расходы школ на лицензирование ПО, сохраняя при этом высокое качество образования. Интеграция ГИС с другими технологиями также является ключевым моментом в процессе обучения. Например, использование интерактивных досок, планшетов или смартфонов в сочетании с ГИС-инструментами позволяет сделать уроки более интересными и увлекательными. Ученики могут работать с картами и моделями как на компьютерах, так и на мобильных устройствах, что способствует развитию гибкости и

мобильности учебного процесса. Интеграция разных технологий помогает учителям разнообразить формы подачи материала, делая уроки более динамичными и привлекательными для учеников. Таким образом, рекомендации для учителей по внедрению ГИС и технологий в образовательный процесс включают обучение и повышение квалификации педагогов, постепенное внедрение технологий, использование бесплатных программных продуктов и интеграцию разных технологий для создания более эффективного и увлекательного образовательного процесса. Следуя этим рекомендациям, учителя могут успешно преодолеть вызовы, с которыми они сталкиваются, и значительно повысить качество обучения географии.

В заключение, важно отметить, что активное внедрение технологий в образовательный процесс открывает новые возможности для школьников, повышает интерес к учебе и позволяет преподавателям более эффективно передавать знания. Однако для успешной интеграции ГИС и других технологий необходимо учитывать вызовы, стоящие перед нами. Это требует комплексного подхода со стороны образовательных учреждений, Министерства Просвещения и общественности, направленного на создание условий. Активное внедрение современных технологий и ГИС в школьное образование является важным шагом на пути к улучшению качества преподавания и подготовке учеников к глобальной конкуренции, где навыки работы с данными и географическими системами играют важную роль.

ЛИТЕРАТУРА

1. Здесенко Л.А. Современные образовательные технологии как условие повышения качества образования // Молодой ученый [Электронный ресурс]. 2023. № 47 (494). С. 157–161. URL: <https://moluch.ru/archive/494/108187> (Дата обращения: 10.12.2024).
2. Чернов К.С., Косенко Е.А., Ермолаева В.В. Влияние информационных технологий на образование и главная проблема современного образования в России // Молодой ученый [Электронный ресурс]. 2018. № 22 (208). С. 358–360. URL: <https://moluch.ru/archive/208/51049> (Дата обращения: 10.12.2024).
3. Исмагилов Н.А., Хабибуллин И.Р., Азовцева О.В. Современные технологии цифровой образовательной среды // Молодой ученый [Электронный ресурс]. 2023. № 12 (459). С. 155–158. URL: <https://moluch.ru/archive/459/101021> (Дата обращения: 10.12.2024).
4. Родичева А.В. Цифровые технологии в современной школе // Молодой ученый [Электронный ресурс]. 2022. № 4 (399). С. 365–368. URL: <https://moluch.ru/archive/399/88272> (Дата обращения: 10.12.2024).
5. Таршхоева Ж.Т. Информационные технологии в системе современного образования // Молодой ученый [Электронный ресурс]. 2021. № 29 (371). С. 21–24. URL: <https://moluch.ru/archive/371/83281> (Дата обращения: 10.12.2024).
6. Бахтин Ю.К., Соловьев К.А. Географическое образование: история и современность // Молодой ученый [Электронный ресурс]. 2014. № 21 (80). С. 53–55. URL: <https://moluch.ru/archive/80/14513> (Дата обращения: 10.12.2024).
7. Место и роль географии в современной школе [Электронный ресурс]. URL: <https://nsportal.ru/shkola/geografiya/library/2019/11/05/mesto-i-rol-geografii-v-sovremennoy-shkole> (Дата обращения: 10.12.2024).
8. VC.ru [Электронный ресурс]. URL: <https://vc.ru/> (Дата обращения: 10.12.2024).
9. Virtre.ru [Электронный ресурс]. URL: <https://virtre.ru/> (Дата обращения: 10.12.2024).
10. Habr [Электронный ресурс]. URL: <https://habr.com/ru/feed/> (Дата обращения: 10.12.2024).
11. Фролова Н.И. Использование геоинформационных систем в образовании // Материалы международного научного форума «Образование. Наука. Культура». Гжель: Гжельский государственный университет, 2023. С. 523.
12. Глотов А.А. Интеллектуализация геоинформационных систем: подходы и направления // Совзонд.
13. Грозовский Н.Н., Мазбаев О.Б. Особенности геоинформационного картографирования водных объектов // Материалы XI Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы математики и естественных наук», посвященной 100-летию со дня рождения к.п.н., доцента В.Л. Рабиновича.
14. История картографирования [Электронный ресурс]. URL: <https://storymaps.arcgis.com/stories/bbc0883ef7764946a45e0fb3d23d7172> (Дата обращения: 10.12.2024).
15. Google Earth: Is It a True GIS? [Электронный ресурс]. URL: <https://gearthhacks.com/google-earth-is-it-a-true-gis/> (Дата обращения: 10.12.2024).
16. Adding Google Maps to QGIS [Электронный ресурс]. URL: <https://opensourceoptions.com/how-to-add-google-satellite-imagery-and-google-maps-to-qgis/> (Дата обращения: 10.12.2024).
17. Грозовский Н.Н., Мазбаев О.Б. Изучение геоэкологических проблем в школьном курсе географии // Материалы Международной научно-практической конференции «Шоқан оқулары-27: Роль университетской науки в развитии региона».

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-65-73

УДК 372.891

ПРОЕКТНЫЙ МЕТОД В ГЕОГРАФИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ГИС-ТЕХНОЛОГИЙ

ГРОЗОВСКИЙ НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ

Магистр педагогических наук, преподаватель П(Ц)К Туризма и бизнеса, Колледж экономики, бизнеса и права, г. Караганда, Республика Казахстан

***Аннотация:** статья посвящена проектному методу в географическом образовании, с акцентом на его использование в решении геоэкологических задач и применении современных технологий, таких как геоинформационные системы (ГИС) и дистанционное зондирование Земли (ДЗЗ). Рассматривается роль проектного метода в школьном обучении, его значение для формирования экологической ответственности учащихся и развития навыков критического мышления. Обсуждаются проблемы и перспективы внедрения проектного подхода в школьное географическое образование, включая ограничения в технических ресурсах, подготовке учителей и доступности специализированного программного обеспечения. Особое внимание уделяется значению использования ГИС и ДЗЗ для анализа географических данных и их интеграции с другими дисциплинами. В статье подчеркивается важность этого подхода для создания качественных проектов, направленных на решение экологических и геоэкологических проблем, а также формирования необходимых компетенций для будущей профессиональной деятельности.*

***Ключевые слова:** проектный метод, география, геоэкология, экологическое образование, геоинформационные системы, дистанционное зондирование Земли, школьное обучение, проектно-исследовательская работа, экология, инновационные технологии.*

В современном образовательном процессе важным аспектом является интеграция теоретических знаний с практическими навыками, что особенно актуально в контексте преподавания географии. В последнее десятилетие проектный метод становится одним из ключевых инструментов для формирования у школьников и студентов не только глубоких знаний, но и критического мышления, умения работать с информацией и принимать решения на основе анализа реальных данных. В особенности, проектная работа в географии, включая геоэкологические исследования, способствует развитию у обучающихся экологической сознательности и ответственности за сохранение природной среды. В условиях ускоренного технико-экономического прогресса, а также глобальных экологических вызовов, проблемы устойчивого развития и сохранения природы становятся все более актуальными. Наряду с этим, быстрые изменения в окружающей среде требуют от школьников не только теоретических знаний, но и практических навыков для решения актуальных экологических проблем. География, в том числе через проектный метод, помогает школьникам осознавать влияние человеческой деятельности на природу, используя современные технологии и методики, такие как геоинформационные системы (ГИС) и дистанционное зондирование Земли (ДЗЗ). Целью данной статьи является анализ применения проектного метода в географии как способа решения экологических и геоэкологических проблем школьного образования. Рассматриваются проблемы, связанные с внедрением проектного метода в образовательный процесс, а также перспективы использования новых технологий для улучшения качества школьного образования в данной области.

Мода на проектное мышление проникла в различные сферы деятельности, начиная от государственного управления и заканчивая образованием. Термины «проект» и «проектирование» стали неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Сегодня проекты играют первостепенную роль в научной деятельности, культуре, спорте и других областях. Мы часто слышим о проектах на телевидении, будь то концепция телевизионной передачи или

создание нового фильма или спектакля. Этот термин также активно используется в разговорах о создании и организации различных мероприятий. Кроме того, в Казахстане в последние несколько лет были запущены приоритетные национальные проекты, охватывающие ключевые аспекты общественной жизни, например, «Зеленый Казахстан», «Ұлттық Рухани Жанғыру» и другие. Эти проекты направлены на решение наиболее значимых проблем и улучшение качества жизни граждан. Они охватывают области здравоохранения, образования, жилищного строительства и другие сферы. Проектное мышление стало не просто модой, а неотъемлемой частью современной культуры и образа жизни. Оно позволяет более системно и эффективно решать сложные задачи, учитывая разнообразные аспекты и интересы общества. Это подход, который способствует инновациям и содействует достижению глобальных целей развития государства. Проектный метод представляет собой не просто способ усвоения знаний, а возможность для учащихся развить свои познавательные, исследовательские и творческие способности. Проектная работа предоставляет учащимся возможность решать поставленные задачи, представляя результаты своих усилий в виде конкретного проекта. Это открытая дверь для развития творческого потенциала каждого ученика. Здесь они могут проявить себя как индивидуальности или работать в команде, проверить свои силы и применить накопленные знания на практике. Проектная деятельность не только приносит пользу самим учащимся, но и обществу в целом. Важно, что сами ученики формулируют интересные проблемы, которые они решают в рамках проекта. Эти решения обычно имеют практическую направленность и несут в себе значимость для самих учащихся. [1]

Проектно-исследовательская работа в школе представляет собой инновационный метод, который совмещает учебно-познавательный компонент с игровым, научным и творческим подходами.

Проект отличается от регулярно воспроизводимого процесса тем, что:

- он имеет единичный жизненный цикл с фиксированными временными рамками начала и окончания;
- он ориентирован на достижение четко определенной конечной цели;
- его продукт по-своему уникален, у него могут быть прототипы, аналоги, но он обладает какими-то только ему присущими особенностями;
- он имеет более высокую неопределенность в части своего исхода, поскольку прошлый опыт не может служить надежной основой для прогнозирования его последствий

Сегодня проектная деятельность в современной школе играет главную роль в развитии учащихся. Этот метод обучения, зародившийся в начале 20 века, благодаря Джону Дьюи приобретает все большую популярность. «Я считаю, что единственный путь дать возможность ребёнку осознать его социальное наследие — это позволить ему опробовать те виды деятельности, которые делают саму цивилизацию тем, что она есть.», - так писал Д. Дьюи в своем труде «Моё педагогическое кредо» о разработанном им проектном методе, основанном на прагматической педагогике. [2]

С педагогической точки зрения, учебный проект представляет собой интегративное средство развития, обучения и воспитания. Учитель разрабатывает и развивает у учеников навыки начиная от постановки проблемы и целей, до планирования и анализа. Проект способствует развитию навыков поиска информации, практическому применению знаний, а также самообучению и творческой деятельности. Проектная работа начинается с потребности в чем-то новом или улучшении уже существующего. Прежде чем приступить к проекту, возникает актуальная потребность, необходимость в чем-то. Но если у нас есть знания о том, как удовлетворить эту потребность, проект может не потребоваться. В этом случае достаточно применить известный нам способ действий. Проект становится необходимым, когда сознаваемая потребность существует, но нет знания, каким образом ее удовлетворить. В такой ситуации говорят о наличии проблемы. Инновационный метод проектно-исследовательской работы в школе объединяет учебный, игровой, научный и творческий компоненты. Особенно стоит отметить то, что учащиеся, в первую очередь, приобретают навыки исследования.

Благодаря этому формируются специфические качества мышления, что невозможно без проектной деятельности. Таким образом, проектная деятельность не только способствует углубленному освоению знаний, но и развивает творческое мышление, исследовательские навыки и способствует формированию гражданской активности у учащихся. В современном мире она становится неотъемлемой частью образовательного процесса, подготавливая учащихся к успешной жизни в современном обществе. [3]

Ключевым аспектом научно-исследовательской работы является ее результативность и положительное влияние на учащегося. Развитие навыков критического мышления и самостоятельности. В процессе научных исследований, школьники учатся анализировать информацию, формулировать гипотезы, проводить эксперименты (если это применимо), анализировать данные и делать выводы на основе полученных результатов. Эти навыки являются фундаментальными для успешной научной деятельности и широко применимы в различных сферах обучения и будущей профессиональной карьере. Кроме того, развитие критического мышления помогает учащимся более глубоко понимать и критически оценивать информацию, с которой они сталкиваются в повседневной жизни.

Участие в конкурсах представляет собой уникальную возможность для учащихся развивать свои навыки, улучшать знания и приобретать новый опыт. Результаты конкурсов, будь то победа или даже участие в них, способствуют формированию уверенности в собственных силах, поощряют к более глубокому изучению предметов и тем, а также могут стать мощным мотиватором для дальнейших учебных и профессиональных достижений. Кроме того, участие в конкурсах может вдохновить на интерес к научным исследованиям и даже помочь в выборе будущей профессиональной области. Таким образом, конкурсная деятельность имеет значительный вклад в формирование и развитие личности учащегося.

В современной практике проведения конкурсов научно-исследовательских проектов среди школьников можно отметить Республиканский научно-практический центр «Дарын» (далее РНПЦ «Дарын»). Целью проведения подобных конкурсов обозначается содействие формированию интеллектуального потенциала школьников, что включает в себя задачи по стимулированию научно-исследовательской и учебно-познавательной деятельности учащихся, поддержке одаренных исследователей и пропаганде их достижений.

В процессе участия в конкурсах научных проектов школьники сталкиваются с постоянно возрастающими вызовами. Уровень сложности проектов постепенно увеличивается с каждым этапом соревнования. Это связано с тем, что с развитием собственных навыков и понимания предметной области учащихся возрастает их способность к более глубокому и качественному исследованию. Кроме того, растет и уровень конкуренции. С каждым этапом участвуют все более подготовленные участники, которые стремятся к победе или признанию своих заслуг в научном сообществе. Эта конкуренция мотивирует школьников к усердному труду, к углубленному изучению своей темы и к развитию научных навыков.

Тематика научно-исследовательских проектов, проводимых центром «Дарын» весьма обширна. Система рубрикатора построена на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации (ГРНТИ) и включает следующие направления:

- «Научно-технический прогресс, как ключевое звено экономического роста» - секции: физика, техника, наука о Земле и Космосе.
- «Математическое моделирование экономических и социальных процессов» - секции: математика, прикладная математика, информатика, экономика.
- «Здоровая природная среда – основа реализации стратегии «Казхстан – 2030» – секции: химия, биология, охрана окружающей среды и здоровья человека.
- «Исторические памятники Казхстана и перспективные туристические маршруты» – секции: история, краеведение, этнокультуроведение, языкознание, человек и общество, литература.

Научно-исследовательская деятельность среди школьников представляет собой ценный аспект образования, основанный на множестве разнообразных исследовательских подходов.

Эти подходы охватывают широкий спектр областей, включая фундаментальные исследования, прикладные работы, технические исследования, и многие другие. Фундаментальные исследования позволяют углублять теоретические знания в конкретных областях. Они выступают в качестве фундамента для последующих открытий и дополнительных исследований. Прикладные исследования, напротив, направлены на практическое применение знаний. Они решают конкретные задачи и имеют непосредственное воздействие на повседневную жизнь и промышленность. Технические исследования предполагают разработку или улучшение технических устройств, систем и программ. Это сфера, в которой инженерный подход сочетается с научным анализом и творческим мышлением. Разнообразие исследовательских направлений предоставляет школьникам возможность выбрать область, наиболее соответствующую их интересам и талантам. Эта деятельность способствует развитию критического мышления, аналитических способностей и умений применять теоретические знания на практике. Таким образом, разнообразие исследовательских работ становится основой для раскрытия потенциала молодых ученых и формирования будущих профессионалов в различных областях науки и технологий.

Знание изучаемого предмета является неотъемлемой частью конкурса проектов проводимого РНПЦ «Дарын». Поэтому тестирование, проводимое на втором этапе конкурса, среди 9-11 классов на 2 этапе областного тура включает в себя 60 тестовых заданий, разделенных по уровням сложности, на выполнение которых участникам предоставляется 2 астрономических часа. В отличие от олимпиадных заданий, тестирование представляет собой определенный административный срез по итогам первой четверти. Учащиеся выполняют трехуровневый тест с необходимым пороговым результатом не менее 50 процентов – 60 баллов. По некоторым секциям уровень владения предметом может оказаться существенно ниже, что влечет к снижению числа участников на последнем. Учитывая небольшое количество участников, набравших 50% и выше, в каждой из шести секций позже был снижен пороговый балл для перехода на третий этап. Например, в секции "Наука о Земле и космосе" – это 45 баллов, в "Прикладной математике" – 50 баллов, в "Экономике" – 40 баллов, в "Краеведении" – 45 баллов, в "Этнокультуроведении" – 45 баллов и в "Истории" – 55 баллов.

Оценка проектов проводится по 100 бальной шкале и критериям, включающим: актуальность поставленной проблемы, качество содержания проектной работы, методы исследования, научная и практическая ценность, оценка результата и умение автора представлять проект по трем направлениям – научное, ориентированное и практическое.

Для проверки уровня актуальности работы и исследовательской культуры РНПЦ «Дарын» организует проведение экспертизы, в которой на областном этапе в качестве экспертов выступают преподаватели региональных ВУЗов, а на республиканском – национальных. Серьезная задача работы эксперта состоит в определении соответствия проекта требованиям конкурса, отсутствия заимствований, актуальности, а также анализа методов работы. По итогам экспертизы работу либо рекомендуют к прохождению в следующий тур, либо нет.

Подобные конкурсы стремятся учитывать возможности учащихся и поддерживать на всех этапах начиная от предоставления различных направлений работ до выхода победителей на международные уровни.

По-моему мнению научно-исследовательская деятельность становится все более ценной составляющей образования. В этом контексте, конкурсы научных проектов среди школьников представляют собой неоценимую возможность для развития интеллектуального потенциала молодого поколения. Они способствуют формированию критического мышления, практических навыков и глубокого понимания научного метода. Участие в научных конкурсах обогащает образовательный опыт школьников, позволяя им применять теоретические знания на практике. Это поддерживает интерес к учебному процессу и мотивирует к самостоятельному поиску знаний.

Школьники, занимающиеся научными исследованиями, часто проявляют выдающиеся способности в анализе данных, аргументации и разработке гипотез. Такие мероприятия также способствуют выявлению талантливых учеников и предоставляют им возможность проявить свои способности и получить признание. Нужно отметить, что конкурсы научных проектов поддерживают формирование научных сообществ, в которых молодые исследователи могут обмениваться знаниями, опытом и вдохновением. Более того, участие в научных конкурсах готовит школьников к будущей научной карьере. Они получают практический опыт, освоение методов научного исследования и научного публицирования. Эти навыки могут быть крайне полезными при поступлении в ВУЗы и в последующей научной деятельности. Кроме того, научные конкурсы способствуют популяризации науки среди широкой аудитории. Они привлекают внимание к актуальным научным проблемам и исследованиям, что способствует распространению научного знания и формированию уважения к научной деятельности.

В итоге, конкурсы научно-исследовательских проектов играют важную роль в формировании интеллектуального и научного потенциала молодежи. Они предоставляют практический опыт и поддерживают талантливых исследователей. Эти мероприятия не только способствуют индивидуальному росту участников, но и способствуют развитию научного сообщества и популяризации науки в обществе.

В современном обществе, с расширением масштабов производства, вопрос сохранения природной среды становится все более существенным. Воздействие человеческой деятельности на окружающий мир углубляется, в то время как сам человек меняется крайне медленно, не успевая адаптироваться к этому стремительно нарастающему процессу. Таким образом, становится очевидным, что неотъемлемым условием выживания человечества является улучшение нравственных качеств личности до уровня, соответствующего масштабу и темпу изменений в современном мире.

Производственный рост и современные технологические достижения приносят с собой не только блага, но и серьезные угрозы для природной среды. Выбросы, загрязнение водоемов и разрушение экосистем становятся все более проблематичными аспектами современного общества. Подобные изменения, без сомнения, нарушают деликатное равновесие в природе и, в конечном итоге, могут нанести непоправимый ущерб биоразнообразию и жизнеспособности планеты.

Однако, несмотря на остроту ситуации, сама природа не в состоянии адаптироваться к таким глобальным изменениям с такой же скоростью, с какой они происходят. В отличие от природы, человеческое общество способно адаптироваться и меняться, но этот процесс происходит медленно и не всегда эффективно. В этом контексте становится ясным, что решение проблемы сохранения природы требует не только технических и научных разработок, но и серьезных изменений в сознании и нравственности человека. Необходимо стремление к более ответственному и уважительному отношению к природе, к пониманию собственной роли в этой системе и к готовности принимать меры для ее сохранения. В конечном итоге, совершенствование человеческой нравственности и уважение к природе становятся ключевыми аспектами выживания человечества в условиях быстрого развития технологий и расширения производства. [4]

Сформировать нравственность и уважение к природе, решить проблемы, поставленные перед обществом в области устойчивого развития можно через образование, а именно написание научных проектов по геоэкологии, экологии, и географии в целом, ведь это вносит огромный вклад не только в развитие духовных ценностей, но и решает практические задачи, конкретных исследований и проблем.

Как уже было сказано ранее в казахстанских школах проводятся конкурсы проектов и школьные исследования не стоят на месте соответственно. РНПЦ «Дарын» ежегодно проводит конкурсы и с материалами проектов можно ознакомиться на их сайте. Кроме того, в г. Караганда ежегодно проходит областной конкурс экологических агитбригад специальных организаций образования. Таким образом мы видим, что если РНПЦ «Дарын» работает с

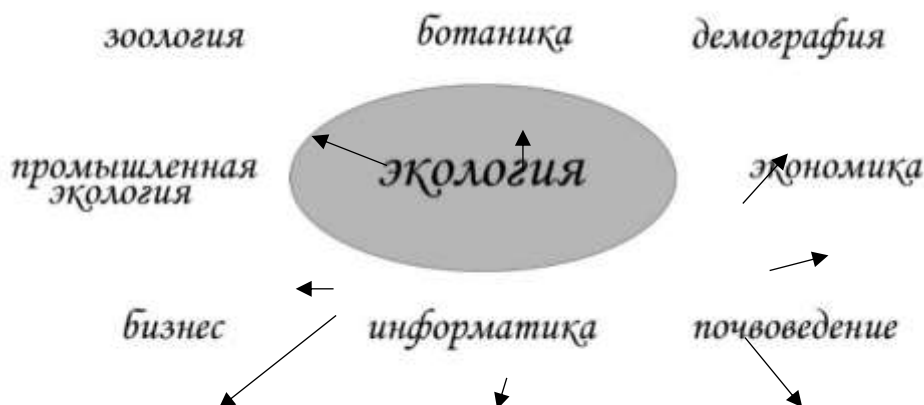
одаренным детьми, то ЭкоМузей г. Караганды смог охватить и учеников с особыми образовательными потребностями (ООП), что очень важно для современного образования и продвигает тему инклюзии и инклюзивности. [5]

Конкурс РНПЦ «Дарын» проводится в 4 этапа (от школьного до республиканского) по 4 направлениям в 16 секциях. Нас же, разумеется, интересуют проекты в секции «Охрана окружающей среды и здоровья человека». По списку конкурса научных проектов, доступного в сети интернет, можно отследить темы проектов, над которыми работали школьники в 2021-2023гг.:

- Влияние антропогенных факторов на структуру и динамику растительного покрова луговой и степной зон района Бәйтерек ЗКО
- Восковой червь – борец за экологию
- Получение биоразлагаемого материала из растительного сырья
- Влияние засоления на экологию распространения растений
- Изучение биологических особенностей и использование эффективных методов борьбы с еловой ложнощитовкой на хвойных деревьях в условиях пришкольного участка
- Агрессивные заносные виды сорно-рудеральной флоры города Тобыл
- Экстремальные способности растений в антропогенной среде
- «Вся правда о шоколаде»
- Геоинформационные технологии. Их применение в области экономики
- Изучение влияния экономических региональных диспропорций на миграцию посредством ГИС-моделирования
- Исследование причин и масштабов паводкового наводнения в селитебной зоне Кокшетау
- Применение ГИС в системах бизнес-анализа

Проанализировав темы проектов, мы видим, что большинство из них связаны с растительностью либо иной биотой, и касаются темы окружающей среды и геоэкологии лишь с биологической стороны, в то время как географическая оставлена полностью, либо почти полностью. Исследования с помощью ГИС проводились в части работ, а в остальных не использовались вообще, что значительно сужает возможности проектирования. Однако, несмотря на такие различия, и на наш взгляд минусами, в данных работах очень развиты связи геоэкологии и экологии с другими науками (рис. 1).

Современная школьная деятельность в сфере проектно-исследовательской работы с участием ГИС и ДЗЗ выделяется особой активностью и самостоятельностью обучающихся. В настоящее время ученики имеют возможность выбирать направления творческой работы, опираясь на свои собственные интересы. Экологические проекты, выполненные с использованием компьютерных технологий, предоставляют множество перспективных и практико-ориентированных задач, способствуя развитию важных информационных навыков.

Рисунок 1. Межпредметные связи в геоэкологических проектах

В контексте школьного образования, использование ГИС при проектировании обретает ключевое значение, поскольку позволяет эффективно интегрировать учебные материалы с реальным миром, обогащая образовательный процесс.

А ниже представлены положительные стороны использования ГИС:

- предоставляют уникальные возможности для активного обучения, позволяя учащимся взаимодействовать с реальными географическими данными. Это позволяет им не только углубить свои знания, но и развивать критическое мышление, аналитические навыки и навыки решения проблем.

- предоставляют учащимся возможность визуализировать географическую информацию с использованием карт и пространственных анализов. Это существенно улучшает усвоение материала и формирует более яркое представление о географических процессах и явлениях.

- способствуют интеграции знаний из различных предметных областей, таких как география, биология, история и другие. Например, при изучении геоэкологических проблем, учащиеся могут анализировать влияние человеческой деятельности на природные ресурсы с использованием географических данных.

- способствуют развитию пространственного мышления, что является важной компетенцией в современном мире. Умение анализировать и интерпретировать географическую информацию помогает лучше понимать мир вокруг нас.

- позволяют учащимся разрабатывать и аргументировать собственные выводы и решения на основе анализа пространственных данных. Это формирует навыки самостоятельной работы и принятия информированных решений.

Вопреки некоторым сложностям, таким как ограниченность технических средств, недостаток необходимого программного обеспечения, недостаточная подготовка учителей и ограниченное время для проектной работы, многие педагоги проявляют интерес к созданию подобных проектов. Это обусловлено рядом преимуществ, таких как оригинальность и новаторство, увлечение обучающихся работой с компьютером, расширение кругозора и повышение конкурентоспособности проектов.

Проекты, реализуемые в ГИС, могут быть разделены на две категории: те, что основаны на готовых продуктах или картах, и те, что создаются самостоятельно с применением более сложных геоинформационных систем, например, ArcGIS. Работа с последними предоставляет возможность создания уникальных карт с четким изображением. Сравнить ГИС, применяемые в проектной работе в школе можно с помощью таблицы 1.

Сотрудничество с организациями, работающими в области ГИС, является ключевым фактором для полного раскрытия потенциала обучающихся и учителя. Сегодня доступ к ГИС значительно упрощается благодаря использованию космических снимков и данных дистанционного зондирования Земли. Работа с этими данными предоставляет множество преимуществ, таких как доступность для всех желающих, возможность расчета экологических показателей и оценки территории.

Таким образом, использование ГИС и ДЗЗ в проектно-исследовательской работе по географии и экологии в школе не только позволяет заинтересовать обучающихся, но и способствует созданию качественных проектов, отражающих особенности территории с точки зрения географии и экологии. Этот подход стимулирует развитие творческого и информационного потенциала учащихся, что является важным аспектом современного образования.

Мы приходим к выводу, что использование ГИС при подготовке проектов в школе представляет собой мощный инструмент для оптимизации процесса, способствует активному и практическому обучению, расширяет возможности визуализации учебного материала и развивает критическое мышление. Путем интеграции ГИС в процесс разработки проектов мы формируем качественные знания и навыки учащихся, которые они смогут успешно применять в современном информационном обществе. [6-7]

Таблица 1. ГИС, применяемые в проектной работе в школе

Показатель	Google Earth	ArcGIS	Живая география
Функциональность	Позволяет изучить территорию Земли с космических снимков, позволяет проводить измерения, ставить метки.	Позволяет визуализировать (большие объёмы статистической информации, имеющей географическую привязку). В среде создаются и редактируются карты всех масштабов: от планов земельных участков до карты мира.	Поддержка условных пользовательских знаков, слоев, объектов и их характеристик выполнение расчетных операций – определение площади, длины и периметра. ведение статистики по характеристикам объектов.
Масштабируемость	Возможность одновременно работать и с очень большими наборами данных, и с очень большим числом прикладных запросов	Возможность одновременно работать и с очень большими наборами данных, и с очень большим числом прикладных запросов	Возможность одновременно работать с выбранными слоями.
Наглядность	Возможно пользоваться как ресурсами карты, так и спутниковыми снимкам	Возможность автоматического построения разнообразных картограмм, диаграмм; картирование объектов на основании их демографических характеристик	Возможно создавать карты на единой основе, с разнообразными условными знаками

В ходе исследования было рассмотрено значение проектного метода в географическом образовании, с акцентом на геоэкологические исследования и использование современных технологий, таких как геоинформационные системы (ГИС) и дистанционное зондирование Земли (ДЗЗ). Выявлено, что проектный метод в географии играет важную роль в подготовке школьников к решению экологических и геоэкологических проблем, помогает развивать у них навыки критического мышления, работы с реальными данными и принимает участие в формировании экологической ответственности. Современное школьное образование требует от учащихся не только теоретических знаний, но и способности анализировать и решать реальные экологические проблемы. Проектная работа, основанная на исследованиях окружающей среды, способствует углублению знаний школьников, помогает развивать навыки самостоятельной работы и принятия обоснованных решений. Важно отметить, что проекты, выполненные с применением геоинформационных и ДЗЗ, открывают перед

учащимися уникальные возможности для визуализации и анализа пространственных данных, что делает обучение более наглядным и интерактивным. Эти технологии становятся не только инструментом образовательного процесса, но и ключевым элементом формирования у школьников навыков работы с информационными системами, что имеет важное значение для их будущей профессиональной деятельности. Несмотря на значительные достижения в применении проектного метода, существуют и определенные проблемы, связанные с ограниченностью технических ресурсов, нехваткой специализированного программного обеспечения и недостаточной подготовкой учителей. Решение этих проблем потребует дальнейшего улучшения инфраструктуры образовательных учреждений, повышения квалификации педагогов и расширения возможностей для работы с современными технологиями. Важно также отметить, что проектная работа в географии, особенно с использованием ГИС, способствует более глубокому межпредметному подходу, интегрируя знания из различных областей наук, таких как биология, экология, география и экономика. Перспективы дальнейшего развития проектного метода в географии связаны с интеграцией новых технологических решений, улучшением взаимодействия между образовательными учреждениями и организациями, работающими в сфере геоинформационных технологий. Совершенствование этого подхода не только повысит качество образовательного процесса, но и способствует формированию у школьников необходимых компетенций для решения глобальных экологических и социальных проблем, что является важным аспектом устойчивого развития современного общества. Таким образом, проектный метод в географии является эффективным инструментом для развития у школьников не только знаний о природе и экологии, но и практических навыков, которые необходимы для осознания своей роли в защите окружающей среды и принятии обоснованных решений на основе анализа реальных данных. В будущем проектный метод, особенно с использованием ГИС и ДЗЗ, станет еще более востребованным в школьном образовании, расширяя возможности для реализации научных и экологических проектов и повышая уровень подготовки школьников к вызовам будущего.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беляков Е.М., Воскресенская Н.М., Иоффе А.Н. Проектная деятельность в образовании // Проблемы современного образования. 2011. № 3. С. 62–67.
2. Дьюи Дж. Моё педагогическое кредо. На путях к новой школе — на стороне подростка. // 2002. № 3.
3. Лазарев В.С. Проектная деятельность в школе: неиспользуемые возможности // Вопросы образования. 2015. № 3. С. 292–307.
4. Попов А.М. Актуальные проблемы экологического образования и воспитания // Вестн. Ом. ун-та. 2007. № 1. С. 141–146.
5. Новости [Электронный ресурс]. URL: http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=123294 (Дата обращения: 10.12.2024).
6. Григорьева А.В. Особенности применения ГИС и ДЗЗ в проектно-исследовательской деятельности по экологии и географии.
7. Актуальные проблемы экологии и природопользования: Сборник.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-74-78
ӘОЖ 517.518.232

ҚИСЫҚТЫҢ ОЙЫСТЫҒЫ МЕН ДӨҢЕСТІГІН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ДӘЛЕЛДЕУДЕ ҚОЛДАНУ

БАҚБЕРГЕН АРУЖАН

М. Әуезов атындағы ОҚУ жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы жоғары
мектебінің магистранты

ҚАРАТАЕВ ЖАҚСЫБЕРДЫ

ф.-м.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

***Аңдатпа.** Мектеп бағдарламаларында болып жатқан өзгерістер оқушылардың есептерді дәстүрлі емес тәсілдермен шығаруды меңгеруінің жоғары деңгейде болуын талап етеді. Пән мұғалімдерінің іс-тәжірибесінде оқушылардың математиканы сапалы меңгеруіне ықпал жасайтын есептерді жоғарыда айтылған тәсілдермен шығаруға баулу мәселесіне, олардың ойлау қабілеттерін дамытуға жете көңіл бөлінбей отыр. Соның салдарынан оқушылар есептерді шығарудың дәстүрлі емес тәсілдерін біртұтас жүйе ретінде көре алмайды, дәстүрлі емес тәсілдерді есептерді шығаруға шебер қолдана алмай отыр. Туынды мен интеграл жөнінде хабардар болу, көптеген табиғат заңдары жайлы ойды қарапайым тұжырымдауға мүмкіндік береді. Математика курсына дифференциалдық және интегралдық есептеу көмегімен функцияның қасиеттері зерттеледі, олардың графиктері сызылады, өспелі және кемімелі мәніне есептер шығарылады, геометриялық фигуралардың ауданы мен көлемі табылады. Яғни, математикалық талдау аппаратын қолданып кейбір элементарлық әдіспен шешіле бермейтін есептер қатарын қарастыруға болады. Дегенмен, математикалық талдау әдістерінің мүмкіндіктері осындай есептермен шектеле қоймайды.*

***Кілттік сөздер.** ойыс, дөңес, теңсіздік, график, функция, хорда, туынды.*

Теңсіздіктердің дұрыстығын бұл тәсілмен дәлелдеу мынадай тұжырымға негізделген:

Егер $[a; b]$ кесіндісінде f функциясының графигі жоғары қарай дөңес болса, онда кез келген λ , $0 \leq \lambda \leq 1$ үшін мына теңсіздік орындалады:

$$f(\lambda a + (1 - \lambda)b) \geq \lambda f(a) + (1 - \lambda)f(b),$$

дербес жағдайда, егер $\lambda = \frac{1}{2}$ болса, онда

$$f\left(\frac{a+b}{2}\right) \geq \frac{f(a) + f(b)}{2}. \quad (1)$$

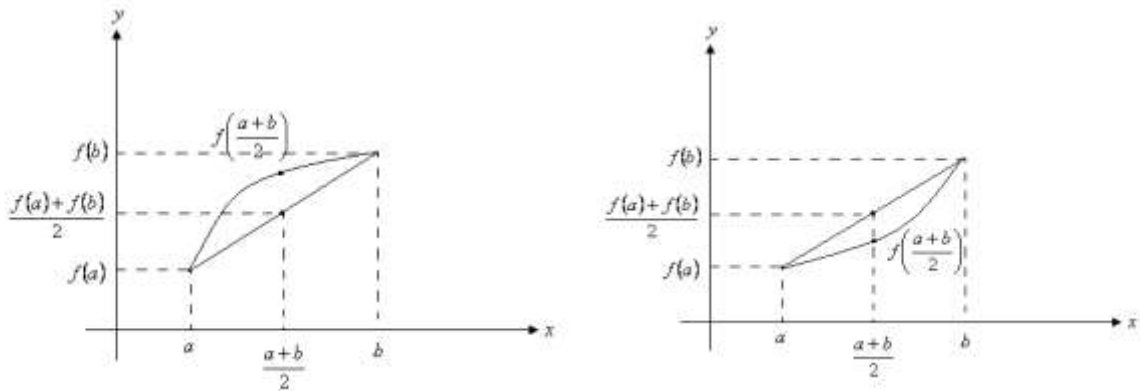
Егер $[a; b]$ кесіндісінде f функциясының графигі төмен қарай ойыс болса, онда кез келген λ , $0 \leq \lambda \leq 1$ үшін мына теңсіздік орындалады:

$$f(\lambda a + (1 - \lambda)b) \leq \lambda f(a) + (1 - \lambda)f(b),$$

дербес жағдайда $\lambda = \frac{1}{2}$ болса, онда

$$f\left(\frac{a+b}{2}\right) \leq \frac{f(a) + f(b)}{2}. \quad (2)$$

Бұл анықтамалардың мынадай геометриялық мағынасы бар. Дөңес функцияның кез келген хордасының ортасы сәйкес доғаның нүктелерінен төмен жатады, ал ойыс функцияның кез келген хордасының ортасы сәйкес доғаның нүктелерінен жоғары жатады[1].

Сурет 1 - Анықтамалардың мынадай геометриялық мағынасы

Функцияның ойыс–дөңестігінің жеткілікті шарты төмендегі теоремамен анықталады:

Теорема. Айталық, $y = f(x)$ функциясы $(a; b)$ аралығында екі рет дифференциалданатын болсын. Онда: 1) егер әрбір $x \in (a; b)$ үшін $f''(x) < 0$ болса, онда функция $(a; b)$ аралығында дөңес болады; 2) егер әрбір $x \in (a; b)$ үшін $f''(x) > 0$ болса, онда функция $(a; b)$ аралығында ойыс болады.

Функция графигінің ойыс-дөңестігіне сүйеніп кейбір теңсіздіктердің дұрыстығын оңай дәлелдеуге болады. Әсіресе оны екі айнымалысы бар теңсіздіктердің дұрыстығын дәлелдеуге қолданған тиімді.

Енді нақтылы мысалдар қарастырайық[2].

1-мысал. Теңсіздікті дәлелдендер: $\frac{a^n + b^n}{2} \geq \left(\frac{a+b}{2}\right)^n$, $a > 0$, $b > 0$, $n \geq 2$.

Дәлелдеуі. Егер $a = b$ болса, онда теңсіздік дұрыс. Айталық $a \neq b$ болсын, анығырақ болу үшін $a < b$ деп алайық. $y = x^n$ функциясын $[a; b]$ кесіндісінде қарастыралық. Оның екінші ретті туындысы $f''(x) = n(n-1)x^{n-2} > 0$. Олай болса, $y = x^n$ функциясының графигінің ойыстығы $[a; b]$ кесіндісінде жоғары қарай бағытталады. Сондықтан $f(x)$ функциясы үшін жоғарыдағы (2) теңсіздік орындалады. (2) теңсіздікті $y = x^n$ функциясына қолданып табатынымыз:

$$\left(\frac{a+b}{2}\right)^n \leq \frac{a^n + b^n}{2}$$

2-мысал. Теңсіздікті дәлелдендер: $a \ln a + b \ln b \geq (a+b) \cdot \ln \frac{a+b}{2}$, $a > 0$, $b > 0$.

Дәлелдеуі. $y = x \ln x$ функциясын қарастыралық және оны ойыстыққа зерттелік. Бұл функцияның туындыларын табамыз: $y' = \ln x + 1$, $y'' = \frac{1}{x}$. Сонда $(0; +\infty)$ аралығында $y'' > 0$ болатындықтан, $y = x \ln x$ функциясының графигінің ойыстығы $(0; +\infty)$ аралығында жоғары қарай бағытталады. Сондықтан $y = x \ln x$ функция үшін $(0; +\infty)$ аралығында (2) теңсіздік орындалады.

(2) теңсіздікті $y = x \ln x$ функциясы үшін қолданып анықтайтынымыз:

$$\frac{a \ln a + b \ln b}{2} \geq \frac{a+b}{2} \ln \frac{a+b}{2},$$

бұдан

$$a \ln a + b \ln b \geq (a+b) \cdot \ln \frac{a+b}{2}.$$

3-мысал. $0 \leq a < b \leq \pi$ болғанда $\sin \frac{a+b}{2} \geq \frac{\sin a + \sin b}{2}$ теңсіздігі орындалатындығын дәлелдендер[3].

Дәлелдеуі: $y = \sin x$ функциясын қарастыралық. Сонда $[0; \pi]$ кесіндісінде $y'' = -\sin x < 0$ болатындықтан, $y = \sin x$ функциясының графигінің ойыстығы төмен қарай бағытталады. $y = \sin x$ функциясына (1) теңсіздікті қолданып, дәлелденілуге тиісті теңсіздікті шығарып аламыз: $\sin \frac{a+b}{2} \geq \frac{\sin a + \sin b}{2}$.

4-мысал. Теңсіздікті дәлелдендер: $e^{\frac{a+b}{2}} < \frac{1}{2}(e^a + e^b)$, $-\infty < a < b < +\infty$.

Дәлелдеуі. $y = e^x$ функциясын $(-\infty; +\infty)$ аралығында ойыстық пен дөңестікке зерттелік. Ол үшін y' пен y'' -ті анықталық. $y' = e^x$, $y'' = e^x$. Сонда $(-\infty; +\infty)$ аралығындағы $x \in (-\infty; +\infty)$ -тер үшін $y'' > 0$ болатындықтан, $y = e^x$ функциясы графигінің ойыстығы $(-\infty; +\infty)$ аралығында жоғары қарай бағытталады. Сондықтан $y = e^x$ функциясы үшін $(-\infty; +\infty)$ аралығында жоғарыдағы (2) теңсіздік орындалады[4].

Олай болса, (2) теңсіздікті $y = e^x$ функциясы үшін қолданып табатынымыз:

$$e^{\frac{a+b}{2}} < \frac{1}{2}(e^a + e^b)$$

5-мысал. Теңсіздікті дәлелдендер: $\sqrt{\frac{a+b}{2}} > \frac{1}{2}(\sqrt{a} + \sqrt{b})$, $0 < a < b < +\infty$.

Дәлелдеуі. $y = \sqrt{x}$ функциясын $(0; +\infty)$ аралығында ойыстық пен дөңестікке зерттелік. Ол үшін y' пен y'' -ті табымыз: $y' = \frac{1}{2\sqrt{x}}$, $y'' = -\frac{1}{4\sqrt{x^3}}$. Сонда барлық $x \in (0; +\infty)$ -тер үшін $(0; +\infty)$ аралығында $y'' < 0$ болатындықтан, $y = \sqrt{x}$ функциясы графигінің ойыстығы $(0; +\infty)$ аралығында төмен қарай бағытталған болады. Сондықтан $y = \sqrt{x}$ функциясы үшін $(0; +\infty)$ аралығында жоғарыдағы (1) теңсіздік орындалады.

$y = \sqrt{x}$ функциясы үшін (1) теңсіздікті қолданып табатынымыз:

$$\sqrt{\frac{a+b}{2}} > \frac{1}{2}(\sqrt{a} + \sqrt{b})$$

6-мысал. $\operatorname{ctg} \frac{a+b}{2} < \frac{1}{2}(\operatorname{ctg} a + \operatorname{ctg} b)$, $(0 < a < b < \frac{\pi}{2})$ теңсіздігін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. $y = \operatorname{ctg} x$ функциясының $(0; \frac{\pi}{2})$ аралығында дөңестік бағытын анықтау үшін y' пен y'' -ті табымыз: $y' = -\frac{1}{\sin^2 x}$, $y'' = \frac{\cos x}{\sin^3 x}$. $(0; \frac{\pi}{2})$ аралығында $y'' > 0$, $y = \operatorname{ctg} x$ функциясының графигі ойыс болады. Сол себепті $y = \operatorname{ctg} x$ функциясы үшін $(0; \frac{\pi}{2})$ аралығында (2) теңсіздік орындалады. (2) теңсіздікті $y = \operatorname{ctg} x$ функциясына қолданып теңсіздіктің дұрыстығына көз жеткіземіз:

$$\operatorname{ctg} \frac{a+b}{2} < \frac{1}{2}(\operatorname{ctga} + \operatorname{ctgb}).$$

7-мысал. $\operatorname{arctg} \frac{a+b}{2} > \frac{1}{2}(\operatorname{arctga} + \operatorname{arctgb})$, $(0 < a < b < +\infty)$. Теңсіздікті дәлелдендер.

Дәлелдеуі. $y = \operatorname{arctg} x$ функциясының $(0; +\infty)$ аралығында дөңестік бағытын анықтау үшін y' пен y'' -ті анықтаймыз: $y' = \frac{1}{1+x^2}$, $y'' = -\frac{2x}{(1+x^2)^2}$. Сонда барлық $x \in (0; +\infty)$ -тер үшін $(0; +\infty)$

аралығында $y'' < 0$, яғни $y = \operatorname{arctg} x$ функциясының графигі $(0; +\infty)$ аралығында дөңес болады. Сондықтан $y = \operatorname{arctg} x$ функциясы үшін $(0; +\infty)$ аралығында (1) теңсіздік орындалады. (1) теңсіздікті $y = \operatorname{arctg} x$ функциясына қолданып теңсіздіктің дұрыстығына көз жеткіземіз:

$$\operatorname{arctg} \frac{a+b}{2} > \frac{1}{2}(\operatorname{arctga} + \operatorname{arctgb}).$$

8-мысал. $\operatorname{arctg} \frac{a+b}{2} > \frac{1}{2}(\operatorname{arctga} + \operatorname{arctgb})$, $(-\infty < a < b < 0)$. Теңсіздікті дәлелдендер.

Дәлелдеуі. $y = \operatorname{arctg} x$ функциясының $(-\infty; 0)$ аралығындағы дөңестік бағытын анықтау үшін y' пен y'' -ті табамыз: $y' = -\frac{1}{1+x^2}$, $y'' = \frac{2x}{(1+x^2)^2}$. Сонда барлық $x \in (-\infty; 0)$ -тер үшін $y'' < 0$

, яғни $y = \operatorname{arctg} x$ функциясының графигі $(-\infty; 0)$ аралығында дөңес болады. Сондықтан $y = \operatorname{arctg} x$ функциясы үшін $(-\infty; 0)$ аралығында (1) теңсіздік орындалады [3]. (1) теңсіздікті $y = \operatorname{arctg} x$ функциясына қолданып теңсіздіктің дұрыстығына көз жеткіземіз:

$$\operatorname{arctg} \frac{a+b}{2} > \frac{1}{2}(\operatorname{arctga} + \operatorname{arctgb}).$$

9-мысал. Нақты a және b сандары қандай шарттарды қанағаттандырғанда мына теңсіздік орындалады?

$$\left(\frac{a+b}{2}\right)^3 \geq \frac{1}{2}(a^3 + b^3).$$

Дәлелдеуі. Айталық $y = x^3$ болсын. Функцияның бірінші және екінші ретті туындыларын табамыз $y' = 3x^2$, $y'' = 6x$. Егер $x \in (-\infty; 0)$ жатса, онда $y'' < 0$, яғни $y = x^3$ функциясының графигі $(-\infty; 0)$ аралығында дөңес болады да, (1) теңсіздік орындалады. Егер $x \in (0; +\infty)$ жатса, онда $y'' > 0$, яғни $y = x^3$ функциясының графигі $(0; +\infty)$ аралығында ойыс қарай бағытталады да, (2) теңсіздік орындалмайды. Сонымен, нақты a және b сандары $a \leq 0$, $b \leq 0$ шартын қанағаттандыратын болса, онда берілген теңсіздік орындалады.

10-мысал. $\left(\frac{a+b}{2}\right)^5 \leq \frac{1}{2}(a^5 + b^5)$, $(a \geq 0, b \geq 0)$. Теңсіздікті дәлелдендер.

Дәлелдеуі. $y = x^5$ функциясының $[a; b]$ аралығындағы дөңестік бағытын анықтау үшін y' пен y'' -ті табамыз: $y' = 5x^4$, $y'' = 20x^3$. Сонда барлық $x \in [a; b]$ -тер үшін $[a; b]$ аралығында $y'' > 0$, яғни $y = x^5$ функциясының графигі $[a; b]$ аралығында ойыс болады. Сондықтан $y = x^5$ функциясы үшін $[a; b]$ кесіндісінде (2) теңсіздік орындалады. $y = x^5$ функциясына (2) теңсіздікті қолданып теңсіздіктің дұрыстығына көз жеткіземіз $\left(\frac{a+b}{2}\right)^5 \leq \frac{1}{2}(a^5 + b^5)$.

11-мысал. Нақты a және b сандары қандай шарттарды қанағаттандырғанда мына теңсіздік орындалады?

$$\left(\frac{a+b}{2}\right)^5 \geq \frac{1}{2}(a^5 + b^5).$$

Дәлелдеуі. Айталық $y = x^5$ болсын. Функцияның бірінші және екінші ретті туындыларын табамыз $y' = 5x^4$, $y'' = 20x^3$. Егер $x \in (0; +\infty)$ болса, онда $y'' > 0$, яғни $y = x^5$ функциясының графигі $(0; +\infty)$ аралығында ойыс қарай бағытталады, (2) теңсіздік орындалмайды. Егер $x \in (-\infty; 0)$ болса, онда $y'' < 0$, яғни $y = x^5$ функциясының графигі $(-\infty; 0)$ аралығында дөңес қарай бағытталады да, (1) теңсіздік орындалады. Сонымен, нақты a және b сандары $a \leq 0$ $b \leq 0$ шартын қанағаттандыратын болса, онда берілген теңсіздік орындалады [4].

Орта мектептегі ең күрделі және оқушыларға қиындығы жоғары болып келетін тақырыптардың бірі – есептерді дәстүрлі емес тәсілдермен шығару. Математиканы оқыту әдістемесінде дәстүрлі емес тәсілдерге басты назар аударылмай келеді. Мектеп оқушылары есептерді дәстүрлі тәсілдермен шығару барысында қиындықтарға кездеседі. Оқушыларды математикалық олимпиадаға даярлауда мектеп мұғалімдеріне есептерді дәстүрлі емес тәсілдермен шығаруға қажетті әдістемелік құралдың жеткіліксіздігі байқалуда. Осы орайда ғылыми-зерттеу жұмыстарын талдау ізденіс жұмыстарының міндеттерін анықтауға мүмкіндік берді

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Беккенбах Е.К., Беллман Р. Н. Введение в неравенства. –Москва:Мир,1965, 203 с.
2. Седракян Н.М., Авоян А.М. Неравенства.- Москва: Физматлит, 2002, 256 с.
3. Григорян Г.В. Методы доказательства .- Москва: Физматлит, 2002, 135с.
4. Ағайдарова Ш., Бейсеков Ж. Мектеп математика курсында теңсіздіктерді дәлелдеу әдістері.- Шымкент, 2010, 224 б.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-79-84
ӘОЖ 517.518.232

ФУНКЦИЯНЫҢ МОНОТОНДЫЛЫҚ ҚАСИЕТІН ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ШЕШУДЕ ҚОЛДАНУ

БАҚБЕРГЕН АРУЖАН

М. Әуезов атындағы ОҚУ жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы жоғары
мектебінің магистранты

АШИРБАЕВ НҰРҒАЛИ ҚҰДИЯРҰЛЫ

ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

***Аңдатпа.** Математика курсының және оқушылардың жеке-психикалық ерекшеліктерін ескере отырып, сондай-ақ қазіргі ғылым мен техниканың барынша қарыштап дамып отырған кезеңі мен жалпы мектеп оқушыларының білімдері арасындағы алшақтықты ескере отырып, оқушыларды есептерді шығару барысында оларға енетін функциялардың қасиеттерін (анықталу облысы, функцияның монотондылығы, периодтылығы, шектелген функцияның қасиеттері, кесіндідегі үздіксіз функцияның қасиеттері, дифференциалданатын функцияның қасиеттері және т.с.с.) пайдалана отырып шығаруға баулудың жолдары толық зерттелмегендігін ескере отырып, оқушыларды есептерге енетін функциялардың қасиеттерін пайдаланып шығаруға баулуды әлі де жалғастыруды, жетілдіруді қажет етеді. Мектеп математика курсына математикалық талдау элементтері маңызды орын алады. Оқушылар математиканың, физиканың, техниканың көптеген есептерін шешуде тиімді пайдалануға болатын математикалық аппаратты меңгереді. Туынды және интеграл тілі табиғаттың көптеген заңдарын қатаң тұжырымдауға мүмкіндік береді. Математика курсына дифференциалдық және интегралдық есептеулерді пайдалана отырып, функциялардың қасиеттері зерттеледі, олардың графиктері құрастырылады, ең үлкен және ең кіші мәндерге есептер шығарылады, геометриялық фигуралардың аудандары мен көлемдері есептеледі. Басқаша айтқанда, жаңа математикалық аппаратты енгізу элементар әдістермен шешілмейтін бірқатар есептерді қарастыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, математикалық талдау әдістерінің мүмкіндіктері мұндай есептермен шектелмейді.*

***Кілттік сөздер.** функция, монотонды, теңдеу, теңсіздік, жиын, шешім, үздіксіз.*

Бұл әдістің негізгі идеясы төмендегі тұжырымдарды қолдану болып табылады[1].

Теорема 1. Егер $f(x) - M$ жиынында өспелі функция, ал $g(x) - M$ жиынында кемімелі функция болып және $f(x) = g(x)$ теңдеуінің M жиынында шешімі x_0 бар болса, онда бұл шешім M жиынында біреу болады.

Салдар 1. Егер $f(x) - M$ жиынында өспелі функция, ал $g(x) - M$ жиынында кемімелі функция және $f(x) = g(x)$ теңдеуінің M жиынында шешімі x_0 бар болса, онда $f(x) > g(x)$ теңсіздігінің шешімдері $x > x_0$ болатын барлық $x \in M$ - тер болады, ал $f(x) < g(x)$ теңсіздігінің шешімдері $x < x_0$ болатын барлық $x \in M$ - тер болады.

Теорема 2. Егер $f(x) - M$ жиынында өспелі (кемімелі) функция болса, онда $f(x) = C$, мұндағы C қайсыбір нақты сан, теңдеудің M жиынында бірден артық шешімдері болмайды.

Теорема 3. Егер $f(x) - [a; b]$ кесіндісінде өспелі (кемімелі) үздіксіз функция болса, онда $f(x)$ функциясы $f(a)$ және $f(b)$ арасында жататын барлық мәндерді қабылдайды.

Салдар 2. Егер $f(x) - [a; b]$ кесіндісінде өспелі (кемімелі) үздіксіз функция болса және $f(a) \cdot f(b) < 0$ болса, онда $f(x) = 0$ теңдеуінің $(a; b)$ аралығында жататын тек бір түбірі болады.

Теорема 4. Егер $f(x)$ бүкіл сан түзуінде анықталған, өспелі (кемімелі) үздіксіз функция болса, онда $f(g(x)) = f(h(x))$ және $g(x) = h(x)$ теңдеулері мәнделес болады.

Мұнда бір ескере кететін жағдай 4-ші теореманың шартындағы монотондылық берілген теңдеудің $g(x) = h(x)$ теңдеуіне өткенде түбірлерінің жоғалып кетпеуі үшін қажет. Ал f функциясының бүкіл сан түзуінде анықталған болуы берілген теңдеудің $g(x) = h(x)$ теңдеуіне өткенде жаңадан бөгде түбірлердің пайда болмауы үшін қажет.

Ескерту 1. Егер $f(x) - f(g(x)) = f(h(x))$ теңдеуінің анықталу облысында өспелі (кемімелі) функция болса, онда соңғы теңдеу айнымалы x – тің мүмкін мәндер облысында мына теңдеуге мәнделес: $g(x) = h(x)$.

Ескерту 2. Егер $f(x)$ функциясы $x \geq 0$ болғанда, жұп және өспелі (кемімелі) функция болса, айнымалы x – тің мүмкін мәндерінің облысында

$$f(g(x)) = f(h(x)) \Leftrightarrow \begin{cases} g(x) = h(x), \\ g(x) = -h(x). \end{cases}$$

Теорема 5. Егер $f(x) - M$ жиынында өспелі функция және $x \in M$ - тің кез келген мәнінде функция мәндері M жиынына тиісті болса, онда $f(f(x)) = x$ теңдеуі $f(x) = x$ теңдеуіне мәнделес болады.

Салдар 3. Егер $f(x) - M$ жиынында өспелі функция болса, онда $f(f(f \dots f(x))) \dots = x \Leftrightarrow f(x) = x$.

Салдар 4. Егер $f(x)$ функциясы өзінің анықталу облысында өспелі функция болса, онда $f(x) = x \Leftrightarrow f(f(f \dots f(x))) \dots = x$.

Ескерту 3. Егер $f(x)$ өспелі функция болмаса, онда $f(f(x)) = x$ және $f(x) = x$ теңдеулері мәнделес болмайды. Бұл жағдайда $f(f(x)) = x \Leftarrow f(x) = x$, яғни $f(x) = x$ теңдеуінің барлық түбірлері $f(f(x)) = x$ теңдеуінің түбірлері болады.

Ескерту 4. Егер $f(x)$ функциясы өзінің анықталу облысында кемімелі функция болса, онда

$$f(x) = x \Leftrightarrow f(f(f \dots f(x))) \dots = x$$

Мысалдар қарастырайық[2].

1-мысал: Теңдеуді шешіндер: $4^x + 3^x = 5^x$

Шешуі. $x=2$ теңдеудің түбірі екендігіне көз жеткізу оңай, өйткені 3,4,5 сандары Пифагор үштігін құрайды. Бірақ ол жалғыз деп тұжырымдай алмаймыз, өйткені теңдеудің сол жағы мен оң жағында өспелі функция тұр. Берілген теңдеудің өзіне мәнделес мына теңдеуге түрлендірейік:

$$1 + \left(\frac{3}{4}\right)^x = \left(\frac{5}{4}\right)^x.$$

$f(x) = 1 + \left(\frac{3}{4}\right)^x$ функциясы R – де кемімелі (өйткені көрсеткіштік функциясының

негізі $\frac{3}{4} < 1$), ал $g(x) = \left(\frac{5}{4}\right)^x$ функциясы R – де өспелі. Олай болса, 1-теорема бойынша

берілген теңдеудің жалғыз түбірі $x=2$ болады.

Демек, берілген теңдеудің түбірі 2-ге тең.

2-мысал. Теңдеуді шешіңіздер: $\sqrt[3]{2x-1} + \sqrt[8]{7x-6} = 2$.

Шешуі. Бұл теңдеуді дәрежеге шығару арқылы немесе көмекші белгісізді енгізу арқылы шығару мүмкін емес. Бірақ оны қандай-да бір түрлендіру жүргізбей-ақ шешуге болады. $x=1$ берілген теңдеудің түбірі екендігін ескереміз. Берілген теңдеудің сол жағы R – ге екі өспелі функцияның қосындысы ретінде өспелі функция болады. Сондықтан, 2- теоремаға сүйеніп, $x=1$ берілген теңдеудің жалғыз түбірі деген қорытынды шығарамыз.

Демек, берілген теңдеудің түбірі 1-ге тең.

3-мысал. Теңдеуді шешіндер: $3\sqrt[3]{3x+2} - 2^{1-2x} + 11 = 0$

Шешуі. $f(x) = 3\sqrt[3]{3x+2}$ – бүкіл сан түзуінде өспелі функция. $g(x) = 2^{1-2x}$ –

барлық $x \in R$ – тер үшін кемімелі функция. Олай болса, $g(x) = -2^{1-2x}$ – өспелі функция.

Демек, $f(x) + (-g(x))$ – өспелі функция және $3\sqrt[3]{3x+2} - 2^{1-2x} = 11$ теңдеуінің 2-теоремаға сәйкес 1-ден артық түбірі болмайды. Бұл түбірді іріктеу арқылы табамыз: $x=-1$.

Демек, берілген теңдеудің түбірі -1-ге тең.

4-мысал. Теңдеуді шешіндер: $\log_2(1 + \sqrt{x}) = \log_3 x$.

Шешуі. $t = \log_3 x$ деп белгілесек, онда $x = 3^t, \sqrt{x} = (\sqrt{3})^t$ болады да, берілген теңдеу мынадай түрге келеді: $\log_2(1 + (\sqrt{3})^t) = t$, бұдан $1 + (\sqrt{3})^t = 2^t$. Теңдеудің екі жағын бірдей $(\sqrt{3})^t$

-ға бөліп, оған мәндес теңдеу аламыз: $\left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right)^t + 1 = \frac{2^t}{(\sqrt{3})^t}$ $y = \left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right)^t + 1$ функциясы R – де

кемімелі, ал $y = \left(\frac{2}{\sqrt{3}}\right)^t$ функциясы R – де өспелі, өйткені $\frac{2}{\sqrt{3}} > 1$. Олай болса, 1-теорема

бойынша $t = 2$ теңдеудің жалғыз түбірі. Бұдан $x = 9$ – ды табамыз.

Демек, берілген теңдеудің түбірі 9-ға тең.

5-мысал. Теңдеуді шешіндер: $(3x+1)\sqrt{5+(3x+1)^2} + x\sqrt{x^2+5} = 0$.

Шешуі. Теңдеуді мына түрде жазайық[3]: $(3x+1)\sqrt{5+(3x+1)^2} = (-x)\sqrt{(-x)^2+5}$.

$f(t) = t\sqrt{5+t^2}$ функциясын қарастырайық, онда берілген теңдеуді мына түрде жазуға болады:

$$f(3x+1) = f(-x) \quad (1)$$

Егер $f(t)$ функциясының R –де монотонды функция екендігін көрсете алсақ, онда (1) теңдеу мына теңдеуге мәндес болады: $3x + 1 = -x \Leftrightarrow 4x = -1 \Leftrightarrow x = -\frac{1}{4}$ және бұл берілген теңдеудің жалғыз түбірі болады. Функцияның туындысын табайық:

$$f'(t) = \sqrt{5+t^2} + t \cdot \frac{2t}{2\sqrt{5+t^2}} = \frac{2(5+t^2) + 2t^2}{2\sqrt{5+t^2}} = \frac{10+4t^2}{2\sqrt{5+t^2}}.$$

Кез келген $t \in R$ үшін $f'(t) > 0$ болатындықтан, $f(t)$ функциясының монотонды екендігін дәлелдеу арқылы теңдеудің түбірі $x = -\frac{1}{4}$ жалғыз екендігін көрсеттік.

Демек, берілген теңдеудің түбірі $-\frac{1}{4}$ -ге тең.

6-мысал. Теңдеуді шешіндер: $(\sqrt{2+\sqrt{3}})^x + (\sqrt{2-\sqrt{3}})^x = 2^x.$

Шешуі. Теңдеудің екі жақ бөлігін де $2^x \neq 0$ -не бөлейік. Онда теңдеу мынадай түрге келеді[4]:

$$\left(\frac{\sqrt{2+\sqrt{3}}}{2}\right)^x + \left(\frac{\sqrt{2-\sqrt{3}}}{2}\right)^x = 1 \Leftrightarrow \left(\frac{\sqrt{2+\sqrt{3}}}{2}\right)^x + \left(\frac{1}{2\sqrt{2+\sqrt{3}}}\right)^x = 1 \Leftrightarrow \Leftrightarrow \left(\frac{\sqrt{2+\sqrt{3}}}{2}\right)^x = 1 - \left(\frac{1}{2\sqrt{2+\sqrt{3}}}\right)^x. \quad (2)$$

Сонда $\left(\frac{\sqrt{2+\sqrt{3}}}{2}\right)^x < 1$ болғандықтан, (2) теңдеуінің сол жағында тұрған функция $x \in R$

болғанда, кемімелі (негізі 1-ден кіші көрсеткіштік функция). Мұнда $\frac{1}{2\sqrt{2+\sqrt{3}}} < 1$

болғандықтан, $\left(\frac{1}{2\sqrt{2+\sqrt{3}}}\right)^x$ -кемімелі функция, олай болса, (2) теңдеудің оң жағында тұрған

$1 - \left(\frac{1}{2\sqrt{2+\sqrt{3}}}\right)^x$ функция бүкіл сан түзуінде өспелі. 1-теорема бойынша (2) теңдеудің бірден

артық түбірі болмайды. Бұл теңдеудің түбірі $x = 2$ екенін табу оңай.

Демек, берілген теңдеудің түбірі 2-ге тең.

7-мысал: Теңдеуді шешіндер: $\log_2^2 x + (x-1) \cdot \log_2 x = 6 - 2x.$

Шешуі: Егер $\log_2 x = y$ деп белгілесек, онда берілген теңдеу мына түрге келеді:

$$y^2 + (x-1)y + (2x-6) = 0.$$

Бұл теңдеу y -ке қарағанда квадрат теңдеу. Оның дискриминанты мынаған тең:

$$D = (x-1)^2 - 4(2x-6) = x^2 - 2x + 1 - 8x + 24 = x^2 - 10x + 25 = (x-5)^2 \text{ және түбірлері}$$

$$y_1 = \frac{1-x+x-5}{2} = -2; y_2 = \frac{1-x-x+5}{2} = 3-x.$$

Олай болса, берілген теңдеу төмендегі екі теңдеулер жиынтығына мәнделес:

$$\begin{cases} \log_2 x = -2, \\ \log_2 x = 3-x. \end{cases}$$

Бірінші теңдеудің түбірі оңай анықталады $x = 2^{-2} = \frac{1}{4}$. Екінші теңдеудің екі шешімін

былайша анықтаймыз. Бұл теңдеудің түбірі $x = 2$ екені айқын, өйткені $\log_2 2 = 3 - 2$. 1-теорема бойынша бұл түбірі жалғыз, өйткені теңдеудің сол жағында тұрған функция айнымалының мүмкін мәндерінің облысында өспелі, ал оң жағында тұрған функция кемімелі.

Демек, берілген теңдеудің түбірлері: $x_1 = \frac{1}{4}, x_2 = 2$ -ге тең [13].

8-мысал. Теңдеуді шешіндер: $(x+1) \cdot 4^x + (x-1) \cdot 2^{x+1} = 8$.

Шешуі: Берілген теңдеудің сол жағында тұрған функция бүкіл сан осінде өспелі де, кемімелі де емес, күрделі функция тұр. Олай болса, бірден жоғарыда келтірілген теоремаларды қолдануға болмайды. Теңдеуді түрлендірейік. Алдындағы есеп сияқты $y = 2^x$ ауыстыруын енгіземіз, онда у-ке қарағанда квадрат теңдеу шығады:

$(x+1)y^2 + 2(x-1)y - 8 = 0$. Оның дискриминанты мынаған тең:

$$\frac{D}{4} = (x-1)^2 + 8(x+1) = x^2 - 2x + 1 + 8x + 8 = x^2 + 6x + 9 = (x+3)^2.$$

Онда $y_1 = \frac{-x+1-x-3}{x+1} = \frac{-2x-2}{x+1} = -2; y_2 = \frac{-x+1+x+3}{x+1} = \frac{4}{x+1}$, яғни

берілген теңдеу төмендегі екі теңдеулер жиынтығына мәнделес:

$$\left(2^x + 2\right) \cdot \left(2^x - \frac{4}{x+1}\right) = 0 \Leftrightarrow \begin{cases} 2^x = -2, \\ 2^x = \frac{4}{x+1}. \end{cases}$$

Бұл жиынтықтың бірінші теңдеуінің шешімдері жоқ, ал екінші теңдеудің 1-теореманы қолданып шығарамыз. $x < -1$ болғанда, бұл теңдеудің шешімі жоқ, өйткені $2^x > 0$, ал $\frac{4}{x+1} < 0$. Сонда $x < -1$ жиынында 2^x - өспелі функция, ал $\frac{4}{x+1}$ - кемімелі функция болғандықтан, жиынтықтың екінші теңдеуінің $x < -1$ жиынында жалғыз түбірі $x = 1$ болады. Оны іріктеп алу әдісімен оңай табуға болады. Олай болса, берілген теңдеудің түбірі 1-ге тең.

9-мысал. Теңдеуді шешіндер: $\sqrt[4]{x-1} + 2\sqrt[3]{3x+2} = 4 + \sqrt{3-x}$.

Шешуі: Айнымалының мүмкін мәндерінің облысы [1;3] жиыны болып табылады. Бұл жиында $y = \sqrt[4]{x-1} + 2\sqrt[3]{3x+2}$ функциясы өспелі, ал $y = 4 + \sqrt{3-x}$ функциясы

кемімелі, олай болса, 1-теорема бойынша берілген теңдеудің түбірі бар болса, онда оның жалғыз түбірі болады. Таңдап алу әдісімен берілген теңдеудің түбірі $x = 2$ екенін табамыз. Демек, берілген теңдеудің түбірі 2-тең.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Алексеев Р.Б., Курляндчик Л.Д. Неравенства. //Математика в школе. - 1991. - №3. – с.44-46.
2. Балк М.Б., Паравян Н.А. Неравенства Гюйгенса и их применение. // Математика в школе. – 1974. - №2. – с.70-74.
3. Балк М.Б. Применение производной к выяснению истинности неравенств. //Математика в школе. – 1975. - №6.-с.36-39.
4. Балк М., Ломакин Ю. Доказательство неравенств с помощью производной.– М., 1979. №10. –с.36-38.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-85-89

ВЗАИМОСВЯЗЬ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ И ГРУППОВОЙ СПЛОЧЕННОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ АДАПТАЦИИ В ВУЗЕ

КАРАПЕТЯН ВЛАДИМИР СЕВАНОВИЧ

доктор психологических наук, профессор,
Республика Армения, город Ереван, Армянский государственный педагогический
университет имени Х. Абовяна

ДАЛЛАКЯН АЛЛА МАРТЫНОВНА

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной педагогики и методик
Республика Армения, город Ереван, Армянский государственный педагогический
университет имени Х. Абовяна

АМИРАГЯН МАРИАННА ГИГОЛОВНА

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной педагогики и методик
Республика Армения, город Ереван, Армянский государственный педагогический
университет имени Х. Абовяна

***Аннотация.** В статье представлен анализ факторов, определяющих адаптивное состояние студента. В условиях реформ в сфере образования каждое последующее поколение студентов сталкивается с изменяющейся образовательной средой. С одной стороны, повышенная учебная нагрузка и слабая учебная мотивация, с другой – сложные коммуникативные отношения могут вызвать у студентов чувство эмоционального дискомфорта и тревоги, существенно влияя на академическую мотивацию. Студенты, которые чувствуют себя более комфортно среди своих сверстников и преподавателей, с большей вероятностью мотивированы и более активно участвуют в образовательном процессе.*

*Одним из факторов адаптации студента в ВУЗ-е являются социально-психологические особенности его социальной группы, групповая сплоченность. Благоприятные групповые отношения, взаимная поддержка и обмен опытом в учебной группе могут оказать существенное влияние не только на индивидуальную мотивацию обучения, но и на общую сплоченность группы. **Цель исследования** - выявить взаимозависимость между учебной мотивацией и групповой сплоченностью студентов.*

***Ключевые слова:** образовательная среда, учебная мотивация, групповая сплоченность, социально-психологическая адаптация, учебная группа.*

ВВЕДЕНИЕ

Разработка эффективных коммуникационных стратегий и создание благоприятной среды для стимулирования мотивации обучения и сплоченности группы не только повысит мотивацию учащихся к обучению, но и создаст более гибкую и вдохновляющую среду обучения. В этом контексте анализ связи между индивидуальной мотивацией обучения и сплоченностью группы может расширить наше понимание того, как учащиеся взаимодействуют друг с другом в учебной среде. Это исследование также даст нам представление о том, как динамика формирования социальной группы может повлиять на учебную мотивацию членов группы. Понимание взаимосвязей имеет важное значение для разработки эффективных образовательных стратегий. **Цель исследования** - изучить учебную мотивацию и групповую сплоченность студентов, выявить взаимозависимость между ними в условиях адаптации. Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи: 1) проанализировать существующие теории и подходы по определению мотивации обучения и сплоченности группы, 2) изучить характеристики социально-психологической адаптации, 3)

определить учебную мотивацию студентов и корреляты групповой сплоченности в процессе адаптации в вузе.

Методы исследования: Были использованы как теоретические, так и эмпирические методы исследования. Для эмпирического исследования использовались анкетирование и методы тестирования: методика определения индекса групповой сплоченности К.Сишора [13] <https://testoteka.narod.ru/mlo/1/24.html>, методика по определению единства ценностных ориентаций группы по В.С. Ивашкину, В.В. Онуфриеву [13] <https://studfile.net/preview/7273535/page:2/>, анкета для изучения учебной мотивации по М.И. Лукьяновой и Н.В. Калининой [9], <https://znanio.ru/media/metodika-izucheniya-motivatsii-obucheniya-starsheklassnikov-2508314>.

Учебная мотивация определяется как определенный вид мотивации, включаемый в учебную деятельность. Мотивация характеризуется следующими компонентами учебной деятельности.

- ✓ организация учебного процесса,
- ✓ субъективные характеристики обучающегося (возраст, пол, интеллектуальные способности, уровень притязаний, самооценка, его взаимодействие с другими учениками и др.),
- ✓ субъективные характеристики педагога,
- ✓ характер взаимоотношений с обучающимся,
- ✓ особенности преподаваемого предмета.

Таким образом, под учебной мотивацией учебной деятельности студентов понимают совокупность внешних и внутренних движущих сил, которые мотивируют обучающихся к достижению образовательных целей в процессе образовательной деятельности [6].

«Мотивация обучения состоит из ряда мотивов, которые постоянно изменяются и вступают в новые взаимоотношения друг с другом (потребности и значимость обучения, его мотивы, цели, эмоции, интересы). Поэтому, формирование мотивации не является нагнетанием положительного или негативного отношения к обучению, а есть усложнение структуры мотивационного поля, появление новых, более зрелых, иногда противоречивых мотивов, включенных в него» [10, с. 62].

С целью изучения учебной мотивации, сплоченности и социально-психологической адаптации студентов мы провели исследование в городе Иджеван Тавушской области РА, с 73 студентами. Исследование проводилось в 3 этапа: этап подготовки, этап реализации исследования и этап разработки и анализа результатов. На подготовительном этапе нами был проведен теоретический анализ научной литературы и выбор методов и методик исследования. При выборе методов и методик учитывались следующие критерии: адекватность методов задачам исследования, надежность, соответствие логической структуре исследования, единство с другими выбранными методами в той же методологической системе.

Для изучения учебной мотивации студентов мы использовали опросник учебной мотивации по Н.В. Калининой и М.И. Лукьяновой. Первая часть анкеты изучает общий уровень учебной мотивации обучающихся, а вторая часть анкеты направлена на изучение мотивации достижения успеха в учебной деятельности, доминирования внешних или внутренних мотивов. Далее мы применили методологию исследования сплоченности группы. Эта методология состоит из 5 вопросов, каждый из которых имеет соответствующий балл. Для изучения уровня сплоченности с точки зрения единства ценностных ориентаций группы мы применили методику «Исследование единства ценностных ориентаций группы» по В.С. Ивашкину и В.В. Онуфриеву: она состоит из 21 ценности, из которых испытуемый должен выбрать 5 ценностей, необходимых для успешного сотрудничества в группе.

Степень социально-психологической адаптации студентов к новой среде, условиям и правилам поведения нами определялась по методике Роджерса — Даймонда (опросник СПА) [<https://psylab.info>]. Данная методика предназначена для изучения особенностей социально-психологической адаптации и связанных с ней особенностей личности. Анкета состоит из 101

утверждения, которые сформулированы от третьего лица, без использования местоимений. В опроснике содержатся высказывания о человеке, о его образе жизни, переживаниях, мыслях, привычках, стиле поведения. Их всегда можно соотнести с нашим собственным образом жизни.

На третьем этапе были проанализированы результаты исследования: математические расчеты сначала проверялись по шкале достоверности, затем удалялись недостоверные данные по шкале достоверности. Полученные данные подвергались корреляционному анализу.

Связь между двумя характеристиками, когда определенному значению одной характеристики соответствует не одно, а несколько различных значений другой характеристики, варьирующихся вокруг их среднего группового значения, называется корреляционной или статистической связью. Расчеты производились с помощью программы **MT Excel**. Чем больше значение по абсолютной величине, тем больше эти две величины связаны друг с другом. Коэффициент корреляции достигает значений $\rho=+1$, $\rho=-1$ только при наличии линейной зависимости между случайными величинами. При $\rho=+1$ связь сильная и линейная. В случае положительной линейной зависимости увеличение одного показателя приводит к увеличению другого показателя, и наоборот. Когда $\rho = -1$, связь снова становится сильной и линейной. При $\rho = 0-0,3$ - связь между двумя случайными величинами слабая, $\rho = 0,3 - 0,5$ - связь средняя, $\rho = 0,5 - 0,7$ заметная, $\rho = 0,7 - 1$ - связь сильная. Чтобы сделать связи более конкретными и определить их силу, мы использовали таблицу Пирсона [<https://statpsy.ru/pearson/tablica-pirsona/>] После количественного анализа был проведен качественный анализ результатов исследования.

Анализ результатов исследований.

В результате использования опросника учебной мотивации, у большинства студентов (68 человек) наблюдался высокий уровень учебной мотивации, то есть студент был удовлетворен ростом знаний: усвоение нового материала и мотивация к обучению отражают его устойчивые познавательные интересы.

Среди студентов с высоким и средним уровнем социально-психологической адаптации зафиксировались различия в данных, полученных по компонентам адаптации. По методике Роджерса-Даймонда были выделены показатели следующих компонентов социально-психологической адаптации: самопринятие, принятие других, эмоциональный комфорт, внутренний контроль, стремление управлять. У студентов, достаточно хорошо адаптированных к вузовским условиям, показатели самопринятия, принятия других и поведения, желание управлять выражены, высокий уровень способствует их эмоциональному комфорту, а адаптированные учащиеся более склонны принимать и узнавать себя и окружающих людей, есть и резкие проявления стремления к доминированию.

По сравнению с данными студентов с высоким уровнем адаптации, студенты со средним уровнем адаптации (37), хоть и имели высокий уровень самопринятия, сталкивались с определенными препятствиями - необходимостью принятия других людей, вступления с ними в контакт, в силу среднего уровня адаптации у них был снижен уровень эмоционального комфорта, поскольку, находясь в новой среде, где студент еще не настолько интегрировался, отрицательные эмоции преобладали над положительными.

Как видим, показатели компонента внутреннего контроля весьма интересны. Более сниженные показатели стремления к управлению и внутреннему контролю мы наблюдали также у испытуемых с высоким уровнем адаптации, то есть можно предположить, что за счет уровня адаптации больше проявляется внешний контроль и желание подчиниться. По мнению большинства учащихся курса (17) уровень сплоченности группы - высокий, причем по мнению 12 студентов, сплоченность обеспечивается стабильностью и единством межличностных отношений, что обеспечивает стабильность и непрерывность деятельности группы. По мнению только 2 студентов, сплоченность в группе находится на среднем уровне.

Таким образом, по методике Роджерса-Даймонда сплоченность группы по ценностной

направленности оценена как средняя (47%), а по результатам методики К.Сишора, по мнению 13 учащихся, группа имеет высокую сплоченность, и только один заявил, что сплоченность - на среднем уровне.

На основании полученных данных можно сделать вывод, что среди 4-х курсов наибольшей сплоченностью отличались 2 группы, что свидетельствует о близких и стабильных отношениях между членами группы, характеризующихся взаимной поддержкой, доверием, сотрудничеством и солидарностью. Учащиеся данных групп чувствуют себя связанными общими целями, ценностями и идеалами, что способствует взаимопониманию и эффективному сотрудничеству для построения отношений и взаимодействия друг с другом. Они отдали предпочтение следующим ценностям: дружелюбие, коммуникабельность, организация, радость, справедливость.

В результате проведенного нами исследования были обнаружены статистические корреляции социально-психологической адаптации (см. таблицу 1).

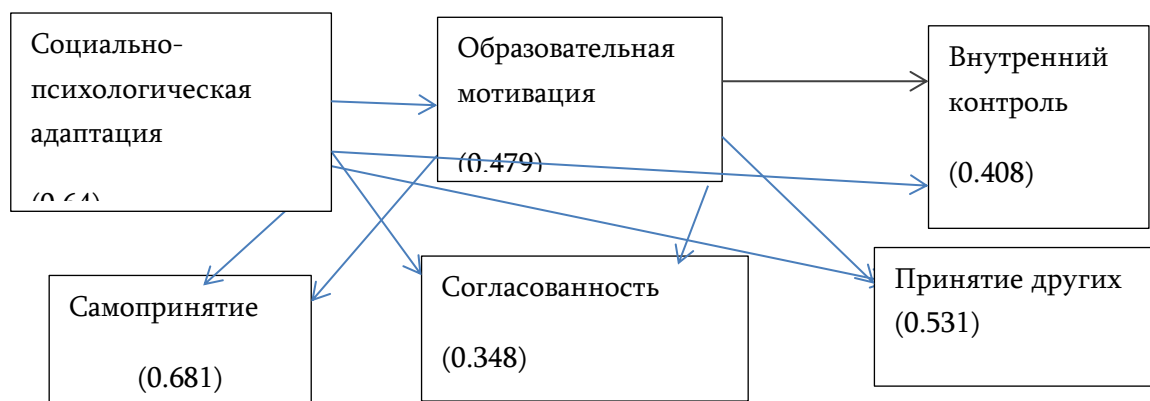

Таблица 1. Статистические корреляции социально-психологической адаптации

Как видно из таблицы, наиболее заметная силовая связь выявлена между социально-психологической адаптацией и сплоченностью студентов, $r=0,64$, при $1H \ 0,01$.

Следовательно, чем более адаптированы студенты группы, тем более сплоченными они являются как социальная группа. Можно предположить, что высокий уровень социально-психологической адаптации способствует умению общаться, взаимодействовать и легче входить в новую группу.

ВЫВОДЫ

1. Мотивация определяется потребностями и целями личности, уровнем требований и идеалов, условиями деятельности и т. д. Обучающийся вовлекается только в ту учебную деятельность, которая, прежде всего, связана с высокими шансами на успех, а во-вторых, имеет значимую цель (мотивы учебной деятельности – это мотивы, характеризующие личность).

2. Групповая сплоченность носит межличностный характер, отличается стабильностью и единством отношений и взаимодействий, что обеспечивает стабильность и непрерывность деятельности группы. Члены группы, в этих условиях эмоционально вовлечены в работу своей группы, радуются ее успехам. Сплоченные члены группы обладают сильным чувством групповой идентичности. Сплоченность — это качество группы, которое является результатом количества и силы взаимного положительного отношения между членами группы.

3. Уровень академической мотивации и сплоченности студентов взаимно обусловлен характером их социально-психологической адаптации. Поэтому, чем лучше студенты адаптированы к вузовским условиям, тем более сплоченными они являются как группа (самопринятие, принятие других).

Студенты с высоким уровнем стремления к управлению также показали высокий

уровень академической мотивации, то есть, чем больше студент стремится к лидерству или доминированию в группе, тем больше мотивация к достижению академических успехов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высшего образования учреждения. — М.: Аспект Пресс, 2001. 290 с.
2. Бандура А. Теория социального обучения. — СПб.: Евразия, 2000. — 320 с.
3. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Л.: Наука, 1988. — 270 с.
4. Гордеева Т.О. Психология мотивации. — М: Издательский центр «Академия», 2006. — 336 с.
5. Дикая Л.Г., Журавлев А.Л. Психология адаптации и социальная среда: современные походы, проблемы, перспективы / — М.: Издучт психологии РАН, 2007. — 624 с.
6. Кричевский Р. Л., Дубовская Е. Социальная психология малой группы: Учебное пособие для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 318 с.
7. Лукьянова М.И., Калинина Н.В. Психолого-педагогические показатели школьной деятельности: Критерии и диагностика. - М.: ТЦ Сфера, 2004, с.131-137
8. Мельников В.Е. «Мотивация обучения учащихся в старшей школе как психолого-педагогическая проблема» Вестник Новгородского государственного университета. Ярослава Мудрого, по. 5 (96), 2016, с. 61-64.
9. Мудрик А. В. Социализация человека: Учеб. пособие для учебы высшее образование школа заведения. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 304 с.
10. Осницкий, А. К. Определение характеристик социальной адаптации / А. К. Осницкий // Психология и школа. - 2004. - N 1. - С. 43-56
11. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. - М., Издательство Института Психотерапии. 2005. - 490 с. (с. 179-180)

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-90-94
ӘОЖ 372.85

ҚИЫНДЫҒЫ ЖОҒАРЫ ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

НҰРАЛЫҚЫЗЫ АРДАҚ

М. Әуезов атындағы ОҚУ жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы жоғары мектебінің магистранты

СҰЛТАНБЕК ТҰРЛЫБЕК СЫНАБАЙҰЛЫ

ф.-м.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. «Математика – ғылымдар патшасы!» деген ұран бекер айтылмаған. Математика ғылымы есептерінің шексіздігімен ерекшеленеді. Мақалада теңдеулер жүйесі мен оның шешу жолдарының алуан түрін зерттеу көзделген. Теңдеулер жүйесі құрамындағы теңдеулердің қасиетіне байланысты көбіне: біртекті теңдеулер жүйесі, біртекті емес теңдеулер жүйесі, симметриялы теңдеулер жүйесі, аралас теңдеулер жүйесі т.б. түрінде кездеседі. Құрамындағы теңдеулерінің түріне қарай: рационал теңдеулер жүйесі, иррационалдық теңдеулер жүйесі, көрсеткіштік және логарифмдік теңдеулер жүйесі, параметрмен берілген теңдеулер жүйесі, тригонометриялық теңдеулер жүйелері және аралас теңдеулер жүйесі т.с.с деп атала береді.

Кілттік сөздер. теңдеулер жүйесі, тригонометриялық теңдеу, квадрат теңдеу, алмастыру әдісі.

1-мысал. Жүйенің барлық шешімін көрсетіңіз)[1]:

$$\begin{cases} xy = 9z \\ yz = 100x \\ xz = 4y \end{cases}$$

Шешуі:

$$\begin{cases} xy = 9z \\ yz = 100x \\ xz = 4y \end{cases}$$

үш теңдеуді бір-біріне көбейтсек

$$\Leftrightarrow \begin{cases} (xyz)^2 = 3600xyz \\ xy = 9z \\ yz = 100x \\ xz = 4y \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} xyz = 3600 \\ xy = 9z \\ yz = 100x \\ xz = 4y \end{cases}$$

бірінші теңдеуді әрқайсысына бөлсек

$$\Leftrightarrow \begin{cases} z = \frac{400}{z} \\ x = \frac{36}{x} \\ y = \frac{900}{y} \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} z^2 = 400 \\ x^2 = 36 \\ y^2 = 900 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} z = \pm 20 \\ x = \pm 6 \\ y = \pm 30 \end{cases}$$

Жауабы: (6;30;20).

2-мысал. Теңдеулер жүйесін шешіңіз:

$$\begin{cases} \frac{x^2}{y^2}(1+y) = 2x+3y \\ x^2+2xy = x-y^2 \end{cases}$$

Шешуі: $xy \neq 0$ екені белгілі, онда жүйені мына түрде жазайық
 $x^2 + x^2y = y(y^2 + 2xy) + 2y^3$ екінші теңдеуді пайдалансақ

$$x^2 + x^2y = xy - x^2y + 2y^3$$

$$x^2 - xy - 2y(x^2 - y^2) = 0$$

$$(x-y)(x+2xy+2y^2) = 0$$

шығады.

$$\begin{cases} x-y=0 \\ x^2+2xy+y^2=x \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x^2+2xy+2y^2=0 \\ x^2+2xy+y^2=x \end{cases}$$

$$4x^2 = x \Leftrightarrow x = \frac{1}{4}, x \neq 0; y = x = \frac{1}{4}.$$

Екінші жүйеден: $x^2 + 4xy + 4y^2 = y^2, \Leftrightarrow x - 2y = y \quad x = -y, x = 0$ немесе

$$x + 2y = -y \Leftrightarrow x = -3y, 4y^2 - 3y \Leftrightarrow y = \frac{3}{4}, x = -\frac{9}{4}$$

Жауабы: $\left(\frac{1}{4}; \frac{1}{4}\right), \left(-\frac{9}{4}; \frac{3}{4}\right)$

3-мысал. Теңдеулер жүйесін шешіңіз[2]:

$$\begin{cases} 2xy + \frac{3}{z} + 3 = 0 \\ yz + \frac{4}{x} - 2 = 0 \\ xz + \frac{2}{y} + 2 = 0 \end{cases}$$

Шешуі:

$$\begin{cases} xyz = -\frac{3}{2}(1+z) \\ xyz = -2(1+y) \Leftrightarrow y = 1-x, z = \frac{1}{3}(5-4x) \\ xyz = 2(x-2) \end{cases}$$

$$4x^3 - 9x^2 - x + 12 = 0 \Leftrightarrow (x+1)(4x^2 - 13x + 12) = 0$$

$$x = -1, y = 2, z = 3$$

Жауабы: $(-1; 2; 3)$.

4-мысал. Жүйені шешіңіз:

$$\begin{cases} 12\sin^2 x - \sin^2 y = 3 \\ 6\sin x + \cos y = -2 \end{cases}$$

Шешуі:

$$\begin{cases} 12\sin^2 x - \sin^2 y = 3 \\ 6\sin x + \cos y = -2 \end{cases} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \begin{cases} \cos y = -2 - 6s \\ 12s^2 + (-2 - 6s)^2 = 3 \end{cases} \Leftrightarrow (s = \sin x) \Leftrightarrow \begin{cases} s\left(s + \frac{1}{2}\right) = 0 \\ \cos y = -2 - 6s \end{cases} \Leftrightarrow \Leftrightarrow \begin{cases} \sin x = \frac{1}{2} \\ \cos y = 0 \end{cases}$$

өйткені $s \neq 0$, кері жағдайда $\cos y = -2$

Жауабы: $x = (-1)^{n+1} \frac{\pi}{6} + 2\pi k$, $y = 2\pi k$, мұндағы, $k \in \mathbb{Z}$

5-мысал. Теңдеулер жүйесінің барлық шешімін тап[3]:

$$\begin{cases} \sin 2(x + y) = 1 \\ xy = 9 \end{cases}$$

Шешуі: Тригонометриялық теңдеуді шешкеннен соң, яғни

$$\begin{cases} \sin 2(x + y) = 1 \\ 2(x + y) = (-1)^n \arcsin 1 + \pi k, n \in \mathbb{Z} \\ x + y = \frac{\pi}{4} + \pi m, n \in \mathbb{Z} \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x + y = \frac{\pi}{4} + \pi m \\ xy = 9 \end{cases} \Leftrightarrow$$

$$\begin{cases} y = \frac{\pi}{4} + \pi m - x \\ x^2 - \left(\frac{\pi}{4} + \pi m\right) \cdot x + 9 = 0 \end{cases}$$

Квадрат теңдеудің дискриминанты $D = \left(\frac{\pi}{4} + \pi m\right)^2 - 36 \geq 0 \Leftrightarrow \left|\frac{\pi}{4} + \pi m\right| \geq 6$

Соңғы теңсіздік $n = -2, -1, 0, 1$ -ден басқа барлық n үшін орындалады. Сондықтан

$$x = \frac{\pi}{8} + \frac{\pi m}{2} \pm \frac{1}{2} \sqrt{\left(\frac{\pi}{4} + \pi m\right)^2 - 36} \text{ болады.}$$

Жауабы: $\left\{ \left(x_n; \frac{\pi}{4} + \pi m - x_n \right); n \in \mathbb{Z}, n \neq -2, -1, 0, 1 \right\}$, мұндағы

$$x_n = \frac{\pi}{8} + \frac{\pi m}{2} \pm \frac{1}{2} \sqrt{\left(\frac{\pi}{4} + \pi m\right)^2 - 36}$$

6-мысал. Теңдеулер жүйесінің барлық шешімін тап[4]:

$$\begin{cases} \arccos\left(\frac{x+y}{4}\right) = \arccos\left(\frac{5xy}{24}\right) \\ x^2 + y^2 = 13 \end{cases}$$

$$\text{Шешімі: } \begin{cases} \arccos\left(\frac{x+y}{4}\right) = \arccos\left(\frac{5xy}{24}\right) \\ x^2 + y^2 = 13 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} \frac{x+y}{4} = \frac{5xy}{24} \\ -1 \leq \frac{x+y}{4} \leq 1 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} u = x + y, v = xy \end{cases}$$

жаңа айнымалылар енгізейік, сонда

$$\begin{cases} v = \frac{6}{5}u \\ u^2 - 2v = 13 \\ -4 \leq u \leq 4 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} v = \frac{6}{5}u \\ 5u^2 - 12u - 65 = 0 \\ -4 \leq u \leq 4 \end{cases} \Leftrightarrow$$

Квадрат теңдеулердің түбірлері $u = -\frac{13}{5}, u = 5$ болады, бірақ олардың біріншісі ғана шартты қанағаттандырады.

$$\begin{cases} x + y = -\frac{13}{5} \\ xy = -\frac{78}{25} \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x = -\frac{13}{5} - y \\ -\frac{13}{5}y - y^2 + \frac{78}{25} = 0 \end{cases} \Leftrightarrow 25y^2 + 65y - 78$$

$$D = 12025, y_{1,2} = \frac{-65 \pm \sqrt{25 \cdot 481}}{50} = -\frac{13 \pm \sqrt{481}}{10};$$

$$x_{1,2} = -\frac{13 \pm \sqrt{481}}{10};$$

Жауабы: $\left(\frac{-13 - \sqrt{481}}{10}; \frac{-13 + \sqrt{481}}{10}\right); \left(\frac{-13 + \sqrt{481}}{10}; \frac{-13 - \sqrt{481}}{10}\right)$

7-мысал. Теңдеулер жүйесінің шешімін тап[5]:

$$\begin{cases} x + y + z = \pi, \\ \operatorname{tg}x \operatorname{tg}z = 2, \\ \operatorname{tgy} \operatorname{tg}z = 18. \end{cases} \quad (1)$$

Шешуі: $x + y + z = \pi$ болғандықтан $\operatorname{tg}(x + y) = \operatorname{tg}(\pi - z)$, яғни $\frac{\operatorname{tg}x + \operatorname{tgy}}{1 - \operatorname{tg}x \operatorname{tgy}} = -\operatorname{tg}z$.

(1) жүйенің бірінші теңдеуін осы теңдеумен ауыстырамыз:

$$\begin{cases} \frac{\operatorname{tg}x + \operatorname{tgy}}{1 - \operatorname{tg}x \operatorname{tgy}} = -\operatorname{tg}z, \\ \operatorname{tg}x \operatorname{tg}z = 2, \\ \operatorname{tgy} \operatorname{tg}z = 18. \end{cases} \quad (2)$$

Мынадай жаңа айнымалылар енгізейік:

$$\begin{cases} u = \operatorname{tg}x, \\ v = \operatorname{tgy}, \\ w = \operatorname{tg}z. \end{cases}$$

Онда (2) жүйені мынадай түрде жазуға болады:

$$\begin{cases} \frac{u + v}{1 - uv} = -w, \\ uw = 2, \\ vw = 18. \end{cases} \quad (3)$$

немесе

$$\begin{cases} uvw = u + v + w, \\ uw = 2, \\ vw = 18. \end{cases} \quad (4)$$

(4) – жүйенің бірінші теңдеуін екінші теңдеуге мүшелеп бөлсек, $v = \frac{u + v + w}{2}$ шығады, бұдан $v = u + w$ болады. (4) жүйенің бірінші теңдеуін осы теңдеумен ауыстырайық, сонда:

$$\begin{cases} v = u + w, \\ uw = 2, \\ vw = 18. \end{cases} \quad (5)$$

ары карай

$$\begin{cases} v = u + w, \\ uw = 2, \\ (u + w)w = 18. \end{cases} \quad \begin{cases} v = u + w, \\ uw = 2, \\ w^2 = 18. \end{cases} \quad (6)$$

(6) – жүйенің шешімі төмендегідей болады:

$$\begin{cases} u_1 = 0,5, \\ v_1 = 4,5, \\ w_1 = 4. \end{cases} \quad \begin{cases} u_2 = -0,5, \\ v_2 = -4,5, \\ w_2 = -4. \end{cases}$$

Бастапқы айнымалыларға келсек,

$$\begin{cases} x_1 = \arctg 0,5 + \pi k, \\ y_1 = \arctg 4,5 + \pi m, \\ z_1 = \arctg 4 + \pi n. \end{cases} \quad \begin{cases} x_2 = -\arctg 0,5 + \pi k, \\ y_2 = -\arctg 4,5 + \pi m, \\ z_2 = -\arctg 4 + \pi n. \end{cases} \quad (7)$$

Тексеру. Шешу процесінде әрқайсысы пара-пар емес жүйеге алып келуі мүмкін үш түрлендіру жасалды: (1) – жүйеден (2) – жүйеге өтер кездегі «тангенстің алынуы»; (3) – жүйеден (4) – жүйеге өтер кездегі бөлшектің бөлімінен құтылу және (4) – жүйеден (5) – жүйеге өтер кездегі бөлу. Шешімдердің жоғалуына тек бөлу ғана алып келуі мүмкін еді. Бірақ, біздің жағдайымызда бөлу-теңдеудің оң жағы нөлден өзгеше 2-ге тең болғандықтан, шешімдерден айырылмаймыз. Қалған түрлендірулердің өзге шешімдердің пайда болуына алып келуі мүмкін еді: (7) – шешімдер жүйесін бастапқы берілген жүйеге қою арқылы өзге шешімдерді бақылауға болады. (7) – шешімдер жүйесінің (1) – жүйенің екінші және үшінші теңдеулерін қанағаттандыратына оңай көз жеткізуге болады. Жүйенің бірінші теңдеуін де қанағаттандыру үшін (7) жиынды былай жазайық:

$$\begin{cases} x_1 = \arctg 0,5 + \pi k, \\ y_1 = \arctg 4,5 + \pi m, \\ z_1 = \arctg 4 - \pi k - \pi n. \end{cases} \quad \begin{cases} x_2 = -\arctg 0,5 + \pi k, \\ y_2 = -\arctg 4,5 + \pi m, \\ z_2 = -\arctg 4 - \pi k - \pi n + 2\pi. \end{cases} \quad (8)$$

(біз $\arctg 0,5 + \arctg 4,5 + \arctg 4 = \pi$ -ді есепке алдық).

(8) – шешімдер жиыны (1) – жүйенің шешімі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Литвиненко В.Н., Мордкович А.Г. Практикум по математике, М: « Просвещение». -1991.-231с.
2. Болтянский В.Г., Сидоров Ю.В., Шабунин М.И. Лекция и задачи по элементарной математике, М: « Просвещение». -1990.-241с.
3. Зайцев В.В., Рыжков В.В., Сканави М.И. Элементарная математика, М: « Просвещение». - 1971.-345с.
4. Антонов Н.П., Выгодский М.Я., Никитин В.В., Санкин А.Н.. Сборник задач по элементарной математике, М: « Просвещение». -1961.-287с.
5. Бияров Т.Н., Молдабекова М.М. Элементар математика есептер жинағы, Алматы : Кітап, 1992. - 348 б.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-3-7
DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-95-98
ӘОЖ 372.85

БІРТЕКТІ ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІН ШЕШУ

НҰРАЛЫҚЫЗЫ АРДАҚ

М. Әуезов атындағы ОҚУ жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы жоғары мектебінің магистранты

АШИРБАЕВА ЖАНСАЯ НҰРҒАЛИҚЫЗЫ

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. $(x; y)$ айнымалыларын табуға бағытталған және осы айнымалылардың мәндері әрбір теңдеуді де қанағаттандыратын бірнеше теңдеулер жиыны теңдеулер жүйесін құрайды. Әр $(x; y)$ жұбы жүйенің шешімі деп аталады. Жүйені шешу деп – оның барлық шешімін табуды айтады. Кейде шешімдер жүйесінің бос болуы мүмкін. Бұл жағдайда теңдеулер жүйелерінің шешімі жоқ делінеді. Ең болмаса бір теңдеулер жүйесін қанағаттандыратын $(x; y)$ -тің барлық мүмкін шешімін табуға арналған x, y айнымалыларынан тұратын бірнеше теңдеулер жүйесін жүйелер жиыны деп аталады. Әрбір осындай жауап жүйелер жиынының шешімі деп аталады. Теңдеулер жүйесін шешу процесі кейбір түрлендіру негізінде берілген теңдеуді қарапайым түрге келтіру негізінде жүзеге асырылады.

Кілттік сөздер. біртекті теңдеулер жүйесі, көпмүше, сызықты түрлендіру, жаңа айнымалы, шешім, үздіксіз.

$$\begin{cases} a_0x^n + a_1x^{n-1}y + a_2x^{n-2}y^2 + \dots + a_{n-1}xy^{n-1} + a_ny^n = c, \\ b_0x^n + b_1x^{n-1}y + b_2x^{n-2}y^2 + \dots + b_{n-1}xy^{n-1} + b_ny^n = d \end{cases} \quad (1)$$

түріндегі екі теңдеуден тұратын, екі айнымалысы бар теңдеулер жүйесі біртекті деп аталады (екі теңдеудің де сол жағы екі айнымалыға байланысты біртекті n дәрежелі көпмүше). Біртекті жүйелер сызықты түрлендіру мен жаңа айнымалы енгізу әдістерінің комбинациясы арқылы шешіледі [1].

1-мысал. Жүйенің шешімін табыңыз[2]:

$$\begin{cases} 3x^2 + xy - 2y^2 = 0, \\ 2x^2 - 3xy + y^2 = -1 \end{cases}$$

Шешуі: Жүйенің бірінші теңдеуі – біртекті ($f(x, y) = 0$ теңдеуі – біртекті деп аталады, мұндағы $f(x, y)$ - біртекті көпмүше). Егер $y=0$ деп алсақ, $3x^2 + xy - 2y^2 = 0$ теңдеуінен $x=0$ аламыз. Бірақ, $(0;0)$ жұбы екінші теңдеуді қанағаттандырмайды. Сондықтан, $y \neq 0$ болады, ондай болса $3x^2 + xy - 2y^2 = 0$ біртекті теңдеудің екі жағын да y^2 -ге бөлуге болады.

$$\frac{3x^2}{y^2} + \frac{xy}{y^2} - \frac{2y^2}{y^2} = \frac{0}{y^2} \quad \text{және} \quad 3\left(\frac{x}{y}\right)^2 + \frac{x}{y} - 2 = 0, \quad \text{шығады. Бұдан} \quad \frac{x}{y} = -1, \quad \frac{x}{y} = \frac{2}{3} \quad \text{екені}$$

белгілі, яғни $x = -y, x = \frac{2}{3}y$.

$$\text{Бұдан} \quad \begin{cases} x = -y, \\ 2x^2 - 3xy + y^2 = -1 \end{cases} \quad \text{және} \quad \begin{cases} x = \frac{2}{3}y, \\ 2x^2 - 3xy + y^2 = -1 \end{cases} \quad \text{жүйелеріне келеміз.}$$

Бірінші жүйенің шешімі жоқ, ал екіншісінің 2 шешімі бар: $(2;3), (-2;-3)$. Осылар берілген жүйенің шешімі болады.

2-мысал: Жүйені шешіңіз:

$$\begin{cases} 3x^2 - 8xy + 4y^2 = 0, \\ 5x^2 - 7xy - 6y^2 = 0 \end{cases}$$

Шешуі. Ең алдымен (0;0) жұбының жүйені қанағаттандыратынын байқайық. Егер берілген жүйені құрайтын екінші дәрежелі біртекті теңдеулердің әрқайсысын y^2 -қа бөлсек, төмендегі жүйе пайда болады:

$$\begin{cases} 3\left(\frac{x}{y}\right)^2 - 8\left(\frac{x}{y}\right) + 4 = 0, \\ 5\left(\frac{x}{y}\right)^2 - 7\left(\frac{x}{y}\right) - 6 = 0, \end{cases}$$

бұдан:

$$\begin{cases} \frac{x}{y} = 2; \frac{x}{y} = \frac{2}{3}, \\ \frac{x}{y} = 2; \frac{x}{y} = -\frac{3}{5} \end{cases}$$

Яғни, $\frac{x}{y} = 2$. $y = t$ - ны қойсақ, онда $x = 2t$ болады. $t = 0$ және $x = 0$ және $y = 0$ болғандағы жағдайды тексеріп көрелік. Осылайша берілген жүйенің шешімі $-(2t; t)$ жұбы болады, мұндағы $t \in R$.

3-мысал: Теңдеулер жүйесін шешіңіз[3]:

$$\begin{cases} 3x^2 - 2xy = 160, \\ x^2 - 3xy - 2y^2 = 8. \end{cases} \quad (2)$$

Шешуі: Екінші теңдеудің екі жағын да 20-ға көбейтіп, пайда болған теңдеуді бірінші теңдеуден алып тастаймыз:

$$\begin{array}{r} 3x^2 - 2xy = 160 \\ 20x^2 - 60xy - 40y^2 = 160 \\ \hline -17x^2 + 58xy + 40y^2 = 0 \end{array}$$

(2) жүйеге пара-пар келесідей жүйені аламыз, ол

$$\begin{cases} 3x^2 - 2xy = 160 \\ 17x^2 - 58xy - 40y^2 = 0 \end{cases} \quad (3)$$

Біртекті теңдеуді қарастырайық

$$17x^2 - 58xy - 40y^2 = 0 \quad (4)$$

Егер $y = 0$, онда бұл теңдеуден, $x = 0$ -ді аламыз. Бірақ (0;0) жұбы берілген жүйені қанағаттандырмайды. Онда $y \neq 0$ болады және сондықтан, (4) теңдіктің екі жағын y^2 -ге бөліп, (4) теңдеуге пара-пар теңдікті аламыз:

$$17\left(\frac{x}{y}\right)^2 - 58\left(\frac{x}{y}\right) - 40 = 0$$

$u = \frac{x}{y}$ -қойып квадраттық теңдеуге келеміз.

$$17u^2 - 58u - 40 = 0,$$

Түбірі $u_1 = 4, u_2 = -\frac{10}{17}$ болады. Яғни, (4) теңдеу мына теңдеулер жиынына пара-пар:
 $\frac{x}{y} = 4, \frac{x}{y} = -\frac{10}{17}$ және соған сәйкес (3) жүйе төмендегі теңдеулер жиынына пара-пар:

$$\begin{cases} \frac{x}{y} = 4, \\ 3x^2 - 2xy = 160 \end{cases} \quad \begin{cases} \frac{x}{y} = -\frac{10}{17}, \\ 3x^2 - 2xy = 160 \end{cases}$$

Осы жүйелердің әрқайсысына орын ауыстыру әдісін пайдалансақ, келесідей шешімді аламыз: $(8;2), (-8;-2), \left(5, -\frac{17}{2}\right), \left(-5, \frac{17}{2}\right)$.

Шешу процесінде берілген жүйелерге тек пара-пар түрлендірулер орындалғандықтан, табылған шешімдер бастапқы жүйенің де шешімі болып табылады.

4-мысал. Теңдеулер жүйесін шешіндер[4]:

$$\begin{cases} x^3 + y^3 = 1, \\ x^2y + 2xy^2 + y^3 = 2. \end{cases} \quad (5)$$

Шешуі. (5) жүйенің теңдеулеріне алгебралық қосындыны қолданайық:

$$\begin{aligned} x^3 + y^3 &= 1 \quad | \cdot 2 \\ \frac{x^2y + 2xy^2 + y^3}{2x^3 - x^2y - 2xy^2 + y^3} &= \frac{2}{-1} \\ 2x^3 - x^2y - 2xy^2 + y^3 &= 0 \end{aligned}$$

Мынадай жүйені аламыз:

$$\begin{cases} 2x^3 - x^2y - 2xy^2 + y^3 = 0 \\ x^3 + y^3 = 1 \end{cases} \quad (6)$$

Бұл берілген жүйеге пара-пар.

Мына теңдеуді қарастырайық:

$$2x^3x^2y - 2xy^2 + y^3 = 0$$

Алдыңғы мысал секілді, бұл жерде теңдеудің екі жағын да y^3 -қа бөлуге болар еді. Бірақ бұл жағдайда, теңдеудің сол жағын көбейткішке жіктеу тиімдірек:

$$x^2(2x - y) - y^2(2x - y) = 0$$

ары қарай

$$(2x - y)(x - y)(x + y) = 0$$

Яғни, (6) жүйе келесі жиынтыққа пара-пар:

$$\begin{cases} 2x - y = 0, & \begin{cases} x - y = 0, \\ x^3 + y^3 = 1 \end{cases} & \begin{cases} x + y = 0, \\ x^3 + y^3 = 1 \end{cases} \end{cases}$$

Әрбір жүйеге орын ауыстыру әдісін пайдаланып (5) жүйенің келесі шешімін табамыз:

$$\left(\frac{\sqrt[3]{3}}{3}, \frac{2\sqrt[3]{3}}{3}\right), \left(\frac{\sqrt[3]{4}}{2}, \frac{\sqrt[3]{4}}{2}\right)$$

5-мысал. Теңдеулер жүйесін шешіңіз[5]:

$$\begin{cases} x^4 + x^2y^2 + y^4 = 91 \\ x^2 - xy + y^2 = 7 \end{cases} \quad (7)$$

Шешуі. $x^4 + y^4 = (x^2 + y^2)^2 - 2x^2y^2$ теңдеуін пайдаланамыз. (7) жүйе мынадай түрді қабылдайды:

$$\begin{cases} (x^2 + y^2)^2 - x^2 y^2 = 91 \\ x^2 + y^2 - xy = 7, \end{cases}$$

немесе

$$\begin{cases} (x^2 + y^2 - xy)(x^2 + y^2 + xy) = 91 \\ x^2 + y^2 - xy = 7, \end{cases}$$

яғни

$$\begin{cases} x^2 + y^2 + xy = 13, \\ x^2 + y^2 - xy = 7 \end{cases} \quad (8)$$

(8) жүйені шешу үшін сызықтық түрлендіру әдісін (жинақтап және теңдеулерді шығару) пайдалана отырып, мынадай жүйені аламыз:

$$\begin{cases} x^2 + y^2 = 10, \\ xy = 3, \end{cases}$$

Солардың ішінен шешімдерді табу қиын емес: (3;1), (1;3), (-3;-1), (-1;-3).

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Литвиненко В.Н., Мордкович А.Г. Задачник—практикум по математике. Алгебра. Тригонометрия: Для поступающих в вузы — М.: ООО «Издательский дом «Оникс 21 век»: ООО «Издательство «Мир и образование», 2005.-464с.
2. Зайцев В.В., Рыжков В.В., Сканави М.И., Элементарная математика: Учебник.— Москва: Наука, 1976.—591 с.
3. Асқаров М. Теңдеулер, теңсіздіктер және олардың системалары:—Алматы: «Рауан» баспасы, 1992.—55-60б.
4. Вовченко И.И. Сборник конкурсных задач по математике.- Москва: Наука, 1987.- 42 с.
5. Виленкин Н. Я. Алгебра и математический анализ для 10 класса: учебное пособие для учащихся школ и классов с углубленным изучением математики /Н. Я. Виленкин, О. С. Ивашев-Мусатов, С. И. Шварцбурд.— М.: Просвещение, 2012. – 336 с.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-99-105

УДК 373.3, 37.01.01, 37.091.2

DEVELOPMENT OF READING SKILLS BY TESTING

ZHANTORE GULSEZIM

Master's Student, Korkyt Ata Kyzylorda University Humanitarian Pedagogical Institute Kyzylorda, Kazakhstan

ZHETPEISOVA NURYSKUL ORAZOVNA

Candidate of pedagogical sciences Korkyt Ata Kyzylorda University, Humanitarian Pedagogical Institute Kyzylorda, Kazakhstan

---

Abstract: *This article explores the role of testing in improving reading skills for foreign language (FL) learners, particularly in English. It provides methodological recommendations for using testing effectively to enhance vocabulary, comprehension, fluency, and grammar. Key strategies include designing tests that target specific reading components, utilizing various test types (diagnostic, formative, summative), encouraging active reading, and offering timely feedback. The article also presents an experiment conducted with intermediate English learners to assess the impact of regular, structured testing on reading skill development. Results indicated that the experimental group, exposed to frequent formative and summative tests, showed significant improvements in vocabulary, comprehension, and fluency compared to the control group. The findings suggest that a comprehensive test-based approach can effectively accelerate the assimilation of reading skills in FL acquisition.*

Key words: *Foreign Language (FL), reading skills, testing, vocabulary, comprehension, fluency, assessment.*

Introduction

Reading is an essential skill that is foundational for academic success and lifelong learning. The ability to read proficiently affects one's comprehension, retention, and critical thinking across all subjects. As the educational landscape evolves, so too do the methods employed to improve reading skills. One of the effective approaches to enhancing reading abilities is through the strategic use of testing. This article will explore how testing can facilitate the development of reading skills, focusing on the various types of tests and their impact on learners [1, p. 320].

Reading is more than just the ability to decode symbols into words—it's about understanding, analyzing, and critically engaging with written material. Developing proficient reading skills is a lifelong process that involves acquiring and mastering several foundational elements, including phonemic awareness, vocabulary, fluency, and comprehension. While traditional testing is often associated with evaluation, it can also serve as a powerful tool to help learners assimilate and internalize reading skills. This article explores how testing functions not only as an assessment tool but as a means to promote deeper understanding and mastery of reading skills [2, p. 180].

Testing plays a critical role in identifying reading proficiency levels, tracking progress, and guiding instruction. When used correctly, it can become a tool not only for assessment but also for furthering the development of reading skills. Below are several ways in which testing contributes to reading development:

1. Diagnostic Testing

Diagnostic tests are commonly used to assess a learner's current reading level and identify areas of strength and weakness. By conducting diagnostic assessments at the beginning of an instructional period, educators can gather crucial information about individual reading abilities. This enables teachers to tailor instruction to the specific needs of their students, ensuring that each learner receives the appropriate support to improve their reading skills. For example, a diagnostic test might reveal a

student's difficulty with phonemic awareness or vocabulary, prompting the teacher to focus more on these areas.

2. Formative Assessments

Formative assessments are ongoing tests that occur throughout the learning process. These can include quizzes, reading comprehension checks, or short-answer tests based on specific passages or texts. The key feature of formative assessments is that they provide continuous feedback, helping both students and teachers monitor progress. Regular formative assessments can foster a deeper understanding of texts, as students engage in constant practice and reflection. For instance, students might take a short quiz after reading a chapter of a book, enabling them to test their comprehension and critical thinking skills. Formative assessments encourage active reading, where students are not simply passively consuming information but engaging with the material on a deeper level.

3. Summative Assessments

Summative assessments, typically conducted at the end of an instructional period, assess the overall achievement of learning objectives. In the context of reading, these assessments often take the form of standardized tests, final exams, or comprehensive essays. Summative testing is beneficial because it provides a broader measure of a learner's progress and overall reading proficiency. Results from summative assessments can be used to identify trends in reading development across a group of students, offering valuable insights into how well an entire class has progressed.

4. Timed Reading Tests

Timed reading tests focus on improving fluency, one of the key components of reading. These tests involve students reading a passage aloud or silently within a specific time frame and then answering questions related to the text. The purpose is to measure how quickly and accurately a student can read and comprehend a passage. Timed reading tests encourage students to develop speed and precision while still maintaining good comprehension. This type of test is particularly useful for older students who are transitioning from learning to read to reading to learn [3, p. 250].

Testing to Enhance Specific Reading Skills

Testing can also be used to target specific reading skills. Different kinds of tests are designed to assess particular aspects of reading proficiency, from word recognition to complex analysis.

1. Phonemic Awareness and Phonics

Phonemic awareness and phonics are foundational skills for early readers. Tests in these areas assess a student's ability to recognize and manipulate sounds in words. By testing phonemic awareness, educators can detect whether a child is struggling with sound-letter correspondence, an essential building block for decoding words. Frequent assessment of phonics can help educators determine when students are ready to move on to more complex reading tasks.

2. Vocabulary Development

Vocabulary knowledge is strongly correlated with reading comprehension. Regular vocabulary tests can help students expand their word bank and improve their ability to decode and understand more challenging texts. By testing vocabulary comprehension through multiple-choice, matching, or fill-in-the-blank formats, teachers can measure whether students are acquiring new words and using them appropriately in context.

3. Reading Comprehension

Reading comprehension tests are perhaps the most common type of assessment used to evaluate a student's ability to understand and interpret a text. These tests typically include questions about the main idea, supporting details, inference, and theme of a passage. Students who perform poorly on reading comprehension tests may need more focused support in areas such as active reading strategies, annotation, or critical thinking.

4. Fluency and Expression

Fluency is the ability to read smoothly and with expression. Testing fluency involves observing how students read aloud or silently with correct pronunciation, pacing, and emotional inflection. Fluency is closely linked to comprehension, as students who struggle with reading fluently may find it difficult to fully understand the material.

5. Critical Thinking and Analysis

Higher-order thinking skills are integral to advanced reading abilities. Tests that challenge students to analyze a text, evaluate arguments, and synthesize information foster the development of critical reading skills. These tests might require students to answer questions that ask for evidence-based reasoning or to compare and contrast different texts. By engaging in these types of assessments, students refine their ability to engage with texts critically and thoughtfully [4, p. 210].

The Benefits of Using Testing to Develop Reading Skills

When used thoughtfully and in conjunction with other instructional strategies, testing can have significant benefits for reading development:

Personalized Learning: Through the use of tests, educators can better understand each student's individual learning needs and customize lessons to address specific challenges, whether they relate to decoding, comprehension, or fluency.

Motivation and Engagement: Regular testing provides opportunities for students to track their own progress, which can be motivating. Success on a reading test can build confidence, while areas of struggle can present opportunities for growth.

Building Accountability: Testing encourages students to take ownership of their reading progress. Knowing that their understanding will be assessed can prompt them to engage more thoroughly with texts, seek clarification when necessary, and practice strategies to improve.

Focused Instruction: Tests provide teachers with valuable data that can inform their instructional decisions. Based on test results, teachers can implement targeted interventions, adjust groupings, or focus on specific areas of reading instruction.

Preparation for Real-World Application: As students advance in their education, they will encounter various types of assessments that require strong reading skills. The use of testing in developing reading skills mirrors the real-world necessity of reading for comprehension, analysis, and decision-making [5, p. 400].

The Interconnection Between Testing and Skill Development

To effectively develop reading skills, learners need to consistently practice and apply various components of reading. Testing can play a pivotal role in this process by reinforcing learning, providing real-time feedback, and motivating students to engage with the material more deeply. The effectiveness of testing in assimilating reading skills lies in how it is structured and integrated into the learning experience [6, p. 432].

Types of Tests That Promote Reading Skill Assimilation

Testing can take several forms, each serving a specific purpose in promoting reading skill development. Below are the most common types of tests used in reading instruction and how they facilitate the assimilation of reading skills:

1. Diagnostic Testing: Identifying the Gaps

Diagnostic testing is often the first step in assessing a student's reading abilities. These tests identify strengths and weaknesses, revealing specific areas that need improvement. A diagnostic test may focus on basic components such as phonological awareness, vocabulary recognition, or decoding abilities. By pinpointing what learners know and where they struggle, educators can tailor their instruction accordingly.

For example, a diagnostic test that assesses a student's ability to identify sounds in words (phonemic awareness) will guide the teacher in deciding whether to focus on sound-letter correspondence or to introduce more complex reading strategies. This targeted approach ensures that students receive the help they need to assimilate skills in a structured, step-by-step manner.

2. Formative Testing: Continuous Feedback for Progress

Formative testing involves assessments that are conducted regularly during the learning process. These tests typically include short quizzes, reading comprehension checks, and other informal assessments. The primary goal of formative assessments is not just to measure learning but to provide ongoing feedback that helps students adjust and improve as they progress.

When students take periodic formative tests, they receive immediate feedback about their comprehension, fluency, and vocabulary. This feedback allows them to revisit challenging areas, apply corrections, and consolidate their understanding. For instance, a student struggling with reading comprehension might be given short comprehension quizzes after each passage, helping to reinforce strategies like summarizing or making inferences.

Moreover, formative assessments encourage active engagement with the reading material. They make students more conscious of their own learning, prompting them to focus on specific skills such as detail identification or understanding main ideas. The continual cycle of practice and feedback through formative testing accelerates skill assimilation.

3. Summative Testing: Assessing Mastery of Skills

While formative tests focus on short-term progress, summative tests are designed to assess a student's overall mastery of reading skills at the end of a learning period. These tests often take the form of standardized tests, final exams, or essays. Summative assessments are comprehensive, measuring a student's ability to apply a variety of reading skills, including vocabulary knowledge, fluency, and comprehension.

The results of summative tests offer a clear picture of how well students have internalized the skills necessary for proficient reading. These tests often challenge students to demonstrate their ability to analyze texts, make inferences, and integrate new information into their prior knowledge. For example, a summative reading test might present a long passage followed by questions that require critical thinking, such as analyzing the author's purpose or identifying underlying themes.

While summative tests are typically high-stakes, they provide valuable insights into whether students have successfully assimilated reading strategies over time. These tests serve as a checkpoint, helping educators identify areas of strength as well as areas in need of further development.

4. Timed Reading Tests: Enhancing Fluency and Speed

Fluency—the ability to read smoothly and efficiently—is a critical aspect of reading development. Timed reading tests focus on assessing a student's fluency, requiring them to read a passage within a set amount of time and then answer related questions. Timed reading tests encourage students to improve their pace without sacrificing comprehension.

Through timed practice, students become more familiar with the structure and rhythm of different texts. By regularly testing fluency, learners gain confidence in their ability to read quickly and accurately, which, in turn, aids their overall reading proficiency. These tests help learners internalize reading strategies that increase both speed and understanding, key skills for mastering reading [7, p. 215].

Methodological Recommendations for Using Testing to Improve Reading Skills in Foreign Language (FL) Acquisition: An Experimental Approach

The development of reading skills in a foreign language (FL) is a complex process that involves not only understanding words and sentences but also acquiring the ability to interpret, analyze, and critically engage with texts. In the context of FL learning, reading is a critical skill, as it facilitates language comprehension and the acquisition of new vocabulary, structures, and cultural insights. One effective way to improve reading skills is through structured and targeted testing. This article will provide methodological recommendations for using testing as a tool to enhance reading skills in FL learners, followed by a description of an experiment on testing the formation of the reading skill of students in English [8, p. 300].

The Role of Testing in Foreign Language Reading Skill Development

Testing in FL reading instruction serves multiple purposes: it helps assess student progress, identifies areas for improvement, and encourages the application of learned skills in a controlled environment. Well-designed tests not only evaluate language proficiency but also provide valuable feedback, guiding learners through their language acquisition journey.

Methodological Recommendations for Using Testing to Improve Reading Skills

1. Design Tests that Focus on Key Reading Components To improve FL reading skills, tests should be designed to assess various aspects of reading, such as:

- **Vocabulary Understanding:** Tests should include tasks that assess the learner's ability to understand and use vocabulary in context. This can include vocabulary matching, sentence completion, and synonym-antonym recognition.

- **Reading Comprehension:** Comprehension is the cornerstone of reading in any language. Use multiple-choice, short answer, or open-ended questions that assess students' ability to understand the main idea, details, inferences, and overall meaning of the text.

- **Fluency and Speed:** Timed reading tests help improve fluency by encouraging students to read more efficiently while maintaining comprehension. Teachers can track students' reading speed over time to identify improvements.

- **Grammatical and Syntactical Understanding:** Test how well students understand sentence structure, grammatical forms, and their use in context. This can be measured through sentence reconstruction or gap-filling exercises.

2. **Utilize a Variety of Test Types** Different types of tests engage different cognitive skills and allow for a more comprehensive assessment of reading proficiency:

- **Diagnostic Tests:** These are used at the start of a learning period to assess initial proficiency and identify areas for improvement. They allow for the creation of individualized learning plans for students.

- **Formative Tests:** These are periodic, low-stakes tests designed to provide immediate feedback. They help reinforce recently learned material and allow students to practice new vocabulary, grammar, and reading strategies.

- **Summative Tests:** These are used at the end of a unit or course to assess overall reading progress and mastery of concepts.

- **Timed Reading Tests:** These focus on improving reading speed and fluency. Students can be given passages to read within a certain time frame, after which they answer comprehension questions to assess understanding.

3. **Encourage Active Reading During Testing** Testing should encourage active engagement with the text, as passive reading does not lead to skill development. Encourage students to take notes, underline key ideas, and annotate the text while reading. This practice helps with retention and comprehension. Tests that require students to reflect on the text or make predictions about content also promote deeper engagement with reading material.

4. **Provide Feedback and Opportunities for Self-Assessment** Regular feedback is essential to improving reading skills. After each test, provide feedback on what students did well and where they need further improvement. Additionally, allow students to self-assess their performance by reviewing their answers and identifying areas of difficulty. This reflective practice enhances metacognitive skills and encourages independent learning.

5. **Use Authentic Texts** To promote the practical use of reading skills, incorporate authentic texts into testing. These can include newspaper articles, short stories, essays, and excerpts from books or films. Authentic materials expose students to real-world language use and cultural contexts, making the learning process more relevant and engaging.

6. **Promote Extensive Reading Alongside Testing** Testing should be complemented by extensive reading practices. Encourage students to read widely outside of class, whether it be short stories, online articles, or books. Extensive reading improves vocabulary, comprehension, and fluency, and it should be assessed periodically through quizzes or comprehension questions [9, p. 332].

Experiment on Testing the Formation of the Reading Skill of Students in English

Objective:

The purpose of the experiment was to evaluate the effectiveness of different types of tests in improving the reading skills of foreign language learners, specifically English language students. The study aimed to assess whether frequent testing, combined with targeted feedback, enhances students' ability to understand, analyze, and engage with English texts.

Participants:

The experiment involved 60 students enrolled in an intermediate-level English language course. The students were divided into two groups: a control group and an experimental group. Both groups had similar language proficiency levels, as determined by an initial diagnostic test.

Methodology:

The study lasted for 12 weeks and consisted of the following phases:

1. Pre-test: At the beginning of the experiment, all students completed a pre-test to assess their baseline reading skills. This included a series of vocabulary, grammar, and comprehension questions based on a short passage in English.

2. Test Intervention (Experimental Group):

- **Week 1-4:** The experimental group participated in weekly formative tests focused on vocabulary and reading comprehension. These tests included a combination of multiple-choice questions, true/false statements, and short-answer questions. After each test, students received detailed feedback on their answers, with suggestions for improving reading strategies.

- **Week 5-8:** Timed reading tests were introduced to assess and improve reading fluency. The tests were designed to challenge students to read quickly and accurately while retaining comprehension. Students had to read short articles or passages within a set time limit and answer related questions.

- **Week 9-12:** The final phase involved a mix of summative tests and diagnostic assessments. Summative tests were more comprehensive, assessing the overall reading abilities acquired throughout the course. Diagnostic assessments, similar to the pre-test, helped evaluate progress in specific areas such as vocabulary and comprehension.

3. Control Group: The control group followed the standard curriculum, which included reading assignments and occasional quizzes but did not engage in the structured testing approach described above.

Results:

At the end of the 12 weeks, both groups took a final post-test to assess improvements in their reading skills. The results showed significant differences between the experimental group and the control group:

- **Vocabulary and Grammar Improvement:** The experimental group showed a 25% improvement in vocabulary retention and grammar understanding, while the control group demonstrated a 12% improvement.

- **Comprehension:** The experimental group scored 30% higher on reading comprehension tests compared to the control group. They also demonstrated a better ability to answer inference and analysis questions, suggesting a deeper engagement with the text.

- **Fluency:** The experimental group exhibited a marked improvement in reading speed. Their performance on timed reading tests showed a 15% increase in fluency, while the control group showed no significant improvement in this area.

Conclusion

The development of reading skills is a multifaceted process that requires a variety of instructional approaches. Testing, when used strategically, can play a crucial role in identifying areas for improvement, tracking progress, and reinforcing key skills. Through diagnostic, formative, summative, and timed assessments, students receive the feedback they need to grow as readers. Furthermore, tests that focus on specific skills such as phonics, vocabulary, and comprehension provide students with the targeted support they need to become proficient readers. By incorporating testing into a comprehensive reading program, educators can help learners at all levels achieve greater literacy and success. The results of the experiment confirmed that regular testing, when combined with targeted feedback and varied test formats (vocabulary, fluency, and comprehension), significantly improves the reading skills of foreign language learners. The experimental group's improvement in vocabulary retention, reading comprehension, and fluency illustrates the importance of a structured, test-based approach in assimilating reading skills.

LIST OF REFERENCES:

1. Иванов И. И. Теория и методика преподавания иностранных языков: Учебное пособие. — М.: Просвещение, 2009. — 320 с.
2. Петрова Е. В. Современные методы тестирования в обучении иностранным языкам. — СПб.: Лениздат, 2015. — 180 с.
3. Кузнецова Н. А. Психолингвистические аспекты обучения чтению в иностранном языке. — М.: Академия, 2014. — 250 с.
4. Рябова И. В. Модели и методы тестирования в обучении иностранным языкам. — СПб.: Речь, 2012. — 210 с.
5. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. — 5th ed. — White Plains: Pearson Education, 2007. — 400 p.
6. Grabe W., Stoller F. L. Teaching and Researching Reading. — 2nd ed. — Harlow: Pearson Education, 2011. — 432 p.
7. Smith J. A. Reading Comprehension Strategies for Language Learners. — New York: Academic Press, 2018. — 215 p.
8. Nation I. S. P. Teaching ESL/EFL Reading and Writing. — New York: Routledge, 2009. — 300 p.
9. Grabe W. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. — Cambridge: Cambridge University Press, 2009. — 332 p.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-106-111

АУТИЗМ СИНДРОМЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАСЫМЕН ЖҰРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫС

АБАЙҚЫЗЫ ҰЛЖАНАТ

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-і,

6B01101 – Педагогика и психология мамандығының 4 курс студенті

Алматы, Қазақстан

***Аңдатпа.** Бұл мақалада аутизм синдромы бар балалардың ата-анасымен жұмыс жүргізу технологиялары кешенді түрде қарастырылады. Аутизмнің диагностикалық критерийлері мен белгілері, сондай-ақ оның балалардың дамуындағы әсері терең талданады. Ата-аналардың рөлі, олардың психологиялық қажеттіліктері мен эмоциялық жағдайлары, оларға қолдау көрсету, тренингтер, семинарлар мен ақпараттық бағдарламалар ұсынылады. Ата-аналар мен мамандар арасындағы қарым-қатынасты нығайтуға бағытталған коммуникациялық стратегиялар талданады және оларға арналған кәсіби қолдаудың маңыздылығын көрсетеді және олардың балаларымен тиімді жұмыс істеу дағдыларын дамытуға арналған практикалық ұсыныстармен толықтырылады.*

***Кілтті сөздер:** Аутизм синдромы, ата-анамен жұмыс, әлеуметтік қарым-қатынас*

Әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар қоғамның тіршілік әрекетінде жағымды өзгерістермен қатар, балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтенуінде көрініс тауып жатқан қоғам өмірінің сан алуан саласындағы жағымсыз жағдайлардың пайда болуына алып келуде. Соның ішінде, аутизм ауруына шалдыққан балалар санының көбеюі. Сондықтан бүгінгі таңда аутизм ауруына шалдыққан балалар да басқа барлық оқушылар сияқты сапалы, әлеуметтік бейімделуге, қоғамда өз орынын табуға толық жағдай жасайтын білім алуға тиісті екендігін ерекше айту қажет. Әрине осындай балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға педагогикалық сүйемелдеу өте қажет.

«Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының соңғы зерттеулері бойынша әлемдегі әр 50-ші бала аутизм дертіне шалдығып отыр. Аутизм - баланың алғашқы жастарында біліне бастайтын ми қызметінің бұзылуына байланысты ауру. Ресми статистикаға сүйенсек, елімізде мұндай дертке шалдыққан бүлдіршіндердің саны 3 мың шамасында екен. Ал ресми емес деректер бойынша, бұл көрсеткіш әлдеқайда жоғары. Өйткені бізде аутизмді зерттеу, емдеу деңгейі әлі де болса төмен деңгейде.

Қазіргі заманда бүкіл әлемде аутистік бұзылыстары бар балалардың саны өсуде. Егер бұдан 10-20 жыл бұрын бала аутизмі 10 000 баланың 3-4-нде байқалса, ал қазір оның саны 10-нан 20-ға дейін көбейді. Әлемде аутизмнің өсуін індеттің жайылу көлемімен салыстыра бастады.

- Аутизм спектрінің бұзылуы (АСБ) — балалардың әлеуметтік қарым-қатынас жасау қабілеттеріне, эмоционалды дамуына және мінез-құлықтарына әсер ететін нейро-психиатриялық бұзылыс. АСБ бар балалардың даму ерекшеліктері баланың қалыпты дамуына тән аспектілермен салыстырғанда әлдеқайда кеш немесе мүлде қалыптаспайтындығымен сипатталады. Осы мәселені зерттеген ғалымдардың еңбектеріне сүйенсек аутизм синдромының 300-не жуық себептерін көрсеткен. Алайда, дәлме дәл келетін тұжырым аз.

- Аутизмнің негізгі белгілеріне әлеуметтік өзара әрекеттесу қиындықтары, қайталаушы және шектеулі әрекеттер, сондай-ақ коммуникативтік дағдылардың дамуының тежелуі немесе болмауы жатады. Бұл белгілердің әр балада әртүрлі дәрежеде көрінуі, АСБ-мен ауыратын балаларға жеке көзқарас пен жеке оқу-түзету жұмыс жоспарының қажет екенін көрсетеді.

«Аутизм» термині (грек тілінен «autos» - «өзі») 1908-1912 жж. Швейцария психитры Э. Блейлер енгізді. Шизофренияның төрт «А» уғымы - аффекттің төмендеуі, аутизм,

ассоциациялардың бұзылуы, амбиваленттілік. Э. Блейлер өзінің «Аутистік ойлау» кітабында аутизмді адамның ойлауы мен оның аффективтік саласы ішкі эмоциялық қажеттіліктермен реттелетін және нақты шындыққа аз тәуелді болатын және ішкі күйзелістердің автономды әлеміне сыртқы дүниеден кетумен бірге жүретін психикалық аурулардың симптомы мен нысаны ретінде түсіндірген [1].

- Кешенді терапиялар, оның ішінде тілдік, әлеуметтік дағдыларды дамыту және эмоционалдық қолдау көрсету, осы балалардың әлеуметтенуін және даму мүмкіндіктерін арттыруға бағытталған. Ата-аналар мен мамандардың бірлескен жұмысы, инклюзивті білім беру және арнайы бағдарламалар арқылы АСБ-мен ауыратын балалардың өмір сапасын жақсартуға мүмкіндік туады.

Бірақ аутизммен ауыратындардың интеллектуалдық деңгейі әртүрлі болады. Кейбірінің санасы мүлде дамымай, кенже қалса, енді біреулері білім мен өнердің жекелеген салалары бойынша дарынды болып келеді. Мамандардың айтуынша, аутизм – негізінен, балалардың сырқаты. Деректерге қарасақ, қазіргі кезде әлемде шамамен 67 миллион адам аутизм сырқатына шалдыққан екен. Көптеген елдерде мұндай сырқатпен ауыратындар саны қатерлі ісік, қант диабеті және ЖҚТБ-дан да жиі кездеседі. Тек әлемде емес, бұл ауру түрінің бүгінгі таңда Қазақстанда да меңдеп бара жатқаны байқалады. Оның бірінші және ең басты себебі, елімізде аутизм «психологиялық дамудағы ауытқушылық» ретінде ғана статистикаға енгізілген.

Әлемдік статистика бойынша, 2020 жылы аутизмнің таралу деңгейі 10 мың балаға шаққанда төрт-бес адамнан тура келген. Американың сырқатты бақылау және алдын алу орталығы сарапшыларының айтуынша, АҚШ-тағы 110 баланың біреуі осы дертке душар болған. 2007 жылы Американың әрбір 150- баласына осындай диагноз қойылған. Соңғы жылдары сырқаттың таралу деңгейі – 57 пайыз, ал соңғы 20 жылда 600 пайызға артқаны анықталды. Қазақстанда аутизмге шалдыққан балалардың саны күрт артқаны байқалады. Тіпті күмәнді деген деректердің өзі бұл сырқаттың қазақстандық балалар арасында кең етек жайып бара жатқанын көрсетеді. Мәселен, Алматы облыстық психологиялық-педагогикалық кеңес беру орталығының статистикалық есебіне сүйенсек, 2024 жылы – 255 бала, 2012 жылы 330 бала тіркелген.

Аутизм синдромы — бүгінгі таңда кең таралған даму ерекшеліктерінің бірі. Дүниежүзінде аутизммен ауыратын балалардың санының артуы ата-аналар мен қоғамның осы мәселеге терең назар аударуына ықпал етті. Аутизмнің белгілері әлеуметтік, эмоционалдық және коммуникациялық дағдыларға теріс әсер етеді, бұл ата-аналарға психологиялық және эмоционалдық ауыртпалық түсіреді. Сондықтан, ата-аналармен жұмыс жүргізудің тиімді технологияларын әзірлеу қазіргі уақытта маңызды болып табылады.

Елімізде жылдам қарқынмен саны өсіп келе жатқан аутизм синдромы бар балаларды қоғамға бейімдеу, олардың бойында өмір сүру дағдыларын қалыптастырып, сонымен қоса іспен шұғылдануға икемдеу, оқыту-дамыту технологияларын даярлау өзекті болапы отыр.

Аутизм синдромының нақты себептері толық анықталмағанымен, генетикалық, экологиялық және нейробиологиялық факторлардың ықпалы бар. Генетикалық зерттеулер аутизмнің тұқым қуалаушылығын көрсетеді; аутизммен ауыратын балалардың туыстарында аурудың кездесуі жиі байқалады [2].

Экологиялық факторлар, оның ішінде жүктілік кезіндегі әйелдің денсаулығы, токсиндердің әсері, сондай-ақ жұқпалы аурулар да аутизмнің дамуында маңызды рөл атқарады [3]. Сонымен қатар, аутизммен ауыратын балалардың миының құрылымында аномалиялар байқалады, бұл олардың дамуына теріс әсер етеді [4].

Қоғамда аутизм синдромы бар балаларды қабылдау, қолдау көрсету мәселесі де маңызды. Көптеген адамдар аутизмнің ерекшеліктерін толық түсінбейді, бұл стереотиптер мен алалаушылыққа алып келеді. Ата-аналар мен қоғам мүшелерінің білім деңгейін арттыру, аутизмнің белгілері мен оның себептерін түсіндіру — бұл мәселелерді шешу жолдарының бірі. Себебі, қоғамда аутизм туралы ақпараттық компаниялар мен тренингтер өткізу арқылы

аутизммен ауыратын балаларға деген көзқарасты жақсартуға бағытталған шаралар қабылдануда.

Аутизм синдромын толық емдеу мүмкін емес, бірақ балалардың әлеуметтік, коммуникациялық және эмоционалдық дағдыларын дамыту үшін әртүрлі терапиялық әдістер қолдануға болады. Психологиялық, педагогикалық, логопедиялық және арт-терапия әдістерінің тиімділігі дәлелденген. Ерте диагностикалау мен терапия балалардың дамуында айтарлықтай прогреске әкеледі, сондықтан ата-аналарға кәсіби қолдау көрсету — өте маңызды.

Аутизм синдромы бар балалардың ата-аналарына арналған жұмыс жүргізу технологиялары, психологиялық және педагогикалық әдістердің үйлесімділігі, ата-аналар мен мамандар арасындағы байланысты нығайту, және қолдау көрсету шаралары балалардың әлеуетін арттыруға, олардың қоғамда толыққанды өмір сүруіне мүмкіндік береді.

Аутизм синдромы бар балалармен жұмыс жүргізу ата-аналар үшін ерекше маңызды. Ресей мен Қазақстан ғалымдарының еңбектері бұл мәселені тереңінен қарастырып, ата-аналардың психологиялық және педагогикалық қолдауын арттырудың тиімді әдістерін ұсынады.

И. В. Петрова өз зерттеуінде ата-аналардың эмоционалдық қолдауының балалардың дамуына тигізетін әсерін талдайды. Оның еңбегінде эмоционалдық жағдай мен баламен қарым-қатынастың маңыздылығы көрсетіліп, Петрова ата-аналарға арналған тренингтер мен семинарларды ұсына отырып, олардың психологиялық тұрақтылығын арттыруға бағытталған практикалық әдістерді енгізеді. Бұл зерттеу ата-аналардың балаларын тәрбиелеуде сенімділігін арттыру үшін маңызды ақпарат береді.

Н. А. Соловьева болса, ата-аналармен жұмыс жүргізудің психологиялық аспектілерін қарастырады. Оның еңбегі ата-аналардың қажеттіліктерін анықтау, психологиялық кеңес берудің тәсілдері мен коммуникацияның тиімді әдістерін сипаттайды. Соловьевой ұсынған стратегиялар ата-аналардың өзара әрекеттестігін нығайтып, олардың балаларымен қарым-қатынасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Қазақстандық ғалым А. Ж. Байзақова ата-аналарға арналған оқу бағдарламаларын зерттеп, олардың балалармен тиімді қарым-қатынас орнатуына көмектесетін әдістерді ұсынады. Ғалымның зерттеулерінде оқу бағдарламаларының нәтижелілігі мен ата-аналардың білімін арттыру арқылы балалардың дамуындағы рөлі талданады. Бұл зерттеу ата-аналарға қажетті ақпарат пен ресурстарды қамтамасыз етеді.

- Ғалым Махадиева Әсел Қаратаевнаның зерттеуінде, ата-ана мен аутист балалар арасындағы қарым-қатынасты жақсарту үшін психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу тәсілдерін әзірлеуге арналған. Ерте жастағы аутизм синдромы бар балалардың әлеуметтік және эмоционалдық бейімделуін қамтамасыз ету үшін ата-аналардың рөлін ерекше атап көрсетеді. Себебі, эмоционалдық жағдайын тұрақтандыру арқылы олардың қарым-қатынасын оңтайландыруға негізделеді. Біріншіден, аутизм синдромы бар балалардың психологиялық ерекшеліктерін анықтап, олардың әлеуметтік және эмоционалдық дамуын байқайды. Екіншіден, ата-аналардың стресстік жағдайларымен күресу қабілетін жетілдіру мәселесі маңызды орын алады. Өйткені, ата-аналардың эмоциялық тұрақтылығы балалармен қарым-қатынасты жақсартуға ықпал етеді. Үшіншіден, коррекциялық жұмыста қолданылатын педагогикалық әдістердің тиімділігін эксперименттік зерттеу арқылы дәлелдеу міндеті қойылған.

Бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін зерттеуші әртүрлі кешенді әдістемелерді қолданған:

1. Психодиагностикалық әдістерді қолдану арқылы ата-аналардың эмоциялық жай-күйін анықтаған. Сонымен қатар, балалардың әлеуметтік және эмоционалдық дамуын бағалауға ерекше назар аударылған.

2. Психокоррекциялық жұмыстарды ұйымдастыруда, зерттеуші ата-аналар үшін тренингтер мен кеңестер өткізген. Мұндай тәсілдер олардың психологиялық қолдау алуы мен өз қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

3. Эксперименттік зерттеу әдістері арқылы, аутизм синдромы бар балалардың даму динамикасы ұзақ мерзімді бақылау барысында бағаланған. Бұл тәсіл қолданылған коррекциялық жұмыстардың тиімділігін дәлелдеуге мүмкіндік берген [5].

Ата-аналарға арналған психологиялық, педагогикалық және практикалық қолдау механизмдерін енгізу арқылы балалардың әлеуметтенуін жақсартуға көмектеседі.

Осылайша, балалар мен ата-аналарды әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық сүйемелдеу барысында, тәуелсіз өмір сүруге бірге үйренеді. Әлеуметтік реабилитация технологиялары, аутизм синдромы бар балалар мен олардың ата-аналарының әлеуметтік бейімделуіне және дамуына әсер ететін, әдістер мен тәсілдер жиынтығынан тұрады.

Қызметіне қарай, келесі технологиялар түрлерін ажыратады:

- Психологиялық (психологиялық үдерістерге, күйлерге ықпал етеді).
- Әлеуметтік-психологиялық (адам/топ жүйесіндегі үдерістерді өзгертеді).
- Дәрігерлік-әлеуметтік (физикалық күйге және онымен байнысты әлеуметтік жадайларға ықпал етеді).
- Қаржылық-экономикалық (матриалдық ресурстармен, жеңілдіктермен, жәрдемақылармен қамтамасыз етеді).

Реабилитацияның келесі түрлері ажыратады:

- Дәрігерлік реабилитация. Бұл ағзадағы қандай бір жоғалған қызметтің орнын толтыру немесе қалпына келтіру, науқастың барысын баяулату немесе тоқтату.

- Психологиялық реабилитация. Дара-психологиялық ерекшеліктерін дамыту мен түзету мақсатында, психикалық саласына ықпал ету.

- Педагогикалық реабилитация. Баланың міндетті білім көлемін меңгеруіне, өзіне-өзі қызмет ету дағдыларын меңгеруіне бғытталған, оқу-тәрбиелік шаралар жүйесі.

- Әлеуметтік-экономикалық реабилитация. Баланы тұрғын үй, қаржылық қамсыздандыру сияқты, қажетті жағдайлармен қамтамасыз ету жұмыстары.

- Кәсіби реабилитация. Қажетті техникалық құралдармен қамтамасыз етілуін, баланың тұрмыста, ешкімге тәуелсіз болуын қарастырады.

- Спорттық және шығармашылық реабилитация. Спорттық шаралар көмегімен, шығармашылық шараларға белсенді қатыстыру арқылы, балалардың физикалық және психикалық денсаулықтары жақсарады.

- Әлеуметтік реабилитация. Мұнда, әлеуметтік шаралар нақты көмектер беру, жеңілдіктермен қамтамасыз ету, арнайы техникалық құралдармен, салықтық жеңілдіктермен қамтамасыз ету жұмыстары кіреді.

Толыққанды және кешенді реабилитация міндеттеріне сәйкес, психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-құқықтық және әлеуметтік-дәрігерлік жұмыс түрлерін ажыратуға болады.

Психологиялық-педагогикалық жұмыстың негізгі бағыттары:

- баланың психикалық дамуы мен дағды, біліктерінің қалыптасу деңгейіне диагностика жасау;

- кешенді және дара реабилитация бағдарламасын жасау;

- логопедиялық түзету жұмыстарын жүзеге асыру, оқу және еңбек әрекеттерін ұйымдастыру және іске асыру, сондай-ақ әлеуметтік-бағдарлау әрекетін ұйымдастыру.

- ата-аналарға психологиялық кеңес беру;

- ата-аналарға реабилитация негіздеріне үйрету;

- заманауи педагогикалық және әлеуметтік технологияларды меңгеру мен енгізу;

- тиімді реабилитация критерийлерін анықтау,

- әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау әдістемелерін даярлау.

Әлеуметтік-құқықтық реабилитацияның негізгі қызметі:

- бала мен отбасының әлеуметтік потенциалын арттыру мақсатында әлеуметтік қорғау мекемелерімен тығыз байланысты жүзеге асыру;

- бала мен оның отбасы туралы ақпараттар банкін жинақтау;

- заңдар мәселесі бойынша, ата-аналарға құқықтық көмек көрсету;
- арнайы сапарлармен, аудандар мен облыстардағы балалардың отбасыларына, жергілікті атқару органдарына кеңес беру істерін іске асыру;
- балалар мен ата-аналарды қоғамға кіріктіруде мәдени, спорттық және діни ұйымдарды қатыстыру;

- заңгерлік кеңес беру.

Әлеуметтік-дәрігерлік жұмыстың міндеттері:

- балаға реабилитация жасау мүмкіндіктерін болжау мақсатында, психодиагностика жүргізу;

- балаға кешенді реабилитация жасаудың жоспарын құру;

- стационарлық, амбулаторлық және патронаждық көмек беру;

- диагностикалық шаралар жүргізу;

- қажетті мамандар кеңесімен қамтамасыз ету;

- тиімділігі жоғары реабилитациялық технологияларды пайдалану және енгізу.

Осылайша, соңғы жылдары осындай балаларды тәрбиелеп отырған *отбасыларға* көрсетілетін *әлеуметтік қолдау* жүйесінің жұмыстары арта түсуде. Демек, аутист балаларды тәрбиелеп отырған отбасына мемлекет тарапынан әлеуметтік, психологиялық, қаржылық көмек көрсетуде, балалардың әлеуметтік бейімделуіне үлкен септігін тигізетінін айқын көрсетеді.

Отбасына әлеуметтік қызмет көрсету түрлері:

- материалдық көмек: қаржылық көмек, азық-түлік тағамдары, дәрі-дәрмек, санитарлық заттар, киім-кешек, алғашқы қажеттіліктегі заттар, аутист балаларға арналған аппараттар, олардың қозғалуына қажет техникалық құралдар және т.б.

- азаматтардың және отбасылардың әлеуметтік патронажы, әлеуметтік-тұрмыстық көмек, балаларды қарауға көмек беру және т.б.

- азаматтарға стационарлық қызмет көрсету;

- өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етуде азаматтар мен отбасыларға кеңес беру арқылы әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-медициналық қызмет түрлерін көрсету;

- оңалту қызметтері: азаматтарға кәсіби, әлеуметтік, психологиялық тұрғыда оңалуға қол ұшын беру [6, 45 б.].

Отбасына мемлекет тарапынан әлеуметтік қажеттіліктерін қамтамасыз етуде – жеке тұлғаның, денсаулық сақтау, білім алу, әлеуметтік-экономикалық белсенділік, әлеуметтік-мәдени даму, материалдық игіліктерін қажеттіліктерін қамтамасыз етеді.

Ойымызды пайымдай келе, аутизммен ауыратын баланы тәрбиелейтін ата-аналарда эмоционалдық стрессті жиі сезінеді. Себебі, зерттеулер көрсеткендей, бұл ата-аналар арасында депрессия мен алаңдаушылық деңгейі жоғары екені ғылыми зерттеулерден байқаймыз (Kokina & Kern, 2010). Аутизм спектрінің бұзылыстары бар балалардың дамуындағы қиындықтар ата-аналардың психологиялық, эмоционалдық және әлеуметтік жағдайларына теріс әсер етеді. Эмоционалдық қолдауды қамтамасыз ету үшін ата-аналарға психологиялық кеңес беру, сонымен қатар эмоционалдық қолдау топтарына қатысу ұсынылады. Отбасылық терапия да ата-аналар мен балалар арасындағы байланысты нығайтуға көмектеседі.

Мақалада ұсынылған зерттеулер мен тәжірибелер ата-аналардың қажеттіліктерін ескеріп, оларға бағытталған арнайы бағдарламалардың қажеттілігін көрсетеді. Ата-аналарға арналған тренингтер мен семинарлар, психологиялық кеңес беру, ақпараттық ресурстарды ұсыну, әлеуметтік қолдау топтарын құру — бұл шаралар ата-аналардың стресс деңгейін төмендетуге, балалармен тиімді қарым-қатынас орнатуға және эмоционалдық тұрақтылықты арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, аутизм синдромы бар балалардың әлеуетін арттыру үшін ата-аналар мен мамандар арасындағы ынтымақтастықтың нығаюы аса маңызды. Интердисциплинарлық

командалардың жұмыс істеуі, мектептермен және медициналық ұйымдармен тұрақты байланыс орнату ата-аналардың білім мен ресурстарға қол жеткізуін қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Блейлер Э. Аутистическое мышление. Аффективность. Внушение. Паранойя. - М: Издательство ИД Алеев-Пресс, 2018. - 214 с.
2. Frith, U. (2003). Autism: Explaining the Enigma. Oxford: Blackwell Publishing. (45 бет)
3. Wing, L. (1996). The Autistic Spectrum: A Guide for Parents and Professionals. London: Constable & Robinson. (67 бет)
4. Howlin, P. (2004). The Effectiveness of Early Intervention in Autism. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45(2), 334-342. (339 бет)
5. Махадиева Ә.К. Ата-ана мен аутист бала қарым-қатынас жүйесіндегі стресті жеңудің психологиялық-педагогикалық сүйемелденуі. 2020. 152б.
6. Патрик Сансон. Психопедагогика и аутизм. Опыт работы с детьми и взрослыми Издательство: Теревинф, 2008 г.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-112-114

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНА АРНАЛҒАН НЕЙРОЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ ТИІМДІ ӘСЕРІ

ЕРЖАНОВА ТОҒЖАН

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-і,

6B01101 – Педагогика и психология мамандығының 4 курс студенті

Алматы, Қазақстан

***Аңдатпа.** Мақалада бастауыш мектеп жасындағы балалардың ми белсенділігін арттыру мақсатында қолданылатын нейрожаттығулардың маңыздылығы қарастырылады. Баланың когнитивті дамуы мен оқу процесіндегі жетістіктері үшін ми қызметін белсендіру маңызды рөл атқарады. Нейрожаттығулар оқу қабілетін арттырып, зейін қою, есте сақтау және шығармашылық ойлауды дамытуға көмектеседі. Мақалада нейрожаттығулардың түрлері, оларды қолдану әдістері мен тиімділігі туралы айтылған.*

***Тірек сөздер:** нейрожаттығулар, ми белсенділігі, когнитивті даму, зейін, бастауыш мектеп жасы.*

***Abstract.** This article explores the significance of neuro-exercises in enhancing brain activity among primary school children. The activation of brain functions plays a vital role in cognitive development and academic success. Neuro-exercises contribute to improving learning abilities, attention, memory, and creative thinking. The article discusses various types of neuro-exercises, their application methods, and their effectiveness.*

***Keywords:** neuro-exercises, brain activity, cognitive development, attention, primary school children.*

Бастауыш мектеп жасы – баланың интеллектуалдық, эмоционалдық және әлеуметтік дамуының ең маңызды кезеңдерінің бірі. Бұл кезеңде балалардың миы жаңа ақпаратты қабылдауға, есте сақтауға және өңдеуге ерекше бейім келеді. Бірақ заманауи мектеп бағдарламаларының қарқынды дамуы балалардан жоғары зейін қою, аналитикалық ойлау және шығармашылық қабілеттерді талап етеді. Осы орайда нейрожаттығулар – ми қызметін белсендіру мен балалардың когнитивті мүмкіндіктерін арттырудың заманауи және тиімді құралы ретінде танылып отыр. Нейрожаттығулар – бұл баланың миындағы нейрондық байланыстарды нығайтуға бағытталған арнайы әдістер мен ойындар жиынтығы. Олар баланың когнитивті және эмоционалдық дамуына ықпал етіп, зейінін, есте сақтау қабілетін, шығармашылық және логикалық ойлауын жетілдіруге көмектеседі. Қазіргі таңда баланың мектептегі жетістіктері тек оқу бағдарламасының күрделілігіне ғана емес, сондай-ақ оның танымдық дағдыларының даму деңгейіне де тәуелді.

«Бастауыш мектеп жасы» қазіргі заманғы жас кезеңдерінде мектепке бару уақыты мен орта буынға өту уақытына байланысты 6–7 жастан 10–11 жасқа дейінгі аралықты қамтиды. Бастауыш мектеп жасындағы кезең – мидың қарқынды дамып, жаңа ақпаратты қабылдау және өңдеу қабілетінің жоғары болатын уақыты. Бұл жастағы балалардың миы ерекше пластикалық пен икемділікке ие, яғни ол сыртқы ортадан түсетін ақпараттарға жылдам бейімделіп, нейрондық байланыстарды үздіксіз нығайтып отырады. Мидың пластикалықлығы – бұл нейрондардың жаңа байланыстар құру, бұзылған функцияларды қалпына келтіру және жаңа дағдыларды игеру қабілеті. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың миы өте икемді, бұл олардың оқу процесінде жылдам нәтижеге жетуіне мүмкіндік береді.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың жүйке жүйесі қарқынды жетілу кезеңінде болады. Бұл жаста ми құрылымы мен қызметі елеулі өзгерістерге ұшырайды. Мидың үлкен жартышарларының қызметі белсенді дамып, олардың талдау және біріктіру қабілеттері

күшейеді. Ми қабығының нейрондары арасында жаңа байланыстар қалыптасып, жүйке жүйесінің икемділігі артады. 7 жасқа келгенде бала миының құрылымы мен функциясы ересек адамның миы дамуы көрсеткіштеріне жетіп қалатындай түрде қалыптасады. Мидың салмағы ересек адамның миының 90 %-дай болып қалады. Мидың функционалдық жетілуі жүзеге асырылып, ми қыртыстарының талдау-жүйелеу қызметі дами бастайды.

Нейрожаттығулар, яғни жаңа сенсорлық тәжірибелер мен күтпеген іс-әрекеттерді қамтитын жаттығулар, когнитивтік функцияны жақсартып, есте сақтау қабілетінің жоғалуын болдырмауда тиімді екенін көрсетті. Бұл жаттығуларды күнделікті өмірге енгізу арқылы мидың пластикалығын арттырып, зияткерлік икемділікті сақтауға болады [1]. Нейрожаттығулар – бұл мидың қызметін жақсартуға бағытталған жаттығулар кешені. Ол есте сақтау, зейін, шоғырлану, ойлау және басқа да ми функцияларын дамытуға көмектесетін түрлі тапсырмалар мен ойындарды қамтиды. Тұрақты әрі мақсатты жаттығулар көптеген физикалық дағдыларды жақсартуға көмектеседі, атап айтқанда: симметриялық және асимметриялық қозғалыстарды орындау, тепе-теңдікті сақтау, көру-моторлық үйлесімділік (көз бен қолдың үйлесімділігі), иық белдеуінің қозғалғыштығы, қол мен саусақтардың икемділігі, зейіннің үйлесімділігі, сондай-ақ ырғақ сезімін қалыптастыру.

И.П. Павлов қозғалыс әрекетінің жоғары жүйке жүйесінің маңызды сигнал факторы деп санайды. Ол: «Бес сыртқы анализаторларға біз, ең алдымен, жоғарғы нәзік анализаторды – қозғалыс аппараттарының ішкі анализаторларын қосуымыз керек. Ол орталық жүйке жүйесіне қозғалысқа қатысатын қозғалыс аппараттарының, дене қалпының және дене мүшелерінің кернеуі мен қарқыны туралы сәт сайын сигнал беріп отырады» [2], – деп атап көрсетеді. И.П. Павловтың қозғалыс әрекетінің жоғары жүйке жүйесінің маңызды сигнал факторы ретіндегі тұжырымдамасы нейрожаттығулармен тікелей байланысты, себебі бұл жаттығулар жүйке жүйесінің қозғалыс және сенсорлық функцияларын жетілдіруді көздейді. Нейрожаттығулар – бұл орталық және перифериялық жүйке жүйесін үйлесімді түрде дамытуға бағытталған арнайы әдістер мен техникалар жиынтығы. Павлов атап көрсеткендей, қозғалыс аппараттарының ішкі анализаторлары дененің қозғалысы, қалпы және мүшелердің кернеуі туралы орталық жүйке жүйесіне тұрақты түрде сигнал береді. Осы сигналдар негізінде жүйке жүйесі қозғалысты реттеуді және басқаруды жүзеге асырады. Нейрожаттығулардың негізгі мақсаты – осы ішкі анализаторлардың сезімталдығын арттырып, олардың сигналдарын тиімді өңдеу қабілетін күшейту.

Нейрожаттығулар – бұл әртүрлі ойлау процестерін ынталандыратын қарапайым қозғалыстар жиынтығы. Жаттығулар мидың екі жартышарының жұмысының синхрондалуы арқылы әсер етеді. Сол жақ жартышар дененің оң бөлігін, ал оң жақ жартышар сол бөлігін басқарады. Нейрогимнастика жаттығулары екі жартышардың өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету үшін арнайы жасалған. Бұл ақпаратты қабылдау қабілетін арттырып, шоғырлануды күшейтеді және жалпы ақыл-ой өнімділігін жақсартады. Егер жаттығулар тыныс алу гимнастикасымен және басқа физикалық жаттығулармен тұрақты түрде үйлестірілсе, нейрогимнастика жағымды әсер береді [3].

Есте сақтау қабілеті мен ойлау жүйесін дамытуға арналған жаттығулар кешені әртүрлі нейрожаттығуларды қамтиды. Сабактың мақсаты мен баланың жас ерекшеліктеріне байланысты түрлі жаттығулар енгізілуі мүмкін:

- тыныс алу жаттығулары – гиперактивтілікті төмендетіп, эмоцияларды жақсырақ реттеуге мүмкіндік береді.

- қозғалысқа арналған жаттығулар – мидың екі жартышарының үйлесімді қызметін дамытуға, тепе-теңдікті сақтауға, кеңістікте дұрыс бағдарлануға, жазу мен оқу машықтарын жетілдіруге ықпал етеді.

- көздің қозғалысын реттейтін жаттығулар – жартышарлар арасындағы байланыстарды нығайтып, оқу барысында ақпаратты жеңіл қабылдауға көмектеседі.

- созылу жаттығулары – бұлшық еттердің кернеуін азайтып, оларды сергітеді және қолдың жазу процесіне дайын болуына ықпал етеді.

- ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар – ойлау қабілетін жетілдіруге және ақыл-ойды дамытуға ықпал жасайды.

- артикуляциялық жаттығулар – сөйлеу қабілеті кешеуілдеген балаларға арналған.

- массаж және босаңсыту әдістері – бұлшық еттер мен жүйке жүйесінің тынығуын қамтамасыз етіп, гипертонусты азайтады.

Мысалы, «Айна сурет салу» жаттығуы жартышарлардың үйлесімді жұмысын жақсартып, ақпаратты жақсы қабылдауға және есте сақтауға ықпал етеді. Тақтаға немесе таза қағаз парағына екі қолға қарындаш немесе маркер алып, бір уақытта айна симметриясымен суреттер немесе әріптер салу қажет. «Шыбын» жаттығуы ерікті назарды дамытуға және өзін-өзі бақылау дағдыларын жақсартуға көмектеседі. Торкөздерге бөлінген тақта немесе қағаз парағына «шыбын» орналастырылады. Ересек адам ауызша нұсқаулар береді, мысалы: «Шыбын төменге ұшты, содан кейін оңға, одан кейін жоғары, тағы да жоғары» [4]. «Тыңдағыш тіл» жаттығуы моториканы және қозғалыс үйлесімділігін дамытуға арналған. Ересек адам қаламды алып, оны баланың көз алдынан әртүрлі бағытта баяу қозғалытады. Бала қаламның қозғалысын қадағалайды және тілін де қаламмен бірге қозғалтады. Егер қалам бетке жақындаса, бала тілін жасырады [5]. Бұл жаттығулар сондай-ақ тынышталуға және назар басқа аударуға ықпал етеді.

Балалар ересектердің жетекшілігімен ұсынылған жаттығуларды қуана орындайды. Бұл үдеріс олардың назарын шоғырландыру, нұсқаулықтарға сәйкес әрекет ету және өз әрекеттерін саналы түрде бақылау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, балалардың эмоционалдық жағдайы жақсарып, белсенділігі мен оқуға қабілеттілігі арта түседі.

Осылайша, нейрогимнастиканың тиімділігі ғылым мен тәжірибеде дәлелденген. Ол денсаулықты сақтаушы және ойын технологиясы ретінде мидың жартышарларының жұмысын синхрондайды, есте сақтау қабілетін жақсартуға ықпал етеді, балалардың зейінін шоғырландырып, бір әрекеттен екіншісіне тез ауысуға мүмкіндік береді, сондай-ақ стрессті және жүйке кернеуін азайтады. Білім беру мекемелерінде педагогтар мен мамандардың нейрожаттығуларды қолдануы балалар миының дамуына оң әсер етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Palmer, C. Neurobics: Exploring sensory experiences to improve brain plasticity and mental agility // Journal of Neurological Rehabilitation. – 2016. – Vol. 40, No. 2. – P. 45–50.
2. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных. – М.: Наука, 1973. – 661 с.
3. Семенович А.В. Введение в нейропсихологию детского возраста: Учебное пособие / А.В. Семенович. – Москва: Генезис, 2021. – 319 с.
4. Праведникова И.И. Нейропсихология. Игры и упражнения. – М.: АЙРИС-пресс, 2018. – 112 с.
5. Колганова В.С. Нейропсихологические занятия с детьми: В 2 ч. Ч. 1. – М.: АЙРИСпресс, 2016. – 416 с.

-

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-115-119

ТӘУЕЛДІЛІК МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

ӘБДІРАЗАҚҚЫЗЫ НҰРАЙНА

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-і,
6В01101 – Педагогика и психология мамандығының 4 курс студенті
Алматы, Қазақстан

***Аңдатпа.** Бұл мақалада жеткіншектер арасындағы аддиктивті мінез-құлықтың түрлері, олардың себептері және алдын алу жолдары қарастырылады. Аддиктивті мінез-құлықтың негізгі формаларына (темекі, ішімдік, насыбай, тамаққа тәуелділік, сән, сексуалдық әрекеттер, анорексия, семіздік) терең талдау жасалады. Сонымен қатар, аддикцияны алдын алу мен түзету жұмыстарындағы рөлі қарастырылады. Мақала жеткіншек психологиясындағы аддикция мәселесін шешуге бағытталған ғылыми тәсілдерді ұсынады.*

***Кілт сөздер:** аддикция, аддикция түрлері, жеткіншек, педагог-психолог, педагогикалық сүйемелдеу.*

***Annotation.** This article discusses the types of addictive behavior among adolescents, their causes, and prevention methods. The main forms of addictive behavior (smoking, alcohol, snuff, food dependency, fashion, sexual behaviors, anorexia, obesity) are analyzed in depth. It also examines the role of educators and psychologists in preventing and correcting addiction. The article presents scientific approaches aimed at solving the problem of addiction in adolescent psychology.*

***Keywords:** addiction, types of addiction, adolescent, teacher-psychologist, pedagogical support.*

Жеткіншектердің аддиктивті мінез-құлқы қазіргі қоғамда өзекті мәселеге айналды. Әлеуметтік өзгерістер мен ақпараттық технологиялардың дамуы, сондай-ақ отбасындағы тәрбие мен мектептегі білім беру үдерістері жеткіншектердің мінез-құлқына өзіндік әсерін тигізбей қоймады. Жасөспірімдер мен жастар арасында әртүрлі тәуелділік мәселелері жиі кездеседі және осындай жағымсыз мінез-құлықтардың барлығы белгілі бір уақытта зиянды әдеттерге айналып, адам денсаулығына және қоғамға теріс әсер етіп отыр.

Қазіргі таңда, компьютерлік технологиялар ғылыми-техникалық процестің жоғары мамандандырылған ортасынан асып, күнделікті өмірдің ажырамас бөлігіне айналды. Технологиялық инновациялар күнделікті өмір антропологиясына жаңа шындық, яғни сандық, «виртуалды» шындық, нейрондық желілер және машиналық оқыту қарқынды дамып, қазіргі білім беру ақпараттық ресурстарды пайдаланудың жаһандық процестерімен ілгелесіп жүруде. Бұл идея білім беру саласындағы соңғы мемлекеттік құжаттарда, яғни Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы) айқын айтылады [1].

Сонымен қатар, ресми мәліметтерге сүйенсек, Қазақстанда жеткіншектердің интернетке тәуелділігі мен интернетті пайдалану деңгейі өте тез қарқынмен артуда. Елімізде 2020 жылдың 3 қазанындағы халық санағы бойынша, 19 118 439 халықтың үштен бір бөлігін 0-17 жастағы балалар алады. Countrymeters есептеулеріне сәйкес, 2020 жылда 15 жасқа толмаған жастар саны 4 074 613 адамды құрайды (соның ішінде: ерлер - 2 081 618, әйелдер - 1 992 995) [2], демек жасөспірімдердің интернетке деген қызығушылық жоғары екенін аңғаруға болады.

Қоғамда болып жатқан өзгерістер адамдардың жеке басының қалыптасуына әсер етеді. Соған ділел, П. Леви (P. Levi) өзінің «Киберкультура» кітабында «техно-коммуникациялық мәдениеттегі «білімнің жаңа кеңістігі» таза, айқын болатынын, бүгінгі таңда осындай

мәдениетте өмір сүретіндер оның мүмкіндіктерін, сонымен қатар жағымсыз әсерін де «өз басынан өткізетінін» - жазады [3, с. 222].

«Аддикция - бұл адамның өзгертуге, тоқтатуға күші жетпейтін кез-келген үрдіс». Аддикцияның екі категориясы:

1) субстанционалды аддикция (ішімдікке салыну, есірткіге құмарлық, темекі шегу, тамаққа шектен тыс құмарлық);

2) үдеріс аддикциясы (ақша жинау, геймблинг (құмар ойындары), секс, жұмыс, Интернет, уайымшылдық және дін).

Демек, аддиктивті мінез-құлық адамның қандай да бір нысанаға қарсы тұруға, оны жеңуге болмайтын құштарлығынан туындайтын психологиялық тәуелділікпен шартталған адамның сыртқы іс-әрекеттері деп атаймыз.

Аддикция (тәуелділік) — адамның белгілі бір затқа немесе әрекетке психологиялық және физикалық тәуелділігін сипаттайтын ұғым. Бұл термин алғаш рет медициналық салада, яғни есірткіге тәуелділікті сипаттау үшін қолданылды, алайда қазіргі таңда оның ауқымы кеңейіп, мінез-құлықтың басқа да түрлеріне, соның ішінде алкоголь, темекі, тамақ, интернет және т.б. сияқты тәуелділіктерге де қатысты қолданылады. Психологияда аддикцияға қатысты бірнеше теориялық көзқарас бар. Мысалы, Фрейдтің психоаналитикалық теориясында аддикция бейсаналық деңгейде қалыптасатын ішкі жан дүниесіндегі қақтығыстармен байланыстырылады. Ол тәуелділіктің пайда болуын, адамның психологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін сыртқы факторларға тәуелді болуы ретінде түсіндіреді [4].

Бихевиористік теория бойынша, аддикция — бұл шартты рефлекстердің нәтижесі. Бұл көзқарасты Б.Ф. Скиннердің зерттеулерінен көруге болады, ол мінез-құлықтың қайта-қайта қайталануы адамның мүддесі үшін шартты түрде күшейтілгенін айтады. Когнитивтік теория бойынша, жеткіншектердің аддиктивті мінез-құлқы олардың әлемге деген ойлау тәсіліне, қабылдауына және бағалауына байланысты қалыптасады.

Жан Пиаже теориясында психикалық дамудың әртүрлі кезеңдері жеткіншек мінез-құлқына әсер етеді, сондықтан психологиялық бұрмалануларға бейім балаларда тәуелділіктің пайда болуы ықтимал. Аддикцияның тек жеке тұлғаға ғана емес, әлеуметтік қауымдастыққа да әсер ететін күрделі құбылыс екенін ескеру керек. Бұл тәуелділіктің адам денсаулығына, психологиялық жағдайына, әлеуметтік қарым-қатынасқа және жалпы қоғамның дамуына теріс әсер етуі мүмкін. Әсіресе жеткіншектер арасында, тұлғаның қалыптасу кезеңінде болатын тәуелділік, олардың өмірінің барлық аспектілеріне зиян тигізуі ықтимал.

Жалпы орта мектептің оқу-тәрбие үрдісінде, агрессивті және аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу шараларының тиімділігін арттыруда, жүйелі түрде тренингтер өткізу және оңалту орталықтарын құру маңызды болып отыр. Ғылыми зерттеулерде жеткіншектердің агрессивті мінез-құлқы жиі аддиктивті әрекеттермен қатар жүретінін, бұл факторлар жүйкелік және психикалық денсаулық мәселелеріне әкелетін дерт деп білеміз. Ақпараттық статистика бойынша, соңғы жылдары жеткіншектер арасындағы зиянды заттарды (арақ, насыбай) тұтыну, сондай-ақ әлеуметтік желілер мен ойындарға тәуелділік көрсеткіші артқан. Ғылыми әдебиеттерде аддиктивті мінез-құлықтың түрлерін ажыратып көрсетеді.

Химиялық аддикция: Химиялық тәуелділіктер нейробиологиялық және психосоциалдық факторлардың нәтижесінде пайда болады. Олар ми қызметін өзгертеді, өзін-өзі бақылауды әлсіретеді және адамның күнделікті өмір сапасын нашарлатады. Әдетте, химиялық аддикцияны емдеу үшін медициналық араласу мен психологиялық қолдауды біріктіретін кешенді әдістер қолданылады. Адамның есірткі, алкоголь, темекі, насыбай сияқты заттарға физикалық және психологиялық тәуелділігін білдіреді. Бұл тәуелділік миға және орталық жүйке жүйесіне әсер етіп, адамның мінез-құлқын өзгертіп, денсаулығын нашарлатады. Тәуелділікке әкелетін химиялық заттар көбінесе дофамин және серотонин сияқты нейротрансмиттерлердің деңгейін жоғарылатып, уақыт өте олардың табиғи реттелуін бұзады.

Мінез-құлық аддикциясы: Мінез-құлық аддикциясы белгілі бір әрекеттерге шамадан тыс тәуелділікпен сипатталады. Бұған құмар ойындар, интернет пен әлеуметтік желілерді шамадан тыс пайдалану, шопинг, физикалық жаттығулар немесе жұмысқа тәуелділік жатады. Бұл аддикция түрі жеке адамның өмір сапасын төмендетіп, психологиялық және әлеуметтік қиындықтарға әкеледі.

Міне осындай аддикция түрлері де жеке адамның денсаулығы мен өмір сапасына үлкен әсер етіп, алдын алу және емдеуде мамандардың кәсібилігін талап етеді.

Сонымен қатар, жеткіншектер арасында жиі кездесетін аддикция түрлері төмендегі 1-2 кестелерде көрсетілген:

Кесте -1. Химиялық аддикция

түрлері	мазмұны
Никотинге тәуелділік	Никотинді, көбінесе темекі немесе электронды шылым арқылы, пайдалану әдетте жоғары жылдамдықпен физикалық тәуелділікті тудырады. Бұл жүрек-тамыр жүйесінің бұзылуы және өкпе ауруларының пайда болуына ықпал етеді
Алкогольге тәуелділік (алкоголизм)	Бұл алкогольді шамадан тыс қолдануға деген тұрақты қажеттілікпен сипатталады. Ол физикалық және психологиялық тәуелділікке әкеледі. Ұзақ мерзімді әсерлері бауырдың зақымдануы, когнитивтік функциялардың нашарлауы және әлеуметтік қарым-қатынастардың бұзылуы болуы мүмкін.
Нашақорлық	Опиоидтар (героин, морфин), амфетаминдер, кокаин сияқты есірткі заттарға тәуелділік күшті физикалық және психологиялық қажеттілік тудырады. Ми қызметінде өзгерістер болып, адамның өздігінен тоқтауына мүмкіндік бермейді. Ұзақ қолдану денсаулыққа ауыр зардаптар әкеледі, соның ішінде өлім
Каннабиске тәуелділік	Каннабисті шамадан тыс және жиі қолдану адамдардың танымдық қабілеттеріне әсер етіп, мазасыздықты, депрессияны күшейтуі мүмкін. Бұл әсіресе жасөспірімдерде ұзақ мерзімді тәуелділікке әкелуі ықтимал
Синтетикалық заттарға тәуелділік	Заманауи синтетикалық есірткілер, мысалы, "спайс" немесе "мефедрон", тез тәуелділік тудырып, жүйке жүйесіне қатты әсер етеді. Олар қауіпті жанама әсерлерімен, соның ішінде кенеттен болатын жүрек ұстамасымен танымал

Кесте – 2. Мінез-құлық аддикциялары

Түрлері	Мазмұны
Интернетке тәуелділік	Интернетке шамадан тыс әуестену жеке өмірге, жұмысқа, немесе оқуға кері әсер етеді. Бұл түрге ойындарға, әлеуметтік желілерге және ақпаратқа шектен тыс уақыт бөлу жатады. Интернетке тәуелділік эмоционалдық және психологиялық мәселелерді күшейтіп, депрессия мен алаңдаушылыққа әкелуі мүмкін.
Тамаққа тәуелділік	Қант пен майға бай тағамдарды артық тұтыну тамаққа тәуелділіктің белгісі. Бұл физикалық денсаулыққа, соның ішінде семіздікке, жүрек-қан тамыр ауруларына және 2 типті қант диабетіне әкелуі мүмкін. Бұл аддикция көбінесе эмоциялық күйзелістерді басу үшін дамиды.
Сексуалдық тәуелділік	Сексуалдық белсенділікті шектен тыс іздеу мен оған әуестену жеке және қоғамдық өмірге кері әсер етеді. Бұл түрге порнографияны шамадан тыс көру немесе кездейсоқ қарым-қатынастар жатады.
Құмар ойындарына тәуелділік	Құмар ойындар ұсынатын ойын-сауық құндылығына қарамастан, олар деструктивті тәуелділікке айналуы мүмкін: спортқа бәс тігу, покер ойнау немесе казино секілді істермен айналысу, бақыланбайтын, реттеуге

келмейтін құмарлыққа айналуы мүмкін, жеке, қаржылық және әлеуметтік салдарға әкеледі.

Аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу — бұл жасөспірімдер арасында тәуелділіктің қалыптасуына жол бермей, олардың психоәлеуметтік денсаулығын сақтауға бағытталған кешенді шаралар жиынтығын ұсына отырып, әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық тұрғыдан әртүрлі әдістер мен стратегиялар арқылы жеткіншектердің қызығушылығын дұрыс бағытта дамыту, тәуекелдерден сақтандыру маңызды. Аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу жолдарын ғылыми тұрғыдан қарастырайық: мәселен,

Психологиялық қолдау және жеке тұлғаны дамыту: жеткіншектердің эмоционалды және психологиялық жағдайын қадағалау, оларды өз сезімдерін дұрыс түсінуге үйрету, стресстен шығу жолдарын меңгерту өте маңызды. Құндылықтар мен мінез-құлық дағдыларын дамыту үшін, мектептер мен әлеуметтік мекемелерде психологиялық кеңес беру, топтық тренингтер ұйымдастыру тиімді болады. Психологтар мен педагогтар жасөспірімдерге өз-өзіне сенімділік, эмоционалды тұрақтылық пен стресске төзімділік дағдыларын үйретуі қажет етеді.

Білім беру мен ақпараттандыру: жасөспірімдерге аддиктивті мінез-құлықтың қауіптілігі мен салдары туралы нақты әрі дәл ақпарат беру маңызды. Бұл ақпараттық кампаниялар мен дәрістер, мектептерде профилактикалық іс-шаралар ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Білім беру процесінде денсаулықты қорғау, психологиялық сауаттылықты арттыру бағытында жеке тұлғаға әсер ететін маңызды факторлар туралы кеңінен ақпараттандыру қажет.

Отбасылық тәрбие мен қолдау: отбасылық қарым-қатынас аддиктивті мінез-құлықтың алдын алуда басты рөл атқарады. Ата-аналар мен отбасы мүшелері арасында дұрыс тәрбие мен өзара түсіністік орнату, бір-біріне эмоционалды қолдау көрсету жеткіншектердің психологиялық қауіпсіздігін арттырады. Сонымен қатар, ата-аналарға аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу үшін арнайы тренингтер мен семинарлар өткізу пайдалы. Жасөспірімдерге деген сенім мен сүйіспеншілікті көрсету, олардың өміріне белсенді түрде араласу, әңгімелесу — отбасылық мәселелерді шешудің басты құралы болып табылады.

Қоғамдық және әлеуметтік қолдау: жеткіншектерді әлеуметтік ортада дұрыс бағытта дамуына ықпал ету үшін, оларды әлеуметтік және мәдени іс-шараларға қатыстыру, спорт, шығармашылық үйірмелер, мәдени іс-шаралар мен волонтерлік жұмыстар, өзін көрсету және қоғамда дұрыс орын алуға өзіндік мүмкіндігін береді. Әлеуметтік қызметтер мен қоғамдық ұйымдар, сондай-ақ жасөспірімдермен жұмыс істейтін мамандар қоғамдастық деңгейінде профилактикалық бағдарламалар мен тәрбиелік іс-шараларды ұсынады.

Тәуелділікке қарсы бағытталған бағдарлама және тренингтер: Әр түрлі тәуелділіктің алдын алу үшін арнайы профилактикалық бағдарламалар мен тренингтер ұйымдастыру тиімді. Жеткіншектерге алкоголь, есірткі, интернет немесе ойындарға тәуелділіктің алдын алу үшін, оларды тәуекелдерден қорғауға бағытталған практикалық шаралар: бағдарламалар, психологиялық тренингтерді, өмірлік дағдыларды үйретуді, мінез-құлықты өзгерту бойынша жаттығуларды қамтуы мүмкін. Мысалы, өзіне деген сенімділікті арттыру, әлеуметтік дағдыларды дамыту, кез келген қиындыққа қарсы тұру әдістерін үйрету.

Мектептегі профилактикалық шаралар: Мектепте балалар мен жасөспірімдерге аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу мақсатында арнайы тәрбиелік шаралар мен салауатты өмір салты жайында сабақтар өткізу тиімді. Оқушыларды психоәлеуметтік сауаттылыққа, денсаулықты сақтау мәдениетіне үйрету, оларды моральдық-этикалық нормаларға тәрбиелеу маңызды. Сонымен қатар, мектеп мұғалімдері мен психологтары арасында өзара кооперация орнатып, әрбір жеткіншектердің психологиялық жағдайын бақылап, қажет болған жағдайда жеке қолдау көрсетіледі.

Ранжирленген және кешенді тәсіл: аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу кешенді, яғни көпқырлы тәсілді талап етеді. Тек бір ғана әдіс немесе бағдарлама жеткіліксіз. Ол түрлі деңгейде: психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық және құқықтық әдістерді біріктіріп қолдануды қажет етеді. Бұл тәсілдер алдын алу шараларын жүргізу үшін әртүрлі

мекемелер мен ұйымдардың, әсіресе мектептердің, денсаулық сақтау органдарының, отбасының бірлескен күш-жігерін қажет етеді [5].

Аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу тек жеке тұлғалардың ғана емес, қоғамның да жауапкершілігі болып табылады. Әлеуметтік орта, отбасы, мектеп және басқа да қоғам мүшелері бірлесіп жұмыс істеп, жеткіншектерге дұрыс тәрбие беріп, олардың психологиялық жағдайын жақсартуға бағытталған шаралар қабылдаса, аддиктивті мінез-құлықтың қалыптасуына жол бермей, олардың толыққанды және денсаулығы мықты тұлға ретінде дамуына мүмкіндік жасалады.

Аддиктивті мінез-құлық – тек жеке тұлға емес, қоғамның жалпы мәселесі. Жеткіншектер арасында аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу маңызды әлеуметтік мәселе болып табылады. Бұл процесс тек жеке тұлға деңгейінде ғана емес, қоғам деңгейінде де кешенді тәсілді талап етеді. Педагог-психологтар мен әлеуметтік қызметкерлердің рөлі өте зор, олар балаларға психологиялық қолдау көрсетіп, эмоциялық тұрақтылық пен әлеуметтік дағдыларды дамытуға көмектеседі. Жағымды мінез-құлықтарын қалыптастыру үшін білім беру, отбасылық және қоғамдық жұмыстар, сондай-ақ профилактикалық бағдарламалар мен тренингтерді жүргізу тиімді тәсілдердің бірі болып табылады. Мұның барлығы жасжасың психоәлеуметтік денсаулығын сақтап, олардың болашақта табысты және дені сау өмір сүруіне ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы
2. Население Казахстана. <https://countrymeters.info/ru/> 26.04.2020
3. Levy P. Cyberculture// University of Minnesota Press.-Minneapolis, 2001. - p.222
4. www.netaddiction.com
5. Садвакасова З.М. Технологии в работе с детьми девиантного поведения. Арт-педагогический аспект: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 273 с

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-120-125

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ СӨЗДЕРДІ ҚАЛАЙ ТЕЗ ӘРІ ҰМЫТЫЛМАСТАЙ ЖАТТАУҒА БОЛАДЫ?

НУРЛЫБЕКОВА БЕКЗАТ САЙДУЛЛАЕВНА

Шона Смаханұлы атындағы № 44 орта мектептің ағылшын тілі пәні мұғалімі, педагог-сарапшы, Қазақстан, Тараз қаласы

***Аннотация.** Бұл мақалада ағылшын тілінде сөздерді оңай әрі тез жаттауға көмектестің түрлі жолдар қарастырылған. Ағылшын тілі-әлемдік тіл, дүние жүзінде ең кеңінен қолданылатын, күніне миллиондаған адамдар үйренуге тырысатын тіл. Ағылшын тілін үйренуде сөздерді жаттау маңызды. Ол үшін ең тез, оңай әрі қызықты үйренуге болатын әдістерді білу зерттеудің өзектілігін көрсетеді.*

Автор көптеген теориялық зерттеулерді мысалға келтіріп, ғаламтордағы ақпараттарды зерттеген. Яғни, мұғалім ағылшын тілі сабағында оқушыларға жаңа сөздерді таныстыруда, жаңа сөздерді бекітуде қандай пайдалы әдістер бар екенін біле алады. Сондай-ақ, оқушылар да осы әдістер арқылы үйге берілген жаңа сөздерді жаттауларына болады.

Ағылшын тілі – ғаламдық тіл, халықаралық тіл, технологиялар тілі дейміз. Сонымен, ағылшын тілін меңгеруді неден бастау керек? Маған мына бір пікір өте қатты ұнады. «Мен асқазан мен миды бір-біріне ұқсатамын. Жеген асыңыз бен ішкен сусыныңыз ағзаңыздың қазанында химиялық реакцияға түсіп, дәрумендер мен минералды заттар сүзіліп, қажетсіз ас қалдығы түр-түсін өзгертіп, сыртқа шығады. Дәл сол сияқты, күніне қаншама ақпаратты көзбен, құлақпен қабылдағаныңызбен, ми оны реттеп, іріктеп, керегін ғана алады. Тойып тамақ жесеңіз, асқазанға ауырлық болады. Сондай-ақ, бірнеше апта бойы бұл тағам түріне беттей алмай қаласыз. Дәл сол сияқты бір айда фонетиканы да, грамматиканы да үйренемін деп миға салмақ салмаған дұрыс. Бірінші фонетикадан бастап, әріптердің дыбысталуын үйреніңіз. Содан кейін бірден грамматикаға көшпеніз, сөз жаттаңыз» депті. Ағылшын тілінде сөйлеу үшін ең алдымен сөздік қорымыз көп болу керек. Мәселен, кішкентай сәби туылған кезде сөйлей алмайды. Оған өз туған тілінде сөйлеу үшін біраз уақыт керек болады. Ол бірнеше ай айналасын тыңдап, дыбысты ажыратып үйренеді, сосын барып алғашқы сөздер пайда болады. Сөздік қоры көбейгеннен кейін оларды қолданып қысқа сөйлемдер айтып, өзіне керегін сұрап, сөйлей бастайды. Сол сияқты шет тілін үйренерде бірінші әріптер үйренбей тұрып, алдымен ағылшын тілінде көп естіп, жиі кездесетін, ең базалық деңгейдегі сөздерді үйреніп бастаған жөн. Сол сөздермен қысқа сөйлемдер құрап, сөйлеуді үйренеміз. Содан кейін барып, біртіндеп әріптерді үйреніп, жазуды, оқуды меңгерген табиғи тіл үйрену үдерісіне жақын болар еді.

Жалпы қазіргі уақытта ағылшын тілін үйренуде, соның ішінде сөз жаттауда аудармадан барынша бас тарту ұсынылады. Бұл тура әдіс немесе Г.Пальмер әдісі деп аталады. Тура әдіс грамматикалық аудармалық әдіске қайшы әдіс ретінде дүниеге келді. Ол 1870 жылдан бастап қолданыла бастады. Тура әдістің ерекшеліктері мынадай:

- 1) Шет тілін оқытудың негізгі бағыты-тәжірибелік, яғни, бірінші орынға сөйлеу қойылуы;
- 2) Ана тілінің екінші орында, тіпті назарсыз қалуы;
- 3) Тілді үйренуде аударманың өте аз қолданылуы;
- 4) Грамматиканы оқытуда индуктивтік әдістің қолданылуы, ол дегеніміз бұрынғыдай бірінші грамматикалық ереже таныстырылып, сосын жаттығу орындалмайды, керісінше бірінші жаттығу жасалып, содан грамматикалық ереже шығады.
- 5) Айтуды үйретуге көп көңіл бөлінеді;

б) Бұл әдісті пайдаланып тіл үйренушілер бірінші орында сөздердің мағынасын түсіну үшін аудармасын емес, заттарды, суреттерді не қимылды қолданады

Ғалымдардың зерттеуінше ағылшын тілінде төменгі деңгейде сөйлеу үшін 400-500 сөз, орта деңгейде 1000-1500 сөз, жоғары деңгейде сөйлеу үшін 4000-6000 сөз білу қажет. Сондай ақ, сөздерді үйренер алдында сіз үшін қажетті **базалық сөздерді** анықтап алу керек. Ол сіздің сөз үйренудегі мақсатыңызға да байланысты. Мәселен, сіз турист болсаңыз, шет елге саяхаттап бара жатсаңыз сізге **“travelling”, “at the airport” “at the hotel”, “at the shop”, “at café”** тақырыптарындағы негізгі сөздерді үйрену керек. Немесе сізге тілді шет елде оқу үшін үйрену керек болса күрделірек сөздерді жаттайсыз. Сіз қандай да бір салада жұмыс істейтін болсаңыз сол салаға қатысты термин сөздерді жаттайсыз: қаржы, сауда, бизнес, медицина деген сияқты. Ютуб каналында ағылшын тіліндегі базалық 1000 сөз, 500 сөз деген сияқты видеолар көп. Оларда ең жиі кездесетін сөздерді топтастырып дайындап қойған. Сол дайын сөздерді алып, күніне 10 сөз немесе 20 сөзге бөліп, жазып қоюға болады. Ол үшін арнайы дәптер бастауға болады немесе смартфондарға арналған арнайы қосымшаларды қолдануға болады. Мәселен, **«Wordbit»** қосымшасын қолданған өте тиімді. Ол жерде сіз жаттап жүрген сөздер арнайы уақыт аралығында сіздің есіңізге түсіріп, шығып отырады. Телефонды әркез бұғаттан шешкен кезде қосымша жаңа сөздерді жібереді. Ұмытпай қайталап отырасыз. Қазіргі жоғары технологиялар заманында әр түрлі мобильді қосымшалар, ағылшын тілін үйрететін каналдар, мультфильм, әндер көп.

Сондай-ақ, сөздерді бей-берекет жаттамай, тақырыптарға бөліп жаттау тиімді. Миды жалықтырып алмау маңызды! Сөзімнің басында миды асқазанға теңегенімді білесіз. Бір апта бойы күнде бір тамақ түрін асқазаныңыз ұната ма? Егер, түрлендіріп берсеңіз, асқазаныңыз құрамы бір, бірақ түрі басқа екенін аңғармай қалады. Миды да осылай «алдап», сөз жаттауды түрлендіріп отыру керек. Сөз таптары. Бірінші күні 30 зат есімді жаттасақ, келесі күні 30 сын есімді жаттаған жөн. Үшінші күні 30 етістікті есте сақтауға тырысамыз. Немесе бір күні тек «киім» тақырыбында сөз жаттап, ертеңіне ыдыс-аяқтарға кезек береміз.

Сөздерді жәй оқып жаттағаннан гөрі визуализациялау тәсілі қызықты әрі есте жақсы сақталады. Мысалы, **«home»** (үй) деген сөзді жаттаған кезде, көз алдыңызға үйдің суретін елестетіңіз. Көру+есту әдісі. Бұл пікір ғылыми тұрғыда дәлелденген. Уильям Глассердің зерттеуі бойынша, «оқығаныңыздың 10 пайызы, естігеніңіздің 20 пайызы, көргеніңіздің 30 пайызы, ал көру+естудің 50 пайызы ғана есте сақталып қалады» деген екен [6,756]. Олай болса, сөз жаттағанда сол затты көзбен көріп, қолмен ұстап, қайталаған жөн. Мысалы, киімдердің атауларын жаттадыңыз делік. «9 рет қайталау схемасы» кезінде гардеробыңызды ашып, юбкаңызды алыңыз да оның ағылшын тіліндегі аталуын еске түсіріңіз. Немесе үй жиһаздарын қайталау барысында бөлме ішін аралап жүріп, әр затты ағылшынша атаңыз. Ақпаратты көзбен жақсырақ қабылдайтындарға сөз жаттағанда сурет салуға болады. Сонымен бірге кітаптан, газет журналдан сканер жасауға не болмаса интернеттен керек суретті тауып, шығарып алуға болады. Өзіңнің шынайы өмірде, саяхатқа шыққанда немесе жәй ғана айналанда түсіріп алған суреттеріңді қолдануға болады. Тек фото емес, видеоларды да қолдануға болады. Видеолар да дайын ғаламтордан алынуы мүмкін немесе шынайы өмірде түсірілген видео болса тіптен жақсы.

Ғалымдардың зерттеуінше тағы бір өте тиімді әдіс ол-«Үйрете отырып үйрену» әдісі. Уильям Глассер не нәрсені де талқылаған кезде ол 70 пайыз есте сақталатынына сенімді. Тәжірибеде қолданғанда 80 пайыз, ал өзгеге үйрету барысында 95 пайызы жатталып қалады екен. Ендеше, күнде жаттаған жаңа сөздерді достарыңызға, сыныптастарыңызға, бауырыңызға не әріптесіңізге, яғни, басқаларға үйретіп отырыңыз.

Ғаламтордағы ағылшын тілін үйретуші тьюторлардың көпшілігі сөзді контекстпен жаттауды ұсынады. Сөзді жеке-жеке жаттауға қарағанда сөйлем, контекст ішінде тұрған күйінде жаттаған тиімдірек. Мысалы бір сөзді бірнеше етістікпен сөз тіркесін құратын болсаңыз, бірнеше сөзді қатар жаттайсыз, әрі сөз тіркесін сөйлемде оңай қолданасыз. Мысалы, кітап сөзін жаттағанда **“open the book”, “buy a book”, “give me your book”, “take the book”,**

“**an interesting book**” деген сияқты бірнеше етістікпен қосып жаттауға болады. ‘woordhunt’ онлайн сөздігінде сөздердің британдық және американдық дыбысталуымен қоса осы сөз жиі қолданылатын контексттермен дайын беріледі.

Тағы бір жиі кездесетін кеңес- сөздің синонимі мен антонимін бірге жаттау.

Сөздің синонимі мен антонимін бірге жаттау жадыға бекітуге оңай әрі сөздік қорды одан сайын байыта түседі. Оларды кейін бәрібір жаттау керек болады, сондықтан бірден синоним, антонимдерін есте сақтай берген дұрыс. Бұл әдіс сын есімдерді жаттау кезінде өте тиімді.

Ал, етістіктерді жаттағанда бірден бірнеше етістік шағына қойып жаттаған өте пайдалы: **play-will play-played** деген сияқты

Түбірлес сөздерді бірге жаттауға болады. Алдыңғы мысалдағыдай бұл әдіспен де бірнеше сөзді бірге жаттап алуға болады. Мысалы «**respect**» сөзін алайық.

respectful – құрметті

to respect – құрметтеу

respectable – көрнекті, салиқалы

disrespect – құрметсіздік

in respect – қатысты

Осылайша бір сөзбен бірге бес сөзді жаттап алуға болады.

Күрделі сөздерді екі бөлек сөзге бөліп жаттау да сөздерді көбірек әрі ұмытылмастай жаттауға арналған лайфхактардың бірі. Мыс: **Homeland**= home+land, home-үй, land-жер, **homeland**- туған жер деген сөз. **Homebody**- үйде отырғанды жақсы көретін адам. **Homemade**- үйде жасалған. Осылай бір сөзден тұратын сөздерді топтастырып алып жаттау да тиімдірек болады.

Сөздерге ассоциация жасап жаттау әдісін де өте көп ұсынылады.

Ассоциация - бұл миға байланысты әдіс. Адам ойша сөздерді бірнәрсемен байланыстырып еске сақтайды. Бұл әдістің 2 түрі бар: миға қонбайтын, мүлдем шындыққа келметін нәрсені байланыстыру немесе логикалық жолмен байланыстыру. Бірінші жолы қалай әсер етеді? Мынадай керемет мысал келтіріпті. «Көшеде келе жатқанда көп адамның ішінен шашы қып-қызыл болып бояған адам көзге түсіп, есіңізде қалары сөзсіз. Сол сияқты адамның миына сыймайтын, шок беретін ақпарат мида жақсы сақталатыны дәлелденген.

Адам миы бір ұғымды басқасымен байланыстырып, ұқсатуға әуес. Сондықтан сөз жаттағанда ассоциация жасау жақсы көмектесуі мүмкін. Мысалы **fool** (топас) сөзін жаттау үшін “фууу” деген одағаймен ассоциация жасап жаттау оңайырақ болуы мүмкін. Немесе, сіз **clever**-ақылды сөзін оңай жаттағыңыз келеді. Ол клевер өсімдік түріне үндес. Енді өте ақылды өсімдікті елестететін болсақ, жаңа сөзді оңай есте сақтаймыз.

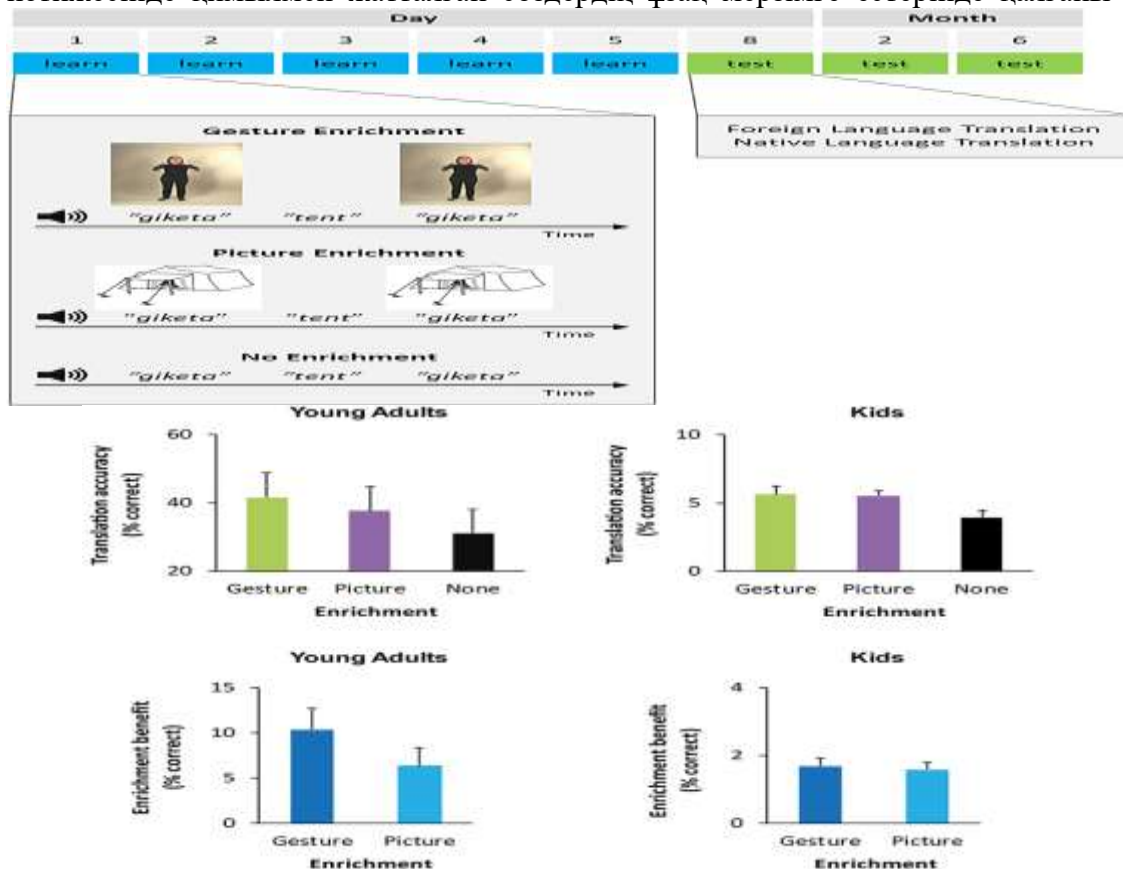

Мына суреттерге назар аударыңыздар. **Carrot**-сәбіз, каратэ сөзіне ұқсайды және суретте сәбіз каратэ көрсетіп тұр. **Ant**-құмырсқа, басында антеннасы бар. **Box**- қорап, бокстасып тұрған қорап. **To break**- сындыру, бұзу, үзу. **Брекетті** үзіп тастаған сурет. **To lift**- көтеру, лифтіні көтеріп бара жатыр. **Socks**- шұлық, шұлық сок (шырын) ішіп тұр.

Қалай ойлайсыздар ағылшын тілінде авокадо жемісі қалай айтылады?- **Avacado**. Лимон ше?- **Lemon**. Осы сияқты қаншама сөздер бар, сіз ағылшыншасын білмеймін деп ойлауыңыз

мүмкін, бірақ білесіз. Мысалы, **company, aquarium, cocktail, group, problem, fact, person, institute, student, Tv, phone**. Қазақ тілінде үндес сөздерді іздеу, тізімін жасап бір қарап шығу сіздің сөздік қорыңызды молайтары сөзсіз.

Австро-неміс зерттеушілері 2020ж “**How can we learn foreign language vocabulary more easily?**” тақырыбында зерттеу жүргізген. Бұл зерттеуде адамдарды 3 топқа бөліп, бір топ сөздерді суреттер қолданып жаттаған, екінші топ қимылмен жаттаған, ал үшінші топ тек аудармасы арқылы жаттаған. Кейін 8 күн, 2 ай, жарты жыл өткенде сұрағанда зерттеу нәтижесінде қимылмен жатталған сөздердің ұзақ мерзімге естерінде қалғаны анықталған.

Сондай-ақ, ғалым James.J.Asher “**Learning another language through actions**” атты еңбегінде кішкентай сәбимен ата-ананың сөйлесуін мысалға келтіреді. Сәбилер сөйлей алмайтын кезде ата-аналар олармен сөздерді интонацияны көтеріп, еркелетіп, жест, мимика қосып сөйлесетіні табиғи құбылыс дейді. Бұл кішкентай балаға сөздерді тез есте сақтауға көмектеседі. Осы әдісті шет тілін үйренуде неге қолданбасқа. Бұл әдіс етістіктерді үйренуде өте тиімді болары сөзсіз, басқа да сөздерді үйренуде қолдануға болады. Мысалы, **apple** – алма сөзін үйреткенде осылай алманың суретін салып көрсетіп айтуға болады немесе алманы тістеген сияқты қимылды көрсетуге болады. Қазіргі уақытта кішкентай балалар 5-6 айынан бастап телефоннан мультфильмдер көреді. Олар қазақ тіліндегі мультфильмдерге қарағанда ағылшын тілінде көргенді ұнатады әрі тез үйренеді. Себебі, мультфильмдерде қимыл-қозғалыс көп, әрі эмоциямен, жестпен, интонациямен сөйлейді. Сондықтан, ағылшын тілін үйренуде қимыл-қозғалыспен, жестпен үйрену де өте тиімді екенін ғалымдар зерттеп, дәлелдеген. Жалпы ғалымдар сабақ оқу барысында да бір орында тапжылмай оқығаннан адам жалығып, ұйқысы келіп, ақпаратты жақсы қабылдай алмайды, сондықтан зейінді шоғырландыру үшін қозғалып, бірде отырып, бірде жатып не тұрып оқығанда ақпаратты жақсы қабылдайтынын айтады. Осы жерде жас ерекшелікке байланысты мектеп жасына дейінгі және бастауыш сынып оқушыларының сөз үйренуінде ойынның маңызын айтпай кетуге болмайды. Ойын кезінде балалар шаршағанын ұмытып, қызыға отырып шет тілін тез үйренеді. Бірақ ойынды тек қызығушылық үшін қолданса пайдасы аз болады. Ойынды мынадай арнайы мақсаттар қойып пайдалану керек:

- 1) Белгілі бір қабілетті қалыптастыру;
- 2) Белгілі-бір тілдік іс-әрекетті дамыту;
- 3) Шет тілінде екінші біреумен қарым-қатынас жасауға үйрету;
- 4) Білім беру
- 5) Тілдік материалды еске сақтау

И.Н.Скаткин: «Балалар ойынның осы білім беру мақсаттарын байқамай ойын ойнап, көңіл көтере отырып,өзінің бір нәрсеге үйренгенің түсінуі керек», - дейді.

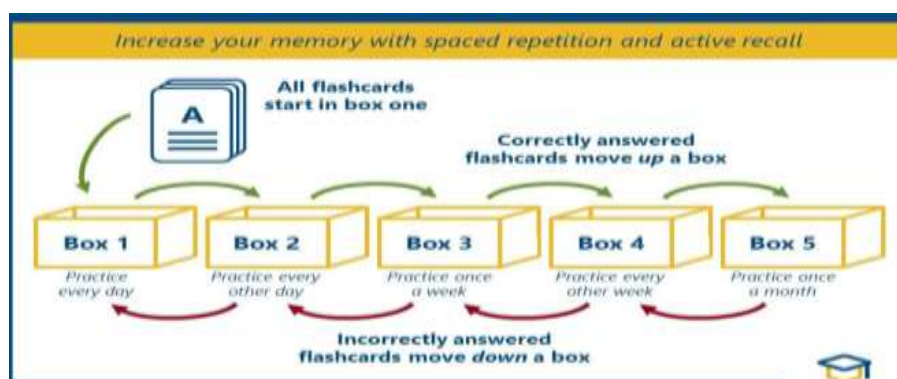
Ағылшын тілінде сөздік қорынды жақсартқын келсе ең тамаша кеңес, оқы, оқы және оқы. Қолына түскен ағылшын тіліндегі кітаптарды, газет-журналдарды, күнделікті қолданатын заттардың сыртындағы ағылшын тіліндегі нұсқаулықтарды, заттардың құрамын оқуға болады.

Адамның жады 2-ге бөлінеді: қысқа мерзімді жады және ұзақ мерзімді жады. Біз сөздерді арнайы уақыт бөліп жаттағанда ол қысқа мерзімді жадыда тұрады. Егер біз ол сөздерді ұзақ мерзімді жадыға жібермесек, оларды ертең-ақ ұмытып қаламыз.Бұны ғылыми тұрғыда зерттеп 1885ж неміс ғалымы Герман зерттеген.Оның «Ұмыту қисығы» **“The Ebbinghaus forgetting curve”** деп аталатын графигі бар. Бұл графигте біз алатын ақпараттың белгілі бір уақыт аралығында қанша пайызы ұмытылып, қанша пайызы есте қалатыны көрсетілген. Міне, графикке қарасақ, 20 минуттан соң 58 пайызы, 1 сағаттан соң 44 пайызы, 1 күннен соң 33 пайызы, 1 айдан соң тек 21 пайызы есте қалуы мүмкін.

Ағылшын тілінде сөз жаттауда осы теорияға сәйкес келетін **“space repetition”** деп аталатын техника бар екен.

Бұл техника қалай жұмыс жасайды. Жаттап жүрген сөздерінді карточкаларға жазып қоясың. 7 бөліктен тұратын қорап дайындайсың. Жаттаған сөздерінді қораптың бәрәншө бөлігіне саласың. Келесі күні сөздерді айтып көресің, есінде қалған сөздер келесі бөлікке ауысады, есіне түсіре алмаған сөздер бірінші бөлікте қалады, қайта жаттайсың. 3 күннен соң тағы тексересің. Кейін « аптадан соң, 2 аптадан соң, 1 айдан соң, 3 айдан соң, 6 айдан соң осы әрекетті қайталайсың. Есінде қалған сөздер қораптың келесі бөлігіне ал, есінде қалмаған сөздер бірінші бөлікке ауысып отырады.

Қорыта
 ағылшын
 сөздер

келгенде
 тілінде

жаттаудың жолдары өте көп, тек өзіне ұнайтынын таңдап, міндетті түрде кесте бойынша, ерік-жігерін мықты болып, орта жолдан тастамай жаттау және жаттаған сөздерінді қайталап отыру, ауыз екі сөйлеуде, практикада қолдану маңызды.

ПАЙДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жазира Смағұлова. “Ағылшын тілін үйренудің оп-оңай тәсілі бар” <http://ernur.kz/psikhologiya/aylshyn-tln-yrenud-op-oay-tsl-bar>, 2018ж
2. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Екінші (негізгі) деңгей. Төртінші басылым. «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДДБҰ, 2015
3. Anastacia Kay. Самый быстрый способ запомнить английских слов <https://www.youtube.com/watch?v=0a9oHszJ51Y>
4. Stephan Vogel “How can we learn foreign language vocabulary more easily?” July 31, 2020
5. James.J.Asher “Learning another language through actions” Sky Oak Productions; 7th edition, January 1, 2009
6. Hannah Malmstrom. “Ebbinghaus forgetting curve” December 14, 2018
7. Sotis English. Сөздерді ұмытпастай қалай жаттау керек? <https://www.youtube.com/watch?v=3LvQoDB9C48>

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-126-130
ӘӨЖ 37.013

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

ОМАР ПЕРИЗАТ АМАНГЕЛДІҚЫЗЫ

Жетісу облысы Талдықорған қаласы Есжан Берліқожаұлы атындағы
№11 орта мектептің қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің мұғалімі, Қазақстан

Аннотация: Мақалада қазақ әдебиеті сабағында оқушылардың сөздік қорын дамытудың әдіс-тәсілдері қарастырылады. Оқушылардың сөздік қорын дамыту бойынша жұмыстың негізгі бағыттарын талдап өтеді. Сөздік қорды дамыту тұрғысынан мұғалім оқушылардан тілдік құралдарды еркін меңгеруіне, сөйлеудің мағынасын нақтылауына, экспрессивтілік, тиісті сөйлеу шығармасының стилистикалық орындылығын қалыптастыру мақсатында сөздердің жеке - контекстік бірлестіктерін құру қабілетіне қол жеткізуі керек деп қорытады.

Кілт сөздер: сөздік қор, қазақ әдебиеті, әдіс-тәсіл, сөйлеу әрекеті, оқыту.

Abstract: The article discusses methods and techniques for developing students' vocabulary in the lesson of Kazakh literature. Analyzes the main directions of work on the development of students' vocabulary. From the point of view of vocabulary development, it is concluded that the teacher should achieve from students the fluency of language tools, clarification of the meaning of speech, the ability to build individual - contextual associations of words in order to form expressiveness, stylistic expediency of the corresponding speech work.

Key words: vocabulary, kazakh literature, methodology, speech activity, teaching.

Бүгінгі таңда оқушылардың сөздік қорын байыту мәселесі оқушылардың көркем шығармаларды аз оқитындығына байланысты шиеленісе түсті, қазіргі заманғы балалардың сөздік қорын толықтырудың негізгі көзі интернет пен бұқаралық ақпарат құралдары болды. Аталған дереккөздерде әрдайым дұрыс лексика бола бермейді.

Қазақ әдебиеті оқу сабақтары оқушылардың сөздік қорын толықтырудың негізгі әдісі болып табылады.

Сөздік қор - білім мен мәдениеттің көрінісі. Қазіргі уақытта әр адам өз ойын жеткізуде қиналады, сондықтан мектептің алғашқы жылдарынан бастап сөйлеуді дамыту үшін мақсатты жұмыс қажет.

Сөздік қор дегеніміз - адамның иелігіндегі сөздер жиынтығы. Сөздік қордың екі түрі бар: белсенді және пассивті.

Белсенді лексика-бұл адамның ауызша және жазбаша тілде қолданатын сөздері.

Пассивті лексика-бұл оқығанда және естігенде үйренетін, бірақ оларды ауызша және жазбаша түрде қолданбайтын сөздер. Пассивті лексика белсендіден бірнеше есе көп.

Орта мектеп оқушыларының сөздік қоры салыстырмалы түрде нашар. Олар заттарды, құбылыстарды, белгілерді белгілеуге қызмет ететін көптеген сөздерді білмейді.

Оқушылардың сөздік қорын байыту- қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі жұмысындағы бағыттардың бірі;

Мектеп пәндері арасында маңызды пәндердің бірі - "Қазақ әдебиеті" пәні. Ол абстрактілі ойлауды, қиялды, есте сақтау мен интеллектті дамытады, оқушыға өзін-өзі тануға, өзін-өзі талдау мен өзін-өзі көрсету құралдарын игеруге мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары, өкінішке орай, оқушылардың қазақ әдебиеті сабақтарына деген қызығушылығы күрт төмендеді, балалардың көкжиегін кеңейтуге, сауаттылық пен сөйлеу мәдениетін арттыруға құлықсыздығы байқалды.

Тілді үйрену - шығармашылық және ұзақ мерзімді процесс. Өмір бойы адам өз сөзін жетілдіреді, ана тілінің байлығымен танысады.

Орта мектеп жасында тіл еркін, сөйлеу әрекетінде үйренеді. Сондықтан мектеп алдында бірқатар міндеттер тұр. Біріншіден, мектепте әдеби тіл нормасы игеріледі, екіншіден, мектепте оқушылар оқу және жазу дағдыларын және олармен бірге ауызша және жазбаша сөйлеу ерекшеліктерін меңгереді. Мектептің сөздік қорды дамытудағы үшінші бағыты - сөйлеу мәдениетін жетілдіру [1].

Мектеп оқушыларына арналған стандарт сөздік қорды, сөйлеуді дамытуға жоғары талаптар қояды. Сөйлеу дұрыс, дәл, логикалық болуы керек, экспрессивтілікпен, эмоционалдылықпен, бейнелілікпен сипатталуы керек. Орта сынып оқушыларының сөздік қорын дамыту үшін келесі бағыттар бойынша кешенді мақсатты жұмыс қажет:

- оқушылардың ой-өрісін кеңейту, олардың байқау, эмоционалды қабылдау, жалпылау, бағалау, салыстыру қабілеттерін дамыту;
- әртүрлі тілдік бірліктерді тағайындау, оқушы қолданатын бейнелі құралдарды байыту;
- тілдік құралдарды логикалық түрде таңдау мүмкіндігі;
- сөздің мазмұнындағы басты нәрсені таңдай білу.

Оқушылардың сөздік қоры мектептен тыс (ересектермен қарым-қатынас жасау, кітаптар мен газеттер оқу, кинофильмдер, телешоулар көру нәтижесінде) және мектепте (кез-келген оқу пәнін оқу кезінде) кеңейеді. Тек мектепте оқушылардың сөздік қорын байыту процесі жоспарлы түрде жүзеге асырылады.

Әр пән балаларға ең алдымен әдеби, қоғамдық-саяси, географиялық, биологиялық, химиялық және т.б. сияқты арнайы лексика мен фразеологизмдерді игеруге мүмкіндік береді.

Оқушылардың сөздік қорын толықтыру сөйлеуді дамытумен тығыз байланысты.

Сөйлеу әрекеті - бұл әртүрлі сөйлеу жағдайларындағы адамдардың өзара әрекеттесуі нәтижесінде тілдік құралдардың көмегімен жүзеге асырылатын сөйлеуді қабылдаудың мақсатты процесі.

Қазақ әдебиеті пәнінің негізгі міндеттерінің бірі - оқушылардың сөйлеуі мен ойлауын дамыту. Оқушылардың сөйлеу дамуының негізгі көрсеткіші - сөздік қорының көлемі.

Көркем шығармалар материалында оқушылардың сөздік қорын байыту, байланыстырып сөйлеуге үйрету және оның экспрессивтілігін дамыту — бұл сөздіктердің практикалық жұмысында және әдіскерлердің теориялық ізденістерінде шешілетін негізгі міндеттер.

Сөйлеуді дамыту ұғымы философиялық-психологиялық және ғылыми-әдістемелік мағынада да әрекет етеді. Бұл адамның бүкіл өмірінде адамның рухани қалыптасуымен, оның ішкі әлемін байытумен тікелей байланысты сөйлеуді және оның механизмдерін игеру процесі. Адамның рухани өмірі оның әлеуметтік және өндірістік қызметінде ғана емес, сонымен бірге сөйлеу әрекеттерінде, тілдік мінез-құлқында, яғни ол тудырған мәтіндерде, философиялық және эстетикалық тәсілдер көбінесе адамның рухани мүдделерін дамыта отырып, сөйлеу және коммуникативті қызметті қалыптастыру мәселесін түсінуге көмектеседі. Оның өнер туындыларымен байланысы. Адамның сөйлеуінің қарқынды дамуы әдебиетті зерттеу процесінде жүреді.

Тар, ғылыми-әдістемелік мағынада сөйлеуді дамыту "мұғалім мен оқушылардың сөйлеуді игеруге бағытталған арнайы оқу іс-әрекеті" деп түсініледі. Әрине, орта мектепте мұндай оқу қызметі сөйлеуді философиялық және психологиялық түсіну және оны дамыту процесі негізінде белгілі бір пәннің мүмкіндіктерін және мектептегі оқумен қатар ана тілінің байлығын басқа өмірлік көздерден игеруді ескере отырып жүзеге асырылады.

Әдебиетті оқуға байланысты оқушылардың сөйлеуін дамыту бойынша жұмыста үш тәсілді біріктіру қажет:

1. Сөйлеу әрекетінің теориясына негізделген психоллингвистикалық.
2. Лингводидактикалық, ана және шет тілдерін оқыту заңдылықтарын зерттейді.
3. Көркем әдебиет, әдебиеттану, сын және шешендік өнер теориясының мүмкіндіктерін ескеретін әдеби-әдістемелік.

Оқушылардың сөйлеуін дамыту бойынша жұмыстың тиімділігіне қол жеткізу оны коммуникативті іс-әрекет жағдайында жүзеге асыруға ықпал етеді, сондықтан сөйлеу дамуының теориясы мен практикасына қарым-қатынас пен ойлаудың бірлігімен сипатталатын және адамның жеке сөйлеуі болып табылатын сөйлеу тұжырымын қалыптастыру моделіне сүйенетін сөйлеу әрекеттерінің жүйесін білдіретін "сөйлеу әрекеті" психолінгвистикалық термині кірді.

Әдебиет сабақтарында оқушылардың сөздік қорының дамуын жүзеге асыра отырып, мұғалім коммуникативті іс-әрекеттің ерекшеліктерін білуге сүйенуі керек, өйткені тіл мен сөйлеуді меңгеру қарым-қатынас процесінде тиімді жүреді. Қарым-қатынас физикалық, психикалық, материалдық немесе рухани деңгейдегі қарым-қатынас болсын, практикалық әрекет ретінде қарастырылады. Сөйлеу қарым-қатынасы-коммуникативті іс-әрекеттің бір түрі.

Лингводидактикалық тәсіл мұғалімдер мен оқушыларды белгілі бір стилистикалық ерекшеліктері мен айтарлықтай тиімділігі бар сөздік қорын құру дағдыларын қалыптастыруға бағыттайды. Мұндай дағдыларды шетелдік лингводидактикалық жөңары деп санайды және оларды дамыту және жетілдіру үшін келесі жаттығулар топтары ұсынылады, олардың орындалуы әдебиеттің оқу пәні ретіндегі ерекшелігіне сәйкес келеді және оқушылардың тілдік және әдеби шығармашылығының деңгейін арттыруға ықпал етеді. Бұл:

1. Сөйлеуді дамытудың рөлдік принципін жүзеге асыруға арналған жаттығулар.
2. Өнімді сөйлеу шеберлігін дамыту элементтері бар жаттығулар.
3. Көркемдік сын дағдыларын дамыту.
4. Мәтінді эстетикалық талдау дағдыларын дамыту.

Әдебиетті зерттеуге байланысты оқушылардың сөйлеу әрекетін жетілдіру бойынша жұмысты ұйымдастырудың жетекші принциптері — бұл жұмыстың көркем шығарманы талдаумен, интеллектуалды, адамгершілік және көркемдік-эстетикалық дамумен, яғни кең мағынада рухани тұлғаны қалыптастырудың ажырамас бірлігі.

Әдебиет сөз өнерін зерттейтін оқу пәні ретінде оқушылардың шығармашылық еңбек тәсілдерін, күрделі мәселелерді өз бетінше шеше білумен, зерттелетін көркем шығармалар материалындағы сыни-бағалау қызметімен, әр түрлі типтегі және жанрдағы ауызша сөйлеулер мен жазбаша жұмыстарды дайындаумен байланысты зерттеу іздеу жұмыстарын игеруіне ерекше жағдай жасайды. Мұндай оқу жұмысында шығармашылық қабілеттер дамиды, оқушылар өз жұмысының практикалық бағытын түсінеді, сонымен қатар өз мүмкіндіктерін бағалайды, бұл нәтижелерге қызығушылықты арттырады. Осылайша, зияткерлік жұмысқа саналы көзқарас қалыптасады.

Оқушылардың шығармашылық іс-әрекетінің әртүрлі формаларының ішінен әдеби тақырыптарға баяндамалар мен хабарламалар дайындауды бөліп көрсетуге болады. Бұл жұмыс барысында еңбек дағдылары да, арнайы сөйлеу дағдылары да қалыптасады және бекітіледі. Шығармашылық жұмыс әдістерімен қарулану әдебиет сабақтарында сөйлеу әрекетінің публицистикалық қойылымдар мен көркем және шығармашылық жоспардың мәлімдемелері сияқты түрлері бола алады [2].

Көркем-эстетикалық және сөйлеу әрекеттері өте тығыз өзара тәуелділікте болады, сондықтан әдебиет мұғалімінің міндеттерінің бірі осы өзара әрекеттесу сипатынан туындайтын мүмкіндіктерді барынша пайдалану болып табылады. Бұл тәсілмен, әсіресе жоғары сыныптарда, бір жағынан, адамгершілік-эстетикалық тәрбие мен көркемдік талғамды қалыптастырудың тиімділігі артады, екінші жағынан, мектеп оқушыларының лексикалық қорын байыту, сондай-ақ ауызша сөйлеудің әртүрлі жанрларында байланыстырып сөйлеу дағдыларын сәтті жетіледі.

Әдебиетті оқыту әдістемесі [3,4] тәсіл қызметін жүзеге асырған жағдайда оқушылардың сөздік қорын дамыту бойынша жұмыстың негізгі әдіс-тәсілдерін атап өтеміз:

1. Көркем шығарманың мәтінімен және әдеби-сыни материалдармен сөздік-фразеологиялық жұмыс.

2. Оқушыларға мәтінді қайталаудан бастап жеке шығармашылық мәлімдемелерге дейінгі әдеби тақырыптардағы монологиялық мәлімдемелердің әртүрлі түрлері мен жанрларын үйрету.

3. Диалогтық қарым-қатынас процесінде оқушылардың сөйлеу әрекетін ұйымдастыру.

4. Оқушылардың белсенділік негізінде сөйлеуін дамытуды ынталандыратын сөйлеу жағдайларын құру.

5. Сөйлеу іс-әрекеті аспектісінде әдебиет сабақтарында пәнаралық өзара әрекеттесуді жандандыру.

Әдебиет сабақтарында басқа да гуманитарлық пәндерді оқумен өзара әрекеттесуде сөйлеу әрекетін қалыптастыру және дамыту бойынша жүйелі жұмыс нәтижесінде әдіскер ғалымдар оқушылар осы процесте қол жеткізетін сөздік қор дамуының келесі критерийлерін ұсынамыз:

- жазушы мен әдеби шығарма кейіпкерінің рухани әлемін, адам тұлғасының моральдық-психологиялық ерекшеліктерін сипаттайтын белсенді лексиканы меңгеру;

- әлеуметтік-философиялық және ғылыми терминологияны меңгеру, оны жазушының дәуірін, дүниетанымы мен шығармашылығын сипаттауда қолдану;

- теориялық-әдеби және өнертану терминологиясын меңгеру, оны көркем мәтінді талдау процесінде және әдеби және әдеби-сыни сипаттағы әртүрлі мәлімдемелерде қолдану;

- тілдің бейнелі-экспрессивті құралдарын, оның ішінде мақал-мәтелдерді, мақал-мәтелдерді, афоризмдерді меңгеру, оларды әртүрлі деңгейдегі контекстік сөйлеуде қолдану;

- мәлімдеменің түрі мен жанрының ерекшеліктерін оның мақсаттарына, қарым-қатынас жағдайына сәйкес түсіну және оны іс жүзінде меңгеру мүмкіндігі (аналитикалық қайталау, көркем қайталау, жауап, хабарлама, баяндама, көркем және өмірбаяндық әңгіме, жазушы туралы сөз және т.б.).

- мәлімдеменің мазмұны;

- мәлімдеме композициясының анықтығы, қисындылығы, үйлесімділігі;

- сөйлеу кезінде тыңдаушылармен қарым-қатынас тәсілдерін меңгеру;

- әдеби тақырыптар бойынша диалог жүргізу;

- сөйлеуді дайындаудағы дербестік.

- мәтінді талдау негізінде әдеби-сыни, әдеби дереккөздер бойынша зерттелген материалдың өз ойларымен оңтайлы үйлесуі;

- белгілі бір сөйлеу жанрына және қарым-қатынас жағдайына сәйкес белгілі бір сөйлеу стилінің ерекшеліктерін білу.

Мектептегі сөздік жұмыстың ерекшелігі - бұл мұғалімнің барлық оқу-тәрбие іс-әрекеті барысында жүзеге асырылады. Әдебиет сабақтарында оқушы оқыған, бастан кешкен оқиғаларды дұрыс ауызша түрде баяндауға үйренеді. Осылайша, әдебиет сабағы оқушылардың сөздік қорын байытуға ықпал етеді, оларға сөйлеудің дұрыс құрылысын үйретеді.

Сөздік қорды дамыту тұрғысынан мұғалім оқушылардан тілдік құралдарды еркін меңгеруіне, сөйлеудің мағынасын нақтылауына, экспрессивтілік, тиісті сөйлеу шығармасының стилистикалық орындылығын қалыптастыру мақсатында сөздердің жеке - контекстік бірлестіктерін құру қабілетіне қол жеткізуі керек.

Жұмыс синонимдік сөздер қатарында жүргізілуі, олардың құрамдас бөліктері семантикалық реңктермен, эмоционалды - экспрессивті бояумен, стилистикалық сипаттамасымен ерекшеленуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығы.
2. Кудашева, З. К. Методика обучения литературе : учебное пособие для учителей и студентов педагогических университетов и институтов / З. К. Кудашева, С. М. Магдиева. – Ташкент : Изд-во «ALQASHI», 2008 – 264 с.
3. Технологии и методики обучения литературе : учеб. пособие / под ред. В. А. Кохановой. – М. :Флинта, 2016. –249с. – URL: <https://rep.bstu.by/bitstream/handle/data/6190/>
4. Харитонова, О. Ю. Уроки развития речи в системе литературного образования в 5 классе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Харитонова Ольга Юрьевна. – М., 2004 – 16 с.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-131-134
ӘӨЖ 37.013

СӨЗ ТАПТАРЫН ОҚЫТУДА ТІРЕК СХЕМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

ЛАБИЛДАНОВА БАҚЫТГУЛЬ ЕЛУБАЕВНА

Жетісу облысы Талдықорған қаласы Есжан Берліқожаұлы атындағы
№11 орта мектептің қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің мұғалімі, Қазақстан

Аннотация: Мақалада қазақ тілі пәні бойынша сөз таптарына қатысты ұғымдарды меңгертуде материалды түсінуді және есте сақтауды жеңілдететін құралдың бірі ретінде тірек схемаларды қарастырылады. Негізгі теориялық ақпаратты қамтитын тірек схемалар арқылы сөз таптарын түсіндіру оқушыларға тақырыпты шоғырланған түрде, игеруді жеңілдететін көрнекі тәсіл ретінде талданады. Сөз таптарын оқытуда тірек схемамен жұмысты тиімді етудің ережелері сипатталады.

Кілт сөздер: сөз табы, тірек схема, тәсіл, морфологиялық ұғымдар, оқыту.

Abstract: The article discusses supporting schemes as one of the tools that facilitate understanding and memorization of the material in mastering the concepts related to Word classes on the subject of the Kazakh language. Analyzes the interpretation of word classes through supporting schemes that contain basic theoretical information, as a visual approach that facilitates students to assimilate the topic in a concentrated way. The rules for making work with a supporting scheme effective in teaching word classes are described.

Key words: word class, reference scheme, approach, morphological concepts, learning.

Сабақ әдістемесі, әсіресе, сөз таптарын оқыту оқушылар үшін қызықты болуы керек. Оқушыға қазақ тілінің сөзжасам жүйесі, сөз тудыру тәсілдері туралы толық мәлімет беру әрине ауыр.

Қазақ тілі пәні бойынша сөзжасамдық ұғымдарды меңгертуде әртүрлі тәсілдерді қолдануға болады. Мұғалімнің міндеті оқыту тәсілдерінің неғұрлым тиімді, балаға тақырыпты меңгертуге қолайлы түрлерін таңдап қолдану. Оқулықта берілген анықтаманың өзін әртүрлі жолдармен бала санасына қабылдатуға болады. Анықтаманы оқып беріп немесе жаттауға беру арқылы ғана емес, оқытудың жаңа тәсілдері арқылы меңгертуге болады.

Тәсіл жеке тұлғаның әлеуетін ашып, балаға ең қиын пәнді жақсы игеруге ықпал етуі керек. Бұл оқыту процесін инновациялық негізге көшіру және тіл туралы білім алуға деген көзқарастың өзгеруі жағдайында мүмкін. Қазіргі жағдайда оқушыларды оқу ақпаратымен өз бетінше жұмыс істеуге және оларға қажетті білім алуға үйрету қажеттілігі туындайды. Бұл өз кезегінде оқушылардың шығармашылық қызмет тәжірибесін қалыптастыруды талап етеді.

Қазақ тілінің сөзжасам жүйесі, қазақ тіліндегі жаңа сөз жасау туралы материалды мәжбүрлеп зерттеу (көбінесе дәстүрлі әдістермен) тақырыпты игеруге кедергі келтіреді. Сөздің морфологиялық құрамына талдау жұмысы және жаңа сөз жасау жаттығулары оқушының логикалық ойы мен тіл байлығын дамытады, сөз құрамы жөніндегі теориялық материалмен бастапқы танысу балалардың тіл туралы білімін кеңейтеді.

Мектепте грамматика мен емлені үйрететін мұғалім үлкен қиындықтарға тап болады. Грамматикалық ережелер - бұл оқушыларға қол жетімді емес жоғары деңгейдегі жалпылау. Тәжірибе көрсеткендей, балалардың ойлауының негізгі кемшілігі - жалпылаудың әлсіздігі. Оқу процесінде балалардың ережелер мен жалпы ұғымдарды жақсы меңгермеуінен көрінеді. Олар көбінесе ережелерді жаттап алады, бірақ олардың мағынасын түсінбейді және бұл ережелерді қайда қолдануға болатынын білмегендіктен грамматика ережелерін үйрену балаларға үлкен қиындықтар туғызады.

Жатталған ереже іс жүзінде нашар қолданылады. Қайталау үлкен қиындықтарды тудырады, өйткені үйренген нәрсе тез ұмытылады.

Тәжірибе көрсеткендей, оқушылар, ұзақ, әрдайым қисынды емес ережелерді үйренуді ұнатпайды. Оқушыларға кейде оқулықта көрсетілген ережені қарастырылып отырған нақты мысалмен байланыстыру қиынға соғады.

Көпшілік жағдайда оқушының іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыруда мұғалім көрсеткен үлгі бойынша механикалық түрде тиісті практикалық іс-әрекеті оқушылардың қайталауын талап етумен шектеледі, практикалық міндеттерді шешудегі оқушылардың грамматикалық заңдылықтарды негізге алуына, соған сәйкес таным әрекеттерін көңіл бөлінбейді. Нәтижесінде, оқушылар меңгерген білім дағдыларын жаңа материалдарды түсіндіруде немесе басқа вариантты практикалық тапсырмалар орындауда қолдана алмайды. Оқушылар бұрынғы меңгерген білімдері мен жаңа материалдардың өзекті байланысын байқауда қиналады, сылбырлық көрсетеді, яғни олардың теориялық ойлау қабілеті төмендейді, түсіндірілген ұғымдарға сәйкес жалпы заңдылықтарды практикалық тұрғыда қолданыла алмайды. Жаңаны түсіну дегеніміз – оны белгілі бір ұғыммен байланыстыру, жаңаны бұрын қалыптасқан ассоциациялар жүйесіне ендіру.

Морфологиялық ұғымдарды сәтті игеруді қамтамасыз ететін шарттардың бірі, психология, дидактика, әдістеме саласындағы көптеген зерттеушілердің пікірінше, тақырыптың маңызды белгілерін графикалық түрде көрсететін жалпылама, жүйелеуші көрнекілікті қолдану болып табылады.

Ұғымдарды қалыптастыру процесінде және жалпылау, абстракциялау, жүйелеу және т.б.ішкі идеалды психикалық процестерді дамытуда ерекше көрнекілікті қолданудың тығыз байланысы туралы идеяларды Б. Г. Ананьев және А. Н. Леонтьев сияқты танымал психологтар қарастырды.

Көрнекіліктің бір түрі – тірек схемалар, олардың қолданылуы осы құралды қолдану зерттелетін материалды игеруге ғана емес, сонымен қатар ассимиляция процесін түсінуге мүмкіндік беретіндігіне байланысты. Оқу-практикалық міндеттерді шешуге бағытталған пәндік іс-әрекеттерді жүзеге асыру жалпы білім берудің мемлекеттік білім беру стандартының талаптарына сәйкес келетін оқу іс-әрекетін қалыптастыруға ықпал етеді [1].

Тірек схема - белгілі бір семантикалық мағынаны алмастыратын ассоциативті символ. Бұл оқу тәсілін алғаш рет В.Ф. Шаталов ұсынған [2]. Оның қарқынды оқыту әдістері зертханасының қызметкері Ю. С. Меженко [3] орта мектепте орыс тілі курсының негізгі тақырыптары бойынша әзірленген оқулықтар бар. Алайда, қазақ тілінде морфологияны оқытуда тірек схемаларды қолдану аз қарастырылған.

Сөз таптарын оқыту барысында мұғалім көптеген жұмыс түрлерін жүргізуі қажет. Өйткені, оқушылар сөз тұлғасының бір сөз табынан екінші сөз табына ауысқанын білмей қалады. Осы тұрғыдан тірек-схемалар арқылы оқушы санасына түсінік қалыптастыра білу, сөз жасау тәсілдеріне жаттықтыру, оқушылардың сөзтануға деген ынтасына баса назар аударып жұмыс жүргізу қажет.

Сөз таптарын оқытуда тірек схема түрінде ұсынылған материалды оқушы үлкен ықыласпен зерттейді. Сонымен қатар, материалды схема бойынша пысықтай отырып, білім алушы оның мазмұнын айтып қана қоймай, оның жауабын құрастырады. Сонымен, оқушының ойлауы мен байланыстырып сөйлеуі де дамиды.

Оқушылардың теориялық білімді игеру тиімділігін арттыру, сондай-ақ сабақта оқушылардың жұмысын күшейту үшін жалпылама тірек схемалар қолданылады.

Оқушыларға материалды түсінуді және есте сақтауды жеңілдететін жолдарды іздеу бізді тірек схемаларын құрудың орындылығын түсінуге әкелді. Біріншіден, бұл оқушылардың көз алдында графикалық бейнені табатын тұжырымдар мен жалпылаулар, екіншіден, бұл оқушылардың білімі мен дағдыларына негізделген сөйлеу әрекетін белсендіруге арналған материал.

Тірек схемалары оқушылар мен мұғалімнің жұмысын едәуір жеңілдетеді. Оларды қолдана отырып, оқушылар мұғалімнің сұрақтарына жауап ретінде және практикалық

жұмыста қажетті ақпаратты пайдаланады. Сонымен қатар, схемаларға жүгініп, оларды мұқият қарап, оқушылар көлемі жағынан жеткілікті үлкен материалды еске түсіруге мүмкіндік алады.

Сабақта кең көлемде жасалған схема қолданылады. Схема сыйымды және жарқын болуы керек. Схемалар оқу материалының қарапайым, түсінікті визуалды көрінісі болуы керек. Тірек схемаларында негізгі ұғымдар мен олардың арасындағы байланыстар көрсетілуі керек.

Әр мұғалім өз қалауы бойынша схема жасай алады. Бұл схемалар үнемі тақтада болады, өйткені оқушылар оларды ауызша жауап беру, практикалық тапсырмаларды орындау, тексеру диктанттары, өзіндік жұмыстар және үй тапсырмаларын орындау кезінде үнемі пайдаланады. Алдымен ауызша жауаптармен оқушыларға анықтамалық схемаларды қолдануға рұқсат етілуі мүмкін. Бұл, біріншіден, оқиганың жоспарын есте сақтауға емес, көруге көмектеседі. Оқушының ойы тек тақырыпты ұсынуға бағытталған. Екіншіден, әңгіме дәйектілігінің бұзылуы алынып тасталады. Тек сенімділік сезіміне жеткенде ғана бұл қажеттілік өздігінен жоғалады.

5-сыныпта оқушылар грамматикалық талдау кезінде іс-әрекеттің атауы, сыны, іс-қимыл ұғымдарын шатастырады, сөз таптарының әр түрі қандай сұрақтарға жауап беретінін және бұл сөздердің қандай шартты белгімен сызылатынын ұмытады.

Схемаларды қолданған кезде балалар сөйлемді грамматикалық талдаумен үлкен қуанышпен айналысады, қателіктер жібермейді. Ақырындап схема арқылы олар ұсынылған схемадағы барлық ақпаратты есте сақтайды (бұған тұрақты визуалды қабылдау да ықпал етеді) және анықтамалық схеманы қолданбай-ақ грамматикалық талдауды орындайды, ал әлсіз оқушылар тобы оны қолдануды жалғастырады.

Адам баласы ақпараттың 90% - дан астамын көрнекі түрде қабылдайтынын ескерсек, [4] оқушылар тірек схемаларымен жұмыс істегенде ақпараттың ішіне "үнілуді" үйренеді. Оқу материалын бірнеше рет қайталау әр оқушыға міндетті бағдарламалық минимумды ол үшін мүмкін болатын қарқынмен игеруге мүмкіндік береді. Жақсы меңгерілген теориялық білімге сүйене отырып, оқушы практикалық тапсырмаларды оңай орындайды. Оқу оңайырақ болады, сондықтан қызықты болады. Тірек тізбектерін пайдалану уақытты үнемді және ұтымды пайдалануға көмектеседі. Схеманы "оқу" кезінде белсенді, логикалық айқын, дәлелді сөйлеу дағдылары пысықталады, ой сөзбен қалыптасады, сөйлеу мәдениеті дамиды, сөздік қоры байытылады.

Оқушылар тек тұжырымдаманы (ережені) ғана емес, сонымен бірге осы нәтижелі пікірге әкелетін жолды, пайымдау процесін түсініп, игеруге тырысу керек. Содан кейін, егер оқушы кейіннен өзі үйренген ереженің тұжырымдамасын ұмытып кетсе, онда оны қалпына келтіре алады, ауызша мәлімдемені тек механикалық түрде еске түсіруге тырысудың орнына, заңды ойлау арқылы жүреді.

Мұғалім жаңа материалды бірнеше кезеңмен түсіндіреді. Ең дұрысы, тірек схемасы оқушылардың көз алдында, олардың тікелей қатысуымен пайда болуы. Бұл жағдайда оқушылар жұмысқа белсенді қатысады. Тірек схемалар әр оқушыны белсенді іс-әрекетке тартуға, ұғымдарды, тұрақты дағдыларды қалыптастыруға көмектеседі.

Сөз таптарын оқытуда тірек схемамаен жұмыс тиімдірек болуы үшін келесі ережелерді сақтау қажет:

- оқушылардың оқу процесі мен оқу іс-әрекетін ұйымдастыруды нақты жоспарлау;
- негізгі ұғымдар мен олардың арасындағы логикалық байланыстарды көрсететін қарапайым, нақты жоспарланған кестелер болу;
- тірек сызбалармен жұмыс кезінде қалыптасатын оқу уақытының резерві оқу іс-әрекетінің әдістерін пысықтауға бағытталған тапсырмаларды орындау;
- анықтамалық схемалар сабақтың әртүрлі кезеңдерінде қолдану (білімді жаңарту кезінде де, жаңа материалды үйрену және оны бекіту кезінде де).

Негізгі теориялық ақпаратты қамтитын тірек схемалар жүйеге әртүрлі ұғымдар мен құбылыстарды біріктіреді және оларды оқушыларға шоғырланған түрде, соның ішінде

олардың бейнелі жадында береді. Бұл материалды үйренуді және игеруді жеңілдетеді, оны практикалық қолдану жолын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығы.
2. Шаталов В.Ф. Точка опоры. / В.Ф. Шаталов. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
3. Меженко Ю.С. Быстрое и эффективное развитие памяти, внимания и умственных способностей [Текст] / Ю. С. Меженко. – Донецк.: БАО, 2005. – 224 с.
4. Чечет В.В., Захарова С.Н. Активные методы обучения в педагогическом образовании: Учеб.-метод. пособие/. – Минск: БГУ, 2015. –127 с.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-135-137

УДК 551.521.3, 551.583

УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

МАЛДЫБАЕВА АЛТЫНАЙ ЕГЕУБАЕВНА

Магистрант 1 курса Павлодарского педагогического университета имени Әлкей
Марғұлана

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының эмоционалды интеллектісін қалыптастырудағы жағдайларды ұйымдастыру бойынша зерттеулердің нәтижелері келтірілген. Эмоционалды интеллектті бастауыш мектеп жасында дамыту маңызды, сондықтан ол күрделі құрылымға ие. Эмоционалды интеллектті дамытудың маңызды құрамдас бөлігі-балалардың эмоцияларын тану және білдіру қабілеті. Бала өз сезімдерін атауға және оны мазалайтын немесе қуантатын нәрселер туралы айтуға үйренуі керек. Сондай-ақ, балаға эмоцияларын басқарудың қарапайым, бірақ тиімді жолдарын табуға көмектесу маңызды, мысалы, терең тыныс алу, онға дейін санау немесе ашуын сөзбен жеткізу.

Түйінді сөздер: эмоционалды интеллект, бастауыш сынып оқушысы, процесс, мұғалім, өзара әрекеттесу, қақтығыстар, бейімделу.школьников

Аннотация. В статье приведены результаты исследований по организации условий в формировании эмоционального интеллекта младших школьников. Эмоциональный интеллект важно развивать уже в младшем школьном возрасте, так он имеет сложную структуру.

Важным компонентом развития эмоционального интеллекта является умение детей распознавать свои эмоции и выражать их. Ребенок должен учиться называть свои чувства и рассказывать о том, что его беспокоит или радует. Также важно помочь ребенку найти простые, но эффективные способы управлять своими эмоциями, например, дышать глубоко, считать до десяти или выразить свою злость словами.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, младший школьник, процесс, педагог, взаимодействие, конфликты, адаптация.

Annotation. The article presents the results of research on the organization of conditions in the formation of emotional intelligence of younger schoolchildren. It is important to develop emotional intelligence already at primary school age, as it has a complex structure.

An important component of the development of emotional intelligence is the ability of children to recognize their emotions and express them. The child must learn to name his feelings and talk about what worries or pleases him. It is also important to help your child find simple but effective ways to manage their emotions, such as breathing deeply, counting to ten, or expressing their anger in words.

Keywords: emotional intelligence, primary school student, process, pedogog, interaction, conflicts, adaptation.

В начале статьи рассмотрим понятие эмоциональный интеллект. Это способность понимать свои эмоции и управлять ими, а также способность взаимодействовать с другими людьми на эмоциональном уровне. У детей младшего школьного возраста развитие эмоционального интеллекта предопределяет успешность адаптации в обществе и способность решать жизненные проблемы. Дети с высоким уровнем эмоционального интеллекта лучше адаптируются в группах, умеют находить компромиссы и рационально решать конфликты.

Важно также отметить, что родители и учителя играют важную роль в развитии эмоционального интеллекта детей. Они могут помочь детям распознать и понять свои эмоции, научить их управлять своими чувствами и дать им примеры эмоционально адекватного поведения.

В формировании эмоционального интеллекта у младших школьников играет важную роль психолого-педагогическая работа. Важно знать, что формирование эмоционального интеллекта – это долгосрочный процесс, требующий постоянной работы. Поэтому педагогическая работа должна быть системной и перспективной [4, с. 78-79]. В процессе формирования эмоционального интеллекта у младших школьников учителю необходимо обращать свое внимание и поддерживать дружественные детские группы, которые образовались в классе, важно обеспечить такие задания, которые позволили бы ученикам учиться работать в группах и парах. При этом следует начинать с коротких и четко контролируемых заданий, а затем постепенно переходить к заданиям, предоставляющим детям больше автономии и ответственности. Наконец, необходимо давать задания, которые повышали бы взаимодействие учеников, их активное слушание друг друга и постоянную смену ролей. Это позволит учителю и психологу образовательного учреждения сосредоточиться на формировании у младших школьников умения устанавливать и поддерживать контакты, кооперироваться и сотрудничать, избегать конфликтных ситуаций.

Помимо умения управлять своими эмоциями, важно, чтобы дети научились уважать чувства других людей. Дети должны научиться понимать, что другие люди могут испытывать разные эмоции и что они могут быть вызваны разными причинами. Разговоры о чувствах и эмоциях других людей должны стать естественной частью образовательного процесса [2, с. 67-69]. Формирование эмоционального интеллекта у детей младшего школьного возраста играет важную роль в их личностном, социальном и академическом развитии в будущем.

Основное условие, способствующее реализации целей – это создание у школьников позитивной установки на сотрудничество, обеспечение эмоционального комфорта, психологической защищенности ребенка, актуализация мотивации познавательной, поисковой, творческой активности, предоставление возможности апробировать приобретенные знания на уровне поведения в игровых и реальных ситуациях общения. В качестве второго условия выделено осуществление адресной педагогической помощи ученику, мера которой определяется в зависимости от уровня сформированности его эмоционального интеллекта» [5, с. 83-86].

Важно создать условия, в которых ребенок сможет противостоять трудностям, воспринять духом, поверит в себя и начнет действовать [3, с. 45-46]. Эти условия, созданные с полным учетом индивидуальных потребностей, помогут реализовать педагогический потенциал в формировании эмоционального интеллекта младших школьников и помогут им лучше адаптироваться к различным жизненным ситуациям в будущем.

Психологическая работа по формированию эмоционального интеллекта у младших школьников – важный и многогранный процесс, требующий системного и перспективного подхода [4, с. 32-35]. В ходе работы могут быть использованы различные методы, такие как учебная деятельность, игры, упражнения по управлению эмоциями, развитие языковых навыков, творческих способностей и социальных компетенций. Важно учитывать индивидуальные особенности каждого ребенка и создавать комфортную среду для его развития. Хорошо спланированные занятия позволят младшим школьникам лучше понять свои эмоции, научиться управлять ими, развить социально-психологические и языковые компетенции, обрести уверенность в себе. Это, в свою очередь, позволит им более эффективно адаптироваться к новым ситуациям и строить здоровые отношения с окружающими. Поэтому психолого-педагогическая работа по развитию эмоционального интеллекта у младших школьников имеет огромное значение для общего развития ребенка и его дальнейшей жизни в обществе.

Таким образом, формирование эмоционального интеллекта младших школьников является важной задачей для учителей и родителей, которая способствует формированию социальных и коммуникативных навыков и успеху в жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алешина, А. В. Эмоциональный интеллект для достижения успеха / А. В. Алешина, С.Т. Шабанов. – Санкт-Петербург : Речь, 2012.
2. Нгуен, М. А. Эмоциональный интеллект или новый взгляд на проблему толерантности / М. А. Нгуен // Психология образования сегодня: теория и практика / под ред. С. И. Коптевой, А. П. Лобанова, Н. В. Дроздовой. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2014.
3. Александровская, Э. М. Психологическое сопровождение школьников / Э. М. Александровская, Н. И. Кокуркина, Н. В. Куренкова. – Москва : Академия, 2013.
4. Никитина, Н. Б. Коррекционно-развивающая работа психолога с эмоциональной сферой ребенка дошкольного и младшего школьного возраста / Н. Б. Никитина // Гуманитарный вектор. – 2015
5. Парыгин, Б. Д. Проблема эмоционального интеллекта в с социальной психологии / Б. Д. Парыгин // Динамика социально- психологический явлений в изменяющемся обществе / под ред. А. Л. Журавлева. – Москва : Сфера, 2013.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-138-141
УДК 374.2

АДАПТАЦИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

КУНДАКОВА АЛТЫНБИБИ БОЛАТКАЛИЕВНА

кандидат педагогических наук
УО «Alikhan Bokeikhan University» г. Семей, Казахстан

АЮПОВА ГУЛБАРШЫН ТУРАГУЛОВНА

доктор философии PhD, и.о. доцент кафедры педагогики и психологии
УО «Alikhan Bokeikhan University» г. Семей, Казахстан

ИСМАИЛОВА ГУЛЬНАРА МУРАТОВНА

доктор философии PhD, и.о. доцент кафедры педагогики и психологии
УО «Alikhan Bokeikhan University» г. Семей, Казахстан

КАЛИЯУОВА АЙГЕРИМ ТЛЕУГАЗЫЕВНА

магистр педагогических наук
УО «Alikhan Bokeikhan University» г. Семей, Казахстан

МАРАТОВА БАХЫТ МАРАТКЫЗЫ

магистр педагогических наук
УО «Alikhan Bokeikhan University» г. Семей, Казахстан

***Аннотация.** Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме формирования готовности к профессионально-педагогической деятельности будущих педагогов-психологов. Особое внимание уделено формированию профессионально-педагогической компетенции у будущих педагогов-психологов. Проблема подготовки компетентного специалиста педагога-психолога является актуальной в условиях современного общества. Актуальной является проблема профессиональной подготовки педагогов-психологов. Повышаются требования к качеству подготовки таких специалистов. В настоящее время все большее внимание уделяется проблемам, связанным с развитием профессиональных компетенций студентов. Анализ научных исследований в области совершенствования профессиональной подготовки педагога-психолога и реального состояния образовательной практики приводит к выводу, что изучаемая проблема обретает исключительную значимость в свете новых реалий.*

***Ключевые слова:** педагог-психолог, профессиональная компетентность, психологическая служба, социальная адаптация, воспитание, личность.*

Реформирование основ социального устройства и экономические преобразования, проводимые в рамках реализации программ в Казахстане, привели к значительным изменениям, в которых вузы осуществляют свою деятельность. Одним из главных стратегических направлений развития системы послевузовского образования является повышение профессионального уровня преподавателей, прежде всего это обусловлено вхождением казахстанской системы высшего образования в мировое образовательное пространство, его ориентированностью на результат. Перед научной общественностью стоит глобальная задача модернизации высшего профессионального образования в контексте мирового опыта.

Процесс реформирования системы образования в Республике Казахстан сопровождался принятием официальных документов, таких как: Закон Республики Казахстан «Об

образовании» (2007), «Концепция государственной политики в системе образования Республики Казахстан», «Концепция этнокультурного образования в Республики Казахстан», Государственная программа «Образование». Документы отражают постановку новых целей и задач, направленных на удовлетворение потребностей общества в специалистах новой формации и повышение качества их профессиональной подготовки. Обозначенные цели будут достигнуты при условии перехода от принципа образования на всю жизнь к принципу образование для всех на протяжении всей жизни [1].

Значение науки и образования в человеческом развитии подчеркнул первый президент РК Н.А. Назарбаев: «Наши приоритеты заключаются в развитии инновационной системе науки и образования, обеспечение процветания культуры и духовного потенциала нации».

Основными и актуальными на сегодняшний день являются следующие направления реформирования современного профессионального образования: демократизация системы образования, которая проникает в само содержание образования, все больше ориентирующееся на реализацию прав человека, приобщение его к общечеловеческим ценностям; фундаментализация образования, при которой мощная общая подготовка дает возможность будущему специалисту приспособиться к любому виду деятельности в быстро меняющихся условиях модернизации общества; диверсификации высшего профессионального образования, которая делает систему наиболее гибкой, способной к быстрым структурным изменениям, создает благоприятные условия для стабилизационной и инновационной активности; глобализация, проявляющаяся в осознании идеи единства человечества, мирном сосуществовании человечества и природы и возникновении глобального информационного пространства, не знающего национальных и региональных границ; гуманизация, предполагающая, что человек должен быть и жить в гармонии с окружающим его миром и самим собой. Поэтому в процессе своего развития ему необходимо обрести верные нравственные, духовные и жизненные ориентиры, чтобы найти прочную основу для общества дальнейшей жизнедеятельности [2].

Анализ мировых тенденций в области профессионально-педагогического образования свидетельствует о необходимости предъявления более высоких требований как к подготовке профессиональных кадров, так и к психолого-педагогическим качествам учителя. В свою очередь это требует от педагога-психолога значительных усилий и компетентностных способностей к профессиональной деятельности.

Компетентность обсуждают и как чувство, и как сумму знаний о себе, и как поведенческое единство, т.е. она выступает как сложный интегративный психологический феномен. Мы исходим из того, что компетенция есть синтез всех характеристик человека в уникальную структуру, которая определяется и изменяется в результате субъективной прагматической ориентации в постоянно меняющейся среде [3]. Профессиональная компетенция наряду с этнической является наиболее востребованным видом социальной компетенции в современных условиях. Изменение социально-экономического уклада жизни общества сопровождается не только сменой социальных ролей, но и появлением новых требований к профессии, организации деятельности. Социально-экономические условия отражаются на всех сферах жизни общества. Поэтому появляются новые требования к профессионалу [4].

В наиболее общем виде проблемы подготовки современных профессионалов можно обозначить двумя словами: «компетенция» и «развитие». Это значит, что для того, чтобы выжить в новых динамических социально-экономических условиях, выдержать конкуренцию, обеспечить благополучие своих близких и сохранить стабильность страны, современный профессионал должен быть способен к постоянному развитию и анализу своего места в социальной среде. Развитие предполагает постоянную направленность на профессиональный рост, новое качество работы, открытость информации, гибкость в целеполагании и принятии решений [5].

Исследователи выделяют следующие типы компетенций:

1) *психофизиологическая* – единство и преемственность физиологических и психических процессов и структуры организма;

2) *социальная* – система свойств, благодаря которым особь становится социальным индивидом, членом сообщества, группы и предполагает разделение индивидов по их социально-классовой принадлежности социальным статусом и усвоенным нормам;

3) *личная* – единство и преемственность жизнедеятельности, целей, мотивов, смысложизненных установок человека, осознающего себя как самость.

Компетенция предполагает осознанное внимание к вопросу «Кто Я?», который сопровождает человека на протяжении всей его жизни и от ответа, на который многое зависит в профессиональной деятельности. Поэтому растущий интерес к проблеме профессиональной компетенции является реакцией на изменение социально-экономических условий и новые требования к подготовке профессионалов.

Преобразующая функция профессиональной компетенции зависит от:

1) диапазона изменения профессионально важных качеств и степени идентификации себя с профессией – возможности адаптации выше у людей с широкой идентификацией;

2) дистанцирования образа своей профессии от других профессиональная самоизоляция затрудняет адаптацию в изменившихся условиях и «наведение мостов» при переходе в иное профессиональное пространство;

3) системности или «рыхлости» структуры компетенции.

Все это обеспечивает возможность и преобразования и саморазвития профессионала. Исследования в данной проблеме подчеркивают, что формирование профессиональной компетенции – очень сложный процесс, который не всегда осознается человеком. Например, формирование компетенции у современного профессионала зачастую носит слабо осознанный характер, поскольку многие трудовые операции унифицированы в результате применения сходных технических средств деятельности в разных профессиях. Это замедляет формирование целостного представления человека о своей роли в профессиональном процессе, без которого невозможно понимание; своего места в профессиональной среде и достижение уровня профессионального мастерства [6].

Профессиональная компетенция формируется целостными эталонами типичных профессиональных событий и индивидуализированных концептуальных схем профессионального поведения. Более глубокое усвоение профессиональных нормативов и стереотипов дифференцирует и упорядочивает образ «идеального профессионала», который дополняется образом «себя как профессионала», все более уточняющимся в ходе профессионального самопознания – от стереотипов поведения в непредсказуемых ситуациях, самореализации и развития личности в среде. В противном случае человек рискует остаться на уровне выполнения узкого набора функций, будучи неспособным их трансформировать с учетом изменившихся обстоятельств.

Можно предположить, что процесс профессионального становления – это постоянный диалог личностного и профессионального. Педагог-психолог как Личность, уверенная в своих профессиональных силах, начинается с безусловного самопринятия. Оно становится предпосылкой личностного роста профессионала [7].

Таким образом, наблюдается противоречие между сложившейся системой профессионального образования и компетентностью профессиональной подготовки, которые не могли оперативно реагировать на динамично изменяющиеся требования по подготовке профессиональных кадров и удовлетворять запросам и потребностям современного общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года. –Астана, 2007.
2. Концепции развития образования Республики Казахстан до 2020 года. <https://tengrinews.kz/zakon/>
3. Урунбасарова Э.А. Инновационные направления в системе высшего образования Республики Казахстан.- Алматы, 2017.
4. Кудрявцева Е.В. Профессиональная компетентность как основной критерий развития личности // Инновационные подходы к образованию и науке в современном университете: решения, проблемы и перспективы: материалы междунар. науч. конф. - Алматы, 2011. – С. 272-274.
5. Аймаганбетова Р.Х., Сагнаева Т.Ж. Эмпирическое исследование профессиональной компетентности как детерминанты, определяющей готовность к профессиональной деятельности будущих психологов // Вестник КазНПУ им. Абая – 2014. – Серия «Психология» - №2. – С.29-35.
6. Майерс Д. Социальная психология. 7 -е изд. –Санкт-Петербург: Питер. 2015.-800 с.
7. Исмаилова Г.М., Менлибекова Г.Ж. Компоненты профессиональной позиции педагога-психолога // Материалы международной научно-практической конференции «Тенденции и перспективы развития современной психологической науки и практики». Алматы 2017г. КазНУ имени Аль-Фараби. – С. 287-289.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-142-146

УДК 378.1

МОДЕЛЬ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ

ДАЛАБАЕВ ТЛЕУБЕК НИЯЗБЕКҰЛЫ

Магистр педагогических наук, (PhD) докторант ОП 8D01502 – «Физика» НАО «ВКУ им. С.Аманжолова», член академии Педагогических наук Казахстана, учитель физики КГУ «Уваровская средняя школа» ОО по Глубоковскому району УО ВКО
Усть-Каменогорск, Казахстан

СКАКОВ МАЖЫН КАНАПИНОВИЧ

Лауреат государственной премии Республики Казахстан в области науки и техники имени аль-Фараби, д.ф.-м.н., профессор, академик Казахстанского Национального академии Естественных наук, профессор кафедры физики и технологий НАО «ВКУ им. С.Аманжолова»
Усть-Каменогорск, Казахстан

***Аннотация.** Цель этой статьи — показать, насколько важно создать методическую базу для развития исследовательских навыков у будущих учителей физики. В результате глубокого анализа литературы, научных работ и законодательства Республики Казахстан авторы обнаружили несколько проблемных аспектов. При изучении педагогических, психолого-педагогических, научных, методических работ возникли противоречия и ряд проблем, требующих решения. Проанализированы диссертационные работы и рассмотрены пути решения поднятой в них проблемы. Были созданы специальные планы развития научно-исследовательских компетенций, которыми должны обладать будущие учителя физики, и определен объем работ. Приоритет отдавался главной роли высших учебных заведений, уделяя особое внимание подготовке будущих специалистов. Рассмотрена важность требований к молодым специалистам с будущими преподавателями физики высших учебных заведений, которые станут профессионалами своего дела. Выявлена важность лабораторной работы, выполненной на примере рентгеновского дифрактометра, ориентированного на явление дифракции, который используется для разработки методических основ формирования научно-исследовательских компетенций. Кроме того, были проанализированы особенности использования лекций и специальных развивающих заданий.*

***Ключевые слова:** научно-исследовательская компетентность, будущий специалист, учитель физики, лабораторная работа, метод, подход, исследование, дифракция.*

Введение. Сегодня наука и технологии во всем мире развиваются беспрецедентными темпами. Государства вступили в ситуацию взаимной конкуренции только на уровне образования. Также обычным явлением является то, что приоритет отдается областям технических наук. Цель подготовки квалифицированного специалиста в каждой области должна быть первоочередной задачей. Основа государства – учителя. Мы никогда не должны забывать, что будущее страны находится в руках образованных и профессиональных специалистов. Согласно современным требованиям, учителем должен быть человек, владеющий педагогическими, психологическими, методическими знаниями не хуже своего предмета.

Одной из основных проблем общеобразовательных и высших учебных заведений является формирование научно-исследовательских компетенций будущих педагогов, имеющих высокое образование в соответствии с требованиями времени, обладающих

развитой системой критического мышления, способных доказывать свою точку зрения. взглядов, свободомыслящие, творчески востребованные, патриоты своей страны.

План развития на 2020-2024 годы, указанный в Приказе Министерства образования Республики Казахстан от 21 ноября 2022 года № 466, показывает, что приоритет отдается квалифицированным, образованным и разносторонним специалистам. Можно сказать, что нормализация научно-исследовательских компетенций будущих специалистов и работающих педагогов является требованием современности [1]. То есть главной целью будет качественная подготовка будущих учителей. Педагогическим вузам, готовящим учителей, в свою очередь необходимо составить комплексные планы и внести изменения в курсы образовательных программ, готовящих бакалавров, магистрантов и докторантов в своих учебных заведениях. Одного результата можно добиться только в том случае, если эти изменения будут всесторонне и качественно освещены в соответствии с современными требованиями. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988 в Государственной программе развития образования и науки в Республике Казахстан на 2020-2025 годы указано: «Объем финансирования образования и науки находится в развитие навыков высокого уровня, повышение конкурентоспособности научного потенциала, соответствие принципам и стандартам стран ОЭСР не соответствует ее стратегическим задачам. Это свидетельствует о том, что на всех уровнях образования не в полной мере реализованы государственные общеобязательные образовательные стандарты. Для соответствия стандарту на первом месте будет стоять акцент на уровне подготовки будущих преподавателей в высших учебных заведениях [2]. Только специалисты, соответствующие стандарту, будут гарантией полной реализации целей, поставленных перед государством.

Материалы и методы. Формирование научно-исследовательских компетенций будущих учителей физики заключается в наличии специалистов, способных решать различные задачи и проблемы учебно-воспитательного процесса на основе высоких профессиональных способностей. Это всестороннее и глубокое научное рассмотрение научно-исследовательской работы по своей теме. Это человек, обладающий способностью выполнять каждое выбранное научное исследование и проектную работу по плану.

Разработка методических основ формирования научно-исследовательских компетенций будущих учителей физики весьма актуальна и необходима. Это связано с тем, что по этой теме нет докторских диссертаций и мало статей на эту тему. Если посмотреть аналитический отчет о переходе Казахстана на систему баллонного образования в 2018 году, то можно увидеть, что спрос на методические основы формирования научно-исследовательских компетенций преподавателей специальной физики в высших учебных заведениях растет с каждым годом. годы [3]. А Аналитический отчет Национальной академии образования имени Ы.Алтынсарина за 2022 год «Комплексный анализ результатов мониторинга учебных достижений обучающихся в средних образовательных организациях» показывает изменение уровня образования обучающихся в сфере естественных наук. Чтобы продемонстрировать динамичный рост, в первую очередь следует начать развитие уровня образования в области естественных наук [4]. Среди них необходимо пересмотреть методы и методы, используемые в предмете физики. Методы, используемые в образовательном процессе, зависят, прежде всего, от уровня профессиональной компетентности педагога. Можно сказать, что каждый используемый метод и метод в конечном итоге достигает своей цели, являясь гарантией качественного образования.

Значимость разработки методических основ формирования научно-исследовательских компетенций будущих учителей физики:

1. Отсутствие специальной методики формирования исследовательских компетенций будущих учителей физики.
2. Актуальность темы на сегодняшний день.
3. Отсутствие диссертационных работ по данной теме.
4. Мало научных статей.

5. Возрастающая значимость разработки методических основ годовых отчетов.
6. Неиспользование студентами научных и исследовательских баз и отсутствие взаимного общения.
7. Отсутствие лабораторных работ по явлению дифракции на основе рентгеновского дифрактометра.
8. Отсутствие сложных лабораторных работ и т.п.

Результаты исследования. С каждым годом спрос на выпускников высших учебных заведений увеличивается, что позволяет уделять внимание качеству этих выпускников. Только качественный специалист полноценно занимается научной и исследовательской работой, повышая качество образования. А. А. Акжолова [5], Б. А. Курбанбеков [6], Ж. М. Битибаева [7] и др. — вот некоторые из основных направлений, указанных выше. рассматривается в его произведениях. Анализируя эти работы, мы пришли к следующему выводу: сформировать научно-исследовательские компетенции мы сможем только в том случае, если всесторонне охватим их теоретическими и практическими задачами. Подчеркнем методы исследования и методы, использованные в этих работах. Потому что все исследовательские работы имеют одни и те же методы и методы исследования, но специфика их применения будет разной в зависимости от автора. Четко сформулированы цели и задачи вышеуказанных работ. Имеются обширные ссылки на очень информативные и всеобъемлющие научные работы, статьи и учебники.

Ю.К.Бабанский, В.В.Давыдов, Н.В.Кузьмина и другие. в работах профессиональных педагогов показаны проблемы, возникающие в процессе профессиональной подготовки учителей, и пути решения этих проблем [8]. Аналогично в большинстве других работ по психологии и педагогике пишется, что профессиональная подготовка учителей физики формируется в стенах высших учебных заведений.

Б. А. Калаков, А. М. Нупирова, Г. Б. Алимбекова, М. М. Турганова, А. А. Касымова, Г. М. Кафизова и другие в своей работе посвящен вопросам формирования научно-исследовательской компетентности учителей физики. Учитывая, что образовательные основы учителей физики формируются в высшем учебном заведении, важное значение имеет качество курсов, которые они изучили и прошли в студенческие годы. Доказано, что в традиционном процессе обучения пренебрегается исследовательская культура или научно-исследовательские компетенции студентов. Только преподаватель, умеющий сочетать теорию и практику, может подготовить учащихся творческими, глубокими и систематическими знаниями.

Обсуждение. Несмотря на скудность работ, посвященных данной теме, в результате всестороннего анализа и исследовательской работы были учтены работы российских ученых. В частности, Т. А. Ширина [9], О. В. Лебедева [10], А. С. Бычкова [11] и другие. В этих работах говорится, что будущие учителя физики улучшат взаимоотношения образования и науки. То есть рассматриваемая нами тема актуальна не только на территории Республики Казахстан, но и в зарубежных странах. Результаты нескольких лет исследований были подтверждены с помощью педагогического эксперимента. По результатам эксперимента можно сделать следующий вывод: «если в высших учебных заведениях существует специальный курс для студентов и этот курс посвящен основным главам физики или одному явлению, включая способы заинтересовать студентов в научно-исследовательской работе это будет в будущем учителями физики или студентами. Будет предпосылкой формирования самостоятельных исследований и научно-исследовательских компетенций».

Основная тема: «Разработка методических основ формирования научно-исследовательских компетенций будущих учителей физики».

Объект исследования: процесс подготовки будущих учителей физики.

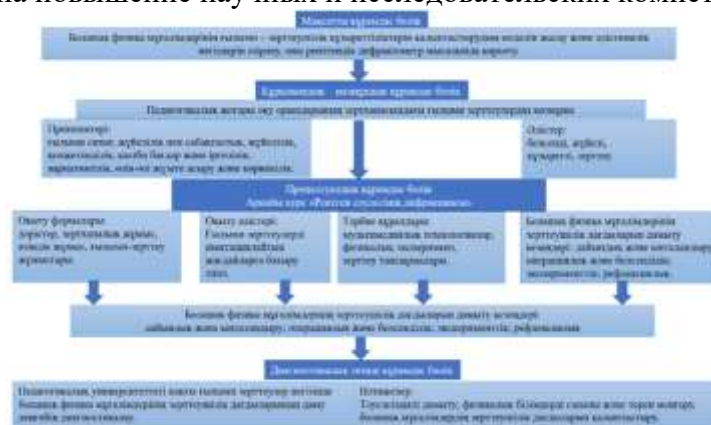
Предмет научно-исследовательской работы: методика формирования научно-исследовательской компетентности будущего учителя физики.

Цель научно-исследовательской работы: создать модель и разработать методические основы формирования научно-исследовательской компетентности будущих учителей физики, показав ее на примере рентгеновского дифрактометра.

Прогноз научно-исследовательской работы: если будут разработаны методические основы формирования научно-исследовательских компетенций будущих учителей физики, научно-исследовательские компетенции будущих учителей физики будут развиваться и приводить к повышению уровня профессиональной подготовки молодых специалистов. .

То есть в целях разработки методических основ формирования научно-исследовательских компетенций будущих учителей физики в первую очередь была проведена и будет продолжена комплексная аналитическая работа. Создан комплексный план, и каждый шаг планируется выполнить в полной мере. Мы считаем, что необходимо эффективно использовать современные методы исследования. Прежде всего, наша основная цель — создать модель и реализовать ее в реальности.

Заключение. Основной особенностью научно-исследовательской работы является соединение исследовательских баз высшего учебного заведения со студентами того же учебного заведения. Будут разработаны специальные методические базы, позволяющие будущим учителям физики развивать свои научные и исследовательские компетенции на научных базах высших учебных заведений. Там рассматриваются значение, методы и методы научно-исследовательской работы, для нее пишутся специальные лекции на примере явления дифракции и предлагается несколько лабораторных работ. Кроме того, к предлагаемым лабораторным работам рекомендуются специальные задания и специальные развивающие задачи, направленные на повышение научных и исследовательских компетенций.

Рис.1 Модель методических основ формирования научно-исследовательских компетенций будущих учителей физики на базе научно-исследовательских баз вузов (на каз.)

Подводя итог, мы комплексно раскроем актуальную тему и внедрим в нее уникальное новшество. В результате работы разработаны методические основы формирования научно-исследовательских компетенций будущих учителей физики и предлагаются в качестве модели не только для учителей физики, но и других направлений (Рис1).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. 2022 жылдың 21 қарашасындағы Қазақстан Республикасын оқу – ағарту министрлігінің №466 бұйырығында көрсетілген 2020 – 2024 жылдарына арналған даму жоспары.
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 Қаулысы Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
3. Аналитический отчет по реализации принципов Болонского процесса в Республике Казахстан, 2018 год. – Астана: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018. 64 с.
4. Аналитический отчет «Комплексный анализ результатов мониторинга образовательных достижений обучающихся организаций среднего образования», Астана, Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина, 2022 год – 296 с.
5. Ә.Ә.Ақжолова «Болашақ физика мұғалімдерінің зерттеу құзіреттіліктерін дамытуда тасымалдау құбылыстары бойынша ғылыми зерттеулердің әсері». Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Абай атындағы ҚазҰПУ – 2019. ҚР, Алматы.
6. Б.А.Курбанбеков «Мектеп экспериментінің техникасы» курсы негізінде болашақ физика мұғалімдерінің тәжірибелік дайындығын жетілдіру. Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті – 2021. ҚР, Түркістан – 146 б.
7. Ж.М.Битибаева Формирование исследовательских умений будущих учителей физики в условиях реализации практико-ориентированного подхода к обучению. Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD). Казахский национальный педагогический университет имени Абая – 2020. ҚР, Алматы – 131 б.
8. Ю.К.Кабаниский "Педагогика". Под редакцией Ю.К.Бабанского. "Просвещение", Москва, 1983 г.
9. Т.А.Ширина Формирование исследовательских умений будущего учителя на базе научных физических подразделений вузов/ (автореферат) диссертация - Работа выполнена в федеральном государственном бюджетном образовательном учреждении высшего образования «Московский педагогический государственный университет» на кафедре теории и методики обучения физике им. А.В. Перышкина Института физики, технологии и информационных систем – 2021. Москва.
10. О.В.Лебедева Подготовка учителя физики к проектированию и организации учебно-исследовательской деятельности учащихся/ (автореферат) диссертация - Работа выполнена на базе ФГАОУ ВО «Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н.И.Лобачевского» - 2019. Нижний Новгород.
11. А.С.Бычкова Профессиональная подготовка бакалавров и магистров к организации исследовательской деятельности учащихся основной школы (на предмете физика)/ (автореферат) диссертация - Работа выполнена на кафедре общей физики ФГБОУ ВПО «Томский государственный педагогический университет» - 2014. Томск.

DOI 10.24412/2709-1201-2024-3102-147-148

УДК 371.3:004.9

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ЧЕРЕЗ ВИРТУАЛЬНУЮ И ДОПОЛНЕННУЮ РЕАЛЬНОСТЬ (VR/AR)

АУКЕН АҚНИЕТ ЖАНАТҚЫЗЫ

Преподаватель кафедры теории и методики иноязычной подготовки, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

***Аннотация.** В статье рассматривается использование технологий виртуальной (VR) и дополненной реальности (AR) для эффективного обучения английскому языку. Подчеркивается, что интеграция VR и AR в образовательный процесс способствует созданию интерактивной и погружающей среды, что позволяет студентам практиковать языковые навыки в реальных сценариях. Авторы анализируют преимущества таких технологий, включая повышение мотивации и вовлеченности учащихся, улучшение восприятия и запоминания материала. Также описываются практические примеры использования VR/AR в языковом обучении и возможные перспективы их развития в будущем. Статья подчеркивает важность адаптации образовательных методов к современным технологиям для достижения эффективных результатов в изучении английского языка.*

***Ключевые слова:** виртуальная реальность, дополненная реальность, обучение языкам, английский язык.*

С сегодняшним быстрым развитием технологий использование виртуальной (VR) и дополненной реальности (AR) в образовательных процессах становится все более актуальным и востребованным. Эти технологии предлагают новые возможности для эффективного обучения, особенно в изучении языков, таких как английский. Данная статья рассматривает способы интеграции VR и AR в обучение английскому языку, а также анализирует преимущества и перспективы таких подходов.

Виртуальная реальность (VR) создает полностью смоделированное окружение, в котором пользователи могут взаимодействовать с трехмерными объектами и сценами, используя специальные устройства, такие как VR-очки. В отличие от этого, дополненная реальность (AR) накладывает цифровые элементы на реальный мир, позволяя пользователям видеть и взаимодействовать с информацией в контексте своей окружающей среды через камеры мобильных устройств или специальные очки.

Одним из ключевых аспектов обучения через VR и AR является создание интерактивной и погружающей среды. Традиционные методы обучения могут быть недостаточно мотивирующими для студентов, однако использование технологий VR и AR позволяет учащимся участвовать в реальных сценариях. Это может включать виртуальные путешествия по англоговорящим странам, взаимодействие с аватарами носителей языка, которые помогают в практических заданиях, или выполнение различных заданий в дополненной реальности.

Такой подход делает обучение более привлекательным, поскольку студенты начинают учиться через опыт, что значительно повышает уровень вовлеченности. Процесс изучения становится не просто механическим запоминанием, а активным участием в обучении.

Исследования показывают, что использование VR и AR повышает мотивацию студентов к изучению языка. Эти технологии предлагают уникальный опыт, который помогает создать эмоциональную связь с материалом. Учащиеся становятся более заинтересованными в процессе обучения и охотнее участвуют в занятиях.

Дополненная и виртуальная реальность способствуют более глубокому восприятию материала. Погружение в трехмерные среды позволяет учащимся лучше усваивать новую лексику и грамматику, а также развивать навыки говорения и аудирования. Виртуальные

сценарии и интерактивные задания способствуют лучшему запоминанию информации, как благодаря ассоциациям, так и за счет практического применения языка в контексте.

Существует множество практических примеров использования VR и AR в обучении английскому языку. Например, платформа ImmerseMe предоставляет пользователям возможность взаимодействовать с аватарами и практиковать разговорные навыки в мультимедийной среде. Данная платформа симулирует реальные жизненные сценарии, такие как покупки в магазине, заказы в ресторане и другие типичные ситуации, где требуется использование английского языка.

Другой пример — использование AR приложений, таких как Google Expeditions, которые позволяют студентам исследовать виртуальные экскурсии по известным местам в англоговорящих странах и изучать лексику, связанную с этими местами. Это сочетание образования и культуры помогает учащимся улучшать их языковые навыки в контексте.

Перспективы использования VR и AR в обучении английскому языку выглядят многообещающими. Технологии продолжают развиваться, и в ближайшие годы мы можем ожидать появления более совершенных инструментов и методов, которые сделают обучение еще более эффективным. Например, с развитием искусственного интеллекта станет возможным создание индивидуальных планов обучения на основе предпочтений и потребностей каждого студента. К тому же, интеграция технологий VR и AR в образовательные учреждения требует подготовки учителей и разработки соответствующих учебных программ, что является важным шагом к их популяризации в образовательном процессе.

Огромный потенциал для развития VR и AR в обучении английскому языку заключается в постоянном улучшении технологий и снижении их стоимости. Ожидается, что в ближайшие годы мы увидим больше образовательных платформ, интегрирующих VR/AR-технологии. Развитие искусственного интеллекта (AI) также откроет новые горизонты для персонализации обучения и создания адаптивных методов, которые учитывают индивидуальные потребности учащихся.

В заключение, использование технологий виртуальной и дополненной реальности в обучении английскому языку открывает новые горизонты в образовательных методах. Эти технологии не только делают процесс обучения более увлекательным и интерактивным, но и способствуют эффективному усвоению материала. Авторы статьи подчеркивают важность адаптации образовательных подходов к современным технологиям для достижения наилучших результатов в обучении языкам. В будущем, с учетом стремительного развития технологий, обучение английскому языку с помощью VR и AR станет неотъемлемой частью образовательного процесса. Использование технологий виртуальной и дополненной реальности в обучении английскому языку представляет собой инновационный подход, который открывает новые возможности для учащихся. Погружающая и интерактивная атмосфера значительно повышает мотивацию и вовлеченность студентов, обеспечивая более эффективное овладение языковыми навыками. Важно адаптировать образовательные методы к современным требованиям, чтобы обеспечить успешное изучение языка в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Lan Y. J., Le H. The Impact of Augmented Reality on Language Learning: A Systematic Review/ Lan, Y. J., & Le, H.// Journal of Educational Technology & Society.-2019.-№22(3).-pp.73-79.
2. Alharbi A., Almansour A. The Effect of Virtual Reality on Learning English Language: An Experimental Study/ Alharbi A., Almansour A.// International Journal of Innovation, Creativity and Change.-2020.-№13(2).-pp.783-797.
3. Romero M., Gatti M. Motivational Factors in Language Learning Through Immersive Technologies: A Qualitative Study/ Romero M., Gatti M.// Interactive Learning Environments. -2021.-№29(3).-pp.405-419.
4. Godwin-Jones R. Emerging Technologies: Language Learning & Virtual Reality/ Godwin-Jones R.// Language Learning & Technology.-2016.-№ 20(3).-pp.4-12.

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES

Г.Ж.ИБРАЕВА [ЕСІК, ҚАЗАҚСТАН] БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІЛІМ САПАСЫН КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖОЛДАРЫ.....	3
АЗАНБЕКОВА ГУЛЬНАЗ ТУРСЫНБЕКОВНА, МҰРАТ МАРХАБА [ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН] МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ ПРОЦЕСІНЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӘСЕРІ.....	8
АЗАНБЕКОВА ГУЛЬНАЗ ТУРСЫНБЕКОВНА, АЙТМҰХАМБЕТОВА АРУЖАН АСХАТҚЫЗЫ [ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН] ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫ ПЕДАГОГТЕРІНІҢ ИНКЛЮЗИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	12
АЗАНБЕКОВА ГУЛЬНАЗ ТУРСЫНБЕКОВНА, МАМЫРАЕВА МЕРЕЙ ТОЛЕГЕНҚЫЗЫ [ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН] ЕББҚ БАР БАЛАЛАРДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ.....	16
ZHUMASSATULY MAХАТ, ASSANOV YERSAIN KAZBEKOVICH [KARAGANDY, KAZAKHSTAN] FEATURES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF VOCABULARY IN ENGLISH LESSONS.....	21
MUSSINA Z., KARIMOVA G., OSPANOV G., URAZALINOVA G. [ASTANA, KAZAKHSTAN] SEPARATE ASPECTS OF FORMING A CULTURE OF INTERETHNIC COMMUNICATION AMONG YOUTH IN KAZAKHSTAN.....	26
ДЖАНАБАЕВ КАЙРАТ ТЕМИРҒАЛИҰЛЫ [ҚАЗАҚСТАН] ЖАС ҰРПАҚТЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ӘСКЕРИ ПАТРИОТТЫҚ КЛУБТАР АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ.....	31
ЖАМАУОВА ГУЛЬШАТ УТЕГЕНОВНА [АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН] ЖОБАЛАУ ӘДІСІНІҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУЕТІН ДАМУДАҒЫ РӨЛІ.....	34
ТОБАГАБЫЛОВА АЙЖАН ЖУНУСОВНА, ТАШКЕНБАЙ ҚАРАҚАТ [ТУРКЕСТАН, КАЗАХСТАН] ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....	41
ХАСАНОВА МАЛОХАТ ИБОДУЛЛОЕВНА [ХУДЖАНД, ТАДЖИКИСТАН] ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И КУЛЬТУРЫ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	49
ГРОЗОВСКИЙ НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ [КАРАГАНДА, КАЗАХСТАН] ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ГИС НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ.....	54
ГРОЗОВСКИЙ НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ [КАРАГАНДА, КАЗАХСТАН] ПРОЕКТНЫЙ МЕТОД В ГЕОГРАФИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ГИС-ТЕХНОЛОГИЙ.....	65
БАҚБЕРГЕН АРУЖАН, ҚАРАТАЕВ ЖАҚСЫБЕРДЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] ҚИСЫҚТЫҢ ОЙЫСТЫҒЫ МЕН ДӨҢЕСТІГІН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ДӘЛЕЛДЕУДЕ ҚОЛДАНУ.....	74

БАҚБЕРГЕН АРУЖАН, АШИРБАЕВ НҰРҒАЛИ ҚҰДИЯРҰЛЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] ФУНКЦИЯНЫҢ МОНОТОНДЫЛЫҚ ҚАСИЕТІН ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ШЕШУДЕ ҚОЛДАНУ.....	79
КАРАПЕТЯН ВЛАДИМИР СЕВАНОВИЧ, ДАЛЛАКЯН АЛЛА МАРТЫНОВНА, АМИРАГЯН МАРИАННА ГИГОЛОВНА [ЕРЕВАН, АРМЯН] ВЗАИМОСВЯЗЬ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ И ГРУППОВОЙ СПЛОЧЕННОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ АДАПТАЦИИ В ВУЗЕ.....	85
НҰРАЛЫҚЫЗЫ АРДАҚ, СҰЛТАНБЕК ТҰРЛЫБЕК СЫНАБАЙҰЛЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] ҚИЫНДЫҒЫ ЖОҒАРЫ ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	90
НҰРАЛЫҚЫЗЫ АРДАҚ, АШИРБАЕВА ЖАНСАЯ НҰРҒАЛИҚЫЗЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] БІРТЕКТІ ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІН ШЕШУ.....	95
ZHANTORE GULSEZIM, ZHETREISOVA NURUMKUL ORAZOVNA [KYZYLORDA, KAZAKHSTAN] DEVELOPMENT OF READING SKILLS BY TESTING.....	99
АБАЙҚЫЗЫ ҰЛЖАНАТ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] АУТИЗМ СИНДРОМЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫС.....	106
ЕРЖАНОВА ТОҒЖАН [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНА АРНАЛҒАН НЕЙРОЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ ТИІМДІ ӘСЕРІ.....	112
ӘБДІРАЗАҚҚЫЗЫ НҰРАЙНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ТӘУЕЛДІЛІК МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ.....	115
НУРЛЫБЕКОВА БЕКЗАТ САЙДУЛЛАЕВНА [ТАРАЗ, ҚАЗАҚСТАН] АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ СӨЗДЕРДІ ҚАЛАЙ ТЕЗ ӘРІ ҰМЫТЫЛМАСТАЙ ЖАТТАУҒА БОЛАДЫ?.....	120
ОМАР ПЕРИЗАТ АМАНГЕЛДІҚЫЗЫ [ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН] ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМУЫНЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ.....	126
ЛАБИЛДАНОВА БАКЫТГУЛЬ ЕЛУБАЕВНА [ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН] СӨЗ ТАПТАРЫН ОҚЫТУДА ТІРЕК СХЕМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	131
МАЛДЫБАЕВА АЛТЫНАЙ ЕГЕУБАЕВНА [ПАВЛОДАР, КАЗАХСТАН] УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.....	135
КУНДАКОВА АЛТЫНБИБИ БОЛАТКАЛИЕВНА, АЮПОВА ГУЛБАРШЫН ТУРАГУЛОВНА, ИСМАИЛОВА ГУЛЬНАРА МУРАТОВНА, КАЛИЯУОВА АЙГЕРИМ ТЛЕУГАЗЫЕВНА, МАРАТОВА БАХЫТ МАРАТҚЫЗЫ [СЕМЕЙ, КАЗАХСТАН] АДАПТАЦИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	138
ДАЛАБАЕВ ТЛЕУБЕК НИЯЗБЕКҰЛЫ, СКАКОВ МАЖЫН КАНАПИНОВИЧ [УСТЬ-КАМЕНОГОРСК, КАЗАХСТАН] МОДЕЛЬ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ.....	142
АУКЕН АҚНИЕТ ЖАНАТҚЫЗЫ [КАРАГАНДА, КАЗАХСТАН] ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ЧЕРЕЗ ВИРТУАЛЬНУЮ И ДОПОЛНЕННУЮ РЕАЛЬНОСТЬ (VR/AR).....	147

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

Контакт

els.education23@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com